

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 03

ISSUE
03

SUMMER 2020

e-ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

FERAGATNAME

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences – IJEPHSS, bilimsel araştırmaları ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakđ ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sunmaktadır. Bu nedenle makale gönderimi, değerlendirme süreçleri ve yayınlanması için herhangi bir ücret talep etmez. Bütün yazarlar, makaleleri hakem sürecini geçtikten sonra yayımlandığında, açık kaynak erişimini ve CC BY-NC-SA 4.0'in koşullarını kabul ederler.

IJEPHSS internet üzerinden yayın yapmaktadır. Bu nedenle yazar(lar)a basılı materyal gönderimi yapılmayacaktır. Çalışmalar, ihtiyaç duyulması halinde sitemizden veya Dergipark üzerinden pdf formatında şahsi bilgisayarlara kayıt edilebilmektedir.

IJEPHSS'te yayımlanması için sisteme yüklenen çalışmalarda ayrıca bir "yayın telif hakkı sözleşmesi" istenmez. Yayımlanması için sisteme yüklenen çalışmalar kendiliğinden dergiye devredilmiş olarak kabul edilir. Yazar(lar) dergi sistemine dahil olduklarına bu durumu kabul ve derginin yayın kabul şartlarına uygun hareket etmeyi taahhüt ve teyit etmiş sayılırlar.

Yazar(lar) çalışmalarında kullandıkları kaynak ve materyallerin (resim, fotoğraf, şekil, tablo vs.) telif hakkı ve kullanım izinlerini kontrol etmelidirler. Telif hakları ve izinler konusunda sorunuz varsa lütfen son düzeltmenizi yollamadan önce yönetici editörümüze danışınız. IJEPHSS telif hakları konusunda doğacak sıkıntılardan dolayı sorumluluk üstlenmemektedir. Yazar(lar) bu konuda sorumluluğu yazılarını sisteme yükledikleri ve/veya gönderdikleri zaman kabul etmiş olurlar.

IJEPHSS'te yayımlanması için zamanında gönderilen çalışmalar, en yakın tarihli ilk iki sayıda yayımlanmazsa (özel sayılar hariç) yayım hakkı yazara iade edilmiş olur.

IJEPHSS, Türkiye Cumhuriyeti Devleti hukuk kuralları çerçevesinde "5846" sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanun ve Hükümleri'ne tabi hareket eder. Bu kanunun gerekliliklerini yerine getirmeyen yazar ya da yazarlar hakkında IJEPHSS tek taraflı olarak hukuki haklarını korumaya sahiptir. IJEPHSS, her ne kadar bilimsel etik kurallarına uygun hareket etmekte duyarlı davranırsa da, yayınlanması amacıyla gönderilen çalışmalarda yapılan alıntılar, intihal gibi konularda yazar ya da yazarlar tek taraflı olarak sorumludur. Bu konuda IJEPHSS üzerinde hiçbir kurum, kişi ya da diğer yetkili organlar yaptırım uygulayamaz. IJEPHSS yönetici editörleri ve/veya alan editörleri "iThenticate" yazılımı aracılığıyla çalışmalardaki intihal oranlarını kontrol eder ve %20 seviyesinin üzerindeki çalışmalar hakem sürecine alınmadan reddedilir.

Yayın için çalışmasını gönderen yazar(lar), dergi kurallarına uyacaklarını peşinen kabul ve taahhüt ederler. IJEPHSS yayım politikasındaki koşul ve şartlar her bir yazar için aynıdır. Kimse için bu kurallar ve koşullar değişirilmmez.

DISCLAIMER

IJEPHSS adopts the principle that offering scientific research free of charge will increase the global sharing of information, and offers immediate access to its content. Therefore, it does not charge any fee for the submission of articles, evaluation processes and publication. All authors accept open source access and the terms of the CC BY-NC-SA 4.0 when the articles are published after the referee process.

IJEPHSS is an online journal. Therefore, no written material will be sent to the author (s). Manuscripts can be downloaded to personal computers in pdf format via our website or Dergipark if needed.

For the manuscripts uploaded to IJEPHSS for publication, a "copyright agreement" is not required. The manuscripts uploaded to the system for publication are considered to have been handed over to the journal. The author (s) shall be deemed to have accepted and confirmed the fact that they are included in the journal system and are committed to comply with the publication acceptance requirements of the journal.

The author (s) should check the copyright and usage permissions of the sources and materials (pictures, photographs, figures, tables, etc.) used in their studies. If you have questions about copyrights and permits, please consult our executive editor before sending the final version of your manuscript. IJEPHSS assumes no responsibility for any copyright infringement. The author (s) accept the responsibility in this regard when they upload and / or send the manuscripts to the system.

If the works submitted in time for publication in IJEPHSS are not published in the most recent two numbers (except for the special numbers), the publication right is returned to the author.

IJEPHSS acts in accordance with the Law and Provisions on Intellectual and Artistic Works numbered "5846" in the framework of Turkish Republic rules of law. About the author(s) who do not fulfill the requirements of this law, IJEPHSS has the right to unilaterally protect its legal rights. Although IJEPHSS pays attention to acting in accordance with the scientific ethics rules, the author or authors are unilaterally responsible for issues such as quotations, plagiarism, etc. in studies submitted for publication. In this regard, no institution, person or other competent body can impose sanctions on IJEPHSS. IJEPHSS administrator editors and / or field editors control the plagiarism rates through iThenticate software. Accordingly, works exceeding the rate of 20% are rejected without being sent to the referees. The author (s) sending manuscripts for publication accept and agree that they will comply with the policies of the journal. The terms and conditions of the IJEPHSS editorial policy are the same for each author. These rules and conditions cannot be changed for anyone.

KÜNYE / MASTHEAD

YAYIMCI İMTİYAZ SAHİBİ / SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / PUBLISHER

Dr. Onur OĞUZ

YÖNETİCİ EDITÖR / CHIEF-IN-EDITORS:

Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.)

Dr. Onur Oğuz

ALAN EDITÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Magdalena Ziolo

Doç. Dr. Ahmet İlyas (Assoc. Prof.)

Doç. Dr. Ömer Yalçınkaya (Assoc. Prof.)

Dr. Arash Fahim

Dr. Berivan Can Emmez

Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın

Dr. Murat Cihangir

Dr. Mustafa Avcı

Dr. Mücahit Çayın

Dr. Nevin Karabıyık Yerden

Dr. Selen Tekalp

DİL EDITÖRÜ / LANGUAGE EDITOR

Dr. Berivan Can Emmez

İNDEKS SORUMLUSU / INDEX RESPONSIBLE

Suat Gök

HUKUK DANIŞMANI / LEGAL ADVISER

Dr. Sadullah Özel

WEB EDITÖRÜ / WEB EDITOR

Öğr. Gör. Aytaç Uğur YERDEN (Lect.)

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Dr. Marwa Ben Ghoul

Giorgi Benashvili (PhD-c)

Merve Elcioglu (PhD-c)

YAYIN ARALIĞI / PUBLICATION FREQUENCY

Üç Aylık / Quarterly

YAZIM DİLİ / LANGUAGE

İngilizce ve Türkçe / English and Turkish

ÇALIŞMA ALANLARI / DISCIPLINES

İktisat, Finans, Maliye, Ekonometri, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Edebiyat, Sosyoloji, Psikoloji, Tarih /

Economics, Finance, Public Finance, Econometrics, Public Administration and Politics, Literature, Sociology, Psychology, History

İLETİŞİM / CONTACT

editor@ijephss.com

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Richard A.Falk	Princeton University	A.B.D. / USA
Prof. Dr. Wei Min	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Martine Audibert	Universite Clermont Auvergne –CNRS-CERDI	Fransa / France
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	A.B.D. / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Christos Sarmaniotis	Alexander Technological Educational Institute of Thessaloniki	Yunanistan / Greece
Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Magdalena Ziolo	University of Szczecin	Polonya / Poland
Prof. Dr. Marijan Cingula	University of Zagreb	Hırvatistan / Croatia
Prof. Dr. Vasile Burja	“ 1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia	Romanya / Romania
Prof. Dr. Burak Güriş	İstanbul University	Türkiye / Turkey
Prof. Dr. Stanislaw Flejterski	University of Szczecin	Polonya / Poland
Prof. Dr. Dorel Dumitru Chiritescu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Danuta Kajrunajtys	Cracow University	Polonya / Poland
Prof. Dr. Doerl Duşmanescu	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Irene Tilikidou	Alexander Technological Educational Institute of Thessaloniki ATEI	Yunanistan / Greece
Prof. Dr. Diana Mihaela Pociovalișteanu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Maciej Cieslukowski	Poznan University	Polonya / Poland
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Renata Galaj- Dempniak	University of Szczecin	Polonya / Poland
Doç. Dr. Jana Kotlebova	University of Economics in Bratislava	Slovakya / Slovakia
Doç. Dr. Aniela Balacescu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Doç. Dr. Manuel Vicente Nieto Mengotti	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Doç. Dr. Nuri Yavan	Ankara University	Türkiye / Turkey
Dr. Carmen Gago-Cortés	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Dr. Salomeh Tabari	Sheffield Hallam University	İngiltere / England
Dr. Jana Jabbour	Science Po, Paris	Fransa / France
Dr. Zofia Grodek- Szostak	Cracow University	Polonya / Poland

İNDEKSLER INDEXING LIST

KATALOGLAR

CATALOGUES

ULUSLARARASI KATALOGLAR / INTERNATIONAL CATALOGUES

- World Catalogue of Scientific Sciences
- California Institute of Technology Caltech Library
- Stanford University Library
- SSRN
- Publons
- The Dar Al Kutub Sector, Department of Culture and Tourism – Abu Dhabi

ULUSAL KATALOGLAR / NATIONAL CATALOGUES

- Ankara Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Celal Bayar Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Cumhurbaşkanlığı Millet kütüphanesi
- Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- İstanbul Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- İstanbul Medeniyet Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Karabük Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Karatekin Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Maltepe Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Süleyman Demirel Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- TO-KAT Ulusal Toplu Katalog
- Trakya Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- Üsküdar Üniversitesi Kütüphane Katalogu
- TDV İslam Araştırmaları Merkezi - İSAM
- TOBB—ETÜ Kütüphane Katalogu
- Türkiye Kaynakçası

İçindekiler (Table of Contents)	Sayfa (Page)
	Editörden vii
Demokrat Parti Döneminde Tüketim Alışkanlıklarında Yaşanan Dönüşüm ve Toplumsal Yansımaları Transformation of Consumption Habits in the Democratic Party Period and Its Social Reflections <i>Hatice Çakır, Şeyda Bükücü Kazkondu, Emre Aydilek</i>	134-146
Türkiye’deki Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışları: Mardin Örneği Political Participation Behavior of Syrian Migrants in Turkey: The Case of Mardin <i>Merve Şimdi</i>	147-160
Authoring Memory in Ella Hickson’s <i>The Authorised Kate Bane</i> <i>Kadriye Çiğdem Yılmaz</i>	161-174
Çağrı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Motivasyon Uygulamaları - Nicel Bir İçerik Analizi Quantitative Content Analysis on Motivation Applications for Call Center Employees <i>Yeşim Çil, Hatice Baysal</i>	175-195
Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma Sustainability and Sustainable Development with Social, Economic and Environmental Dimensions <i>Yasemin Gedik</i>	196-215

EDİTÖRDEN...

Kıymetli Bilim İnsanları,

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences – IJEPHSS, Nisan 2018’de ilk sayısını çıkararak yayın sürecine başlamıştır. IJEPHSS açık erişimli, hakemli, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda dört sayı olarak (Ocak-Nisan-Temmuz-Ekim) elektronik ortamda yayımlanan bilimsel bir dergidir.

Dergimiz ilk yayımlandığı tarihten itibaren yoğun bir ilgiyle karşılaşmıştır. İlk dokuz sayı itibariyle toplam 43 araştırma makalesi ve bir kitap değerlendirme notu, akademik çevrenin ilgisine sunulmuştur. Son sayımızda ise tarih, siyaset bilimi, edebiyat, ekonomi ve işletme alanlarında toplam 5 adet yeni çalışmaya yer verilmiştir. Böylece son sayımızla birlikte dergimizde 21’i ekonomi ve finans, 11’i siyaset bilimi, 9’u işletme ve 7’si edebiyat, tarih felsefe gibi farklı alanlarda toplam 48 adet çalışma yayımlanmıştır.

Dergipark sistemi kayıtlarına göre dergimizde yayımlanan çalışmalar, araştırmacılar ve ilgililer tarafından 30.000’in üzerinde kaydedilmiş ve incelenmiştir.

IJEPHSS, ulusal ve uluslararası düzeyde 24 bilimsel endekste ve ayrıca çok sayıda kütüphane ve kurum veri tabanında taranmaktadır. Taranılan endeks sayısının artırılması ve böylece dergimizin görünürlüğü ile atıf düzeyinin yükseltilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.

Yeni sayımızda yer alan çalışmaların bilim dünyasına katkı sunmasını dileriz.

Yönetici Editörler

Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın – Dr. Onur Oğuz

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜKETİM ALIŞKANLIKLARINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Hatice ÇAKIR¹, Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU², Emre AYDİLEK³

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 04.12.2019

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 26.03.2020

Özet

Demokrat Parti dönemi, Türk siyasi tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir. 1950-60 yıllarını kapsayan bu dönemde, Cumhuriyet'in yönetsel ve toplumsal anlamda ilk ideolojik kırılması yaşanmıştır. 1950 sonrası yönetsel anlamda ve toplumsal zeminde yaşanan bu kırılma, ekonomide liberalleşme/serbestleşme, yönetsel ideolojide muhafazakârlaşma eğilimleri gibi önemli sonuçlar doğurmuştur. Demokrat Parti ile siyasi ve ekonomik alanlarda yaşanan dönüşüm sosyal alanlara da yansımış, bunun sonucunda toplumun tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzı da değişim geçirmiştir. Öyle ki kendinden önceki dönemde - Erken Cumhuriyet Dönemi- çoğunlukla bireylerin temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir tüketim alışkanlığı görülürken, 1950 sonrası süreçte Amerikan tarzı bir tüketim anlayışı benimsenmiştir. Bu çalışmanın amacı, 1950 sonrası süreçte toplumun tüketim alışkanlıklarında yaşanan bu yapısal dönüşümleri ve bu dönüşümlere yol açan temel dinamikleri analiz etmektir. Bu çalışmada, metodolojik olarak öncelikle gerek tüketim konusunda gerekse Demokrat Parti dönemi hakkında literatür taranarak veriler toplanmış, ardından elde edilen veriler ışığında tarihsel analiz yöntemi ile Demokrat Parti dönemi tüketim alışkanlıklarının oluşması ve yerleşmesine yol açan dinamikler, bütüncül bir şekilde süreç analiz edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Tüketim alışkanlıkları, Amerikanlaşma.

TRANSFORMATION OF CONSUMPTION HABITS IN THE DEMOCRATIC PARTY PERIOD AND ITS SOCIAL REFLECTIONS

Abstract

The Democratic Party period is one of the important turning points in Turkish political history. In this period covering the years 1950-60, the first ideological break of the Republic in the administrative and social sense was experienced. This break in the administrative and social grounds after 1950 had important consequences such as liberalization / liberalization in the economy and conservative tendencies in administrative ideology. The transformation in the political and economic fields with the Democrat Party has also been reflected in social areas, as a result of which the consumption habits and lifestyle of the society have also changed. So much so that in the period before it - Early Republican Period - mostly a consumption habit aimed at meeting the basic needs of individuals, in the post-1950 period, an American-style consumption approach was adopted. The purpose of this study is to analyze these structural transformations in the consumption habits of the society in the post-1950 period and the basic dynamics leading to these transformations. In this study, firstly, the literature has been collected by scanning the literature about the consumption and the Democratic Party period, and then, in the light of the data obtained, the dynamics leading to the formation and settlement of the consumption habits of the Democratic Party period have been tried to be explained in a holistic way.

Keywords: Democratic Party, Consumption habits, Americanization.

¹ Öğretim Görevlisi Dr, Kastamonu Üniversitesi, Erasmus Koordinatörlüğü, hcakir@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1496-8026

² Öğretim Görevlisi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Devrek MYO, sheida_bukrucu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1170-317X

³ Dr, Kastamonu Üniversitesi, BAP Koordinatörlüğü, eaydilek@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4767-2424

1. Giriş

17. yüzyıldan itibaren Batı coğrafyasının küresel hegemonyayı kurmasının ardından Osmanlı İmparatorluğunda başlayan modernleşme atılımları, öncelikle askeri alanda gerçekleşmiş; ilerleyen dönemde bu girişimler sosyo-ekonomik alanlarda da kendini göstermiştir. Osmanlı-Türk modernleşmesinin temeli Batı ve Fransız kültürüne dayanmaktadır. Fransızcanın uluslararası hegemon dil (Lingua Franca) olması, Türk bürokratların Fransa’da aldığı eğitim ve Türkiye’deki Fransız okullarının etkisiyle Türk modernleşme süreci, alafrangalaşma yönünde bir altyapı üzerinden ortaya çıkmıştır. Ancak bu etkinin, toplumun genelinden ziyade; elit kesimde sınırlı kaldığı söylenebilir.

Alafrangalaşma süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiştir. Savaş sonrasında oluşan yeni düzenin hegemonik gücün, Avrupa kıtasından çıkıp okyanus ötesine taşınması ile alafrangalaşma yerini Amerikan tarzına bırakacaktır. Siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyolojik olarak ortaya çıkan iki kutuplu düzende, her iki blok ülkeleri, sosyo-ekonomik programlar (Örneğin Marshall Yardımları) ile küçük ülkeleri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye’nin de içinde bulunduğu bazı ülkelere maddi ve lojistik olarak yardımda bulunmuş, bunun sonucunda sözü edilen ülkelerin üretim ve tüketim süreçleri de dönüşmüştür. Ekonomik alandaki bu dönüşümler, beraberinde sosyolojik değişimleri de getirmiştir. Köyden kente gerçekleşen nüfus hareketleri ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kentleşme/modernleşme süreci Türk toplumunun sosyo-ekonomik yapısını ve tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu çalışmada, söz konusu dönüşüm, Demokrat Parti dönemindeki tüketim alışkanlıkları⁴ üzerinden ele alınacaktır.

2. Genel Hatlarıyla Demokrat Parti Dönemi

Demokrat Parti (DP) döneminde, toplumsal zemindeki tüketim kalıplarını anlayabilmenin ön koşulların biri, Osmanlı imparatorluğundan kurucu ideolojiye oradan da DP iktidarına geçiş dönemlerini temel düzeyde kavrayabilmektir. Bu incelemenin, Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminden başlayarak yapılması gerekir. Bir başka ifadeyle, DP dönemi tüketim alışkanlıkları üzerine yapılacak bir inceleme, Tanzimat süreci ile başlayan Batılılaşma faaliyetlerinden başlatılmalıdır (Belge, 2016: 21).

Tüketim anlamında batılılaşma, Osmanlı’da özellikle 17. yüzyılda yavaş yavaş karşılık bulmaya başlamıştır. Tüketim kültüründeki batılılaşma faaliyetleri, toplumun her alanını (giyim, ev eşyası, spor, yeni eğlence anlayışı) etkilenmiştir. Artık kişi eylemleri tüketim noktasında suret bulmaya başlamıştır. En nihayetinde de yeni bir tüketim kültürü ortaya çıkmıştır (Orçan, 2014: 49).

Osmanlı toplumu, klasik dönemde aşırı tüketimden uzak duran yani maddeden kopuk bir varoluş tarzını benimseyen konumda olmuştur. Zaten dönemsel bağlamda bakıldığında karşımıza iktisadi hayatta kendi kendine yetebilen bir devlet çıkmaktadır. Fakat bu yapının zaman geçtikçe çözülmesi, Osmanlı’nın batılılaşması yani dış dünya ile ilişki içerisine girmesiyle başlamıştır. İktisadi hayattaki değişim, tüketim eylemlerini de etkilemiştir. En çok da üst orta sınıf daha gösterişçi bir tüketim tarzına eğilim göstermeye başlamıştır. Çünkü bu sınıflarda toplumsal yaşamın diğer sınıflarından “daha batılı” görünme isteği oluşmuştur (Koyuncu ve Tiltay, 2017: 16).

Sanayi devrimi ile birlikte büyüme hızını artıran Avrupa, gerek savaşlar neticesinde ulaştığı güç alanı gerekse kültür ve medeniyet bağlamında attığı adımlarla toplumsal ve ekonomik alanda öne geçmiştir. Kültür anlamında Avrupa’daki bu “çekicilik”, Avrupa dışındaki devletlerin Avrupa gibi olma yani teknoloji, bilim ve sanatta Avrupa’ya benzeme çabası devletlerin temel hedefi haline gelmiştir. Kuşkusuz her alanda Batıyı örnek olarak gören devletlerden biri de Osmanlıdır. Özellikle 18. ve 19.

⁴ Orçan, (2014: 23) tüketimi şu şekilde tanımlamaktadır: “Tüketim ihtiyaç, istek arzu gibi taleplerle bu taleplerin karşılanması için gerekli olan mal hizmet ve üretim gibi çeşitlerine ve paraya ya da bunun yerine geçecek değere dayalı ayrıca zamana ve mekâna bağlı olan sosyal ekonomik bir ilişki biçimidir”.

yüzyıllarda savaş alanlarında alınan yenilgiler, artık var olan düzenin değiştirilmesini gerekli kılmıştır. Önce askeri alanda başlayan yenilik, tüketim kültüründeki gelişimle birlikte toplumun her alanına yayılmıştır. Sosyal, kültürel, teknolojik ve ekonomik alanlarda Avrupa, Osmanlı'nın rol modeli haline gelmiştir. Aynı zamanda Batı ile modernizm birbirlerinin tamamlayıcıları olarak görüldüğü için Avrupa yaşam ve tüketim tarzı örnek alınmaya başlanmıştır. Yani Tanzimat'la birlikte temel amaç batılılaşma, yenileşme ve modernleşme olmuştur (Kurukamçı, 2017; XI).

Osmanlı'nın coğrafi konumu da Üretim ve tüketim ilişkilerinde, etkili olan unsurlar arasında yer almaktadır. Balkanlar, batılılaşma merkezi olarak görülen Avrupa ile temas açısından elverişli bir noktadadır. Mekânların yakınlığı kültürel etkileşimi ve dolayısıyla tüketim tarzını kaçınılmaz olarak birbirine bağlamıştır. Örneğin İstanbul, etkileşimden coğrafi konumu nedeniyle diğer yerlere nazaran daha fazla pay almıştır. Kuşkusuz ki bu durumda dönemin başkenti olmasının etkisi de vardır. Ulaşım ve iletişim imkânlarının genişlemesi neticesinde Osmanlı toplumunun Avrupa mallarına erişimi daha kolay hale getirmiştir (Orçan, 2014: 76).

Modernleşme sürecinde ithalat ve modernleşme birbirlerini tamamlayan unsurlar haline gelmiştir. Çünkü modernleşme yaşam tarzındaki farklılıkları beraberinde getirmesiyle Batılı ürünlere olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde ithalat aynı doğrultuda ivme kazanmıştır. Avrupa ürünleri Osmanlı topraklarında geniş bir pazar bulmuştur (Açıkgöz, 2013: 366).

Üretim ve tüketim ilişkilerini etkileyen diğer önemli unsur, basım-yayın faaliyetlerinin yaygınlaşmasıdır. Gazetenin 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da yer alması Batıdaki gelişmelerin ve tüketim unsurlarının takip edilmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle aydınların gazetelerdeki yazdıkları reklam içerikli, yaşam biçimleri giyim, kuşam, yeme içme şekilleriyle ilgili yazılar topluma sunulmuştur (Kurukamçı, 2017: 9).

1908'de Meşrutiyetle birlikte başlayan süreç TBMM'nin Ankara'da toplanmasıyla "ikili iktidar" dönemi son bulmuştur. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilan edilmesi, bu süreçte yeni bir kırılma yaratmıştır. Osmanlı Devleti yerini yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesi, Millî mücadeleyle birlikte başlatılan süreci siyasi zafer ile taçlandırılmış şeklidir. 1950 DP iktidarına değin devleti yönetecek olan kurucu ideoloji, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurumsallaşmıştır (Şener, 2015: 197).

Türkiye'de özellikle 1930 yılından buyana uygulanan daha korumacı, devletçi, dışa kapalı iktisat politikaları, değişen ve gelişen sanayi stratejileri ile DP'nin kurulduğu 1946 yılından itibaren gevşetilmeye başlanmıştır. Devletçi ekonomiden dışa açık ekonomik politikaya geçiş hem iç hem dış dinamiklerin etkisi ile mümkün olmuştur. Yani Türkiye, dünyaya eklenmek adına kapitalizme geçmeye çalışmıştır. İthalatın serbestleştirilmesi üzerine yeni iktisat politikaları geliştirilmiştir. Yani Cumhuriyetin ilanından 1929 yılına kadar benimsen serbest ticaret anlayışı geri dönmüştür. İthalat serbest bırakılmış bu sayede de ithalat arttırılmıştır. Bu da dış açıkların kronikleşmesi neticesini doğurmuştur. Bunun üzerine dış yardım, yabancı sermaye ve kredi sıkıntıları baş göstermeye başlamıştır. Kalkınma hamleleri artık dış dünyayla entegre biçimde yapılmaya başlanmıştır (Boratav, 1998: 74).

20. yüzyılın ortalarından itibaren toplumlar farklı tüketim kültürleriyle etkileşimi yeni sonuçlar doğurmuştur. DP döneminde tüketim kültürü gerek iç gerek dış dinamikler neticesinde gelişmiş ve yayılmıştır. Dış dinamik anlamında bakıldığında politik nedenlerle ve çekincelerle uygulanan refah politikası yaygınlık kazanmıştır. İç nedenlerse; tüketim kültürünün artık toplumun her katmanına yerleşmesi, DP'nin uyguladığı tarım politikaları neticesinde muhafazakâr yeni sınıfın oluşması, kentleşme ve toplumun değişiminin ivme kazanmasıdır. Bu dönemde nüfus tarımdan kopmuş akabinde

de tamamlayıcısı olarak kent yaşamı ivme kazanmıştır. Artık kentleşme ile birlikte tüketim kültürü toplumun en alt katmanına doğru yayılmıştır (Üstün ve Tural, 2008: 262-263).

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, Erken Cumhuriyet Dönemi olarak da adlandırılan süreçte 27 yıl (1923-50) ülkeyi aralıksız olarak tek başına CHP iktidarları (kurucu ideoloji) yönetirken 1950 seçimleriyle DP 1950-60 yılları arasında tek başına iktidar olarak bir yandan 27 yıllık kurucu ideolojiye son vermiş, diğer taraftan Türkiye'de merkez sağ anlayışının yerleşmesinde önemli rol oynamıştır (Bakan ve Özdemir, 2014: 373-374). DP'nin ortaya çıktığı ülke koşulları ve Türkiye'de çok partili yaşama eklenme hali, toplumun içinden gelen baskılar neticesinde gerçekleştirilmiştir. DP'nin oluşum sürecine değin, Cumhuriyetin kurulduğu tarihten başlayarak parti-devlet anlayışı hâkim konumda olduğu için, çok partili yaşama geçiş denemeleri tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Atatürk'ün ölümünün ardından "Milli Şef" İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı'nın ardından daha liberal olmak adına çok partili yaşama geçiş zorunluluğu üzerinde özellikle durmuştur. İnönü'nün buradaki asıl kaygısı, Sovyet Rusya'ya karşı Batının desteğini almak için Batı'nın siyasal sistemine benzer bir yapılanma olarak çok partili yaşama geçmek biçiminde tanımlanabilir (Kara, 2014: 278).

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomideki olumsuz etkileri, CHP iktidarına karşı duyulan güveni sarsmış ve bu durum CHP'ye karşı toplumun tüm kesimlerinde ciddi muhalefet oluşturarak kurucu ideolojinin hegemonyasını sarsmıştır (Öztürk, 1993: 63). Bunun yanında CHP'nin grevleri yasaklaması, üniversiteler ve basın başta olmak üzere sivil alanlar üzerinde kurduğu baskılar da iktidarın hegemonyasını zayıflatan diğer gelişmeler olmuştur (Kongar, 2008: 144). Detayları başka bir çalışmanın konusunu oluşturacak çeşitli gelişmeler⁵ (sermaye/toprak sahiplerine aleyhine gerçekleştirilen karaborsa operasyonları, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi uygulamalar) CHP ile başta sermaye, toprak sahipleri ve diğer toplumsal kesimler arasındaki ittifakın çözülmesine neden olmuştur (Buğra 2016: 182-187; Keyder 2015: 179-180)

Böyle bir konjonktürde, CHP'nin kendi içinden çıkan bir grup (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü), 'Dörtlü Takrir' adı verilen bir önerge ile kendi hükümetlerinin politikalarını sert bir dille eleştirmişlerdir. Halkın ekonomik refahının düşüklüğü, karaborsa, hayat pahalılığı ve vergi sisteminin adaletsiz olması gibi konularda başarılı olmayan bir hükümetin görevinden istifa etmesi gerekliliği, ilk kez Dörtlü Takrir muhalifleri tarafından dile getirilmiştir (Çolak, 2002: 34; Eroğul, 2003: 25). Akabinde 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde alınan sonuçlarla Adnan Menderes'in partisi, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece DP, 1950 seçimlerinde iktidara gelerek kurucu ideolojik yönetimi sonlandırmış, Erken Cumhuriyet Döneminin merkezdeki unsurları çevreye çekilmiş, çevre unsurlar ise iktidar olmuştur.

DP'nin ortaya çıktığı ortam, iç ve dış konjonktürün yaratmış olduğu koşullardan bağımsız incelenemez. Bu bağlamda 1950'li yıllar, siyasi - iktisadi tarih açısından önemli bir dönemsel aralığı ifade etmektedir. Çok partili hayata fiili olarak geçiş, kurucu resmi ideolojiye (Kemalizm'e) ilk başkaldırı, batı ile yapılan askeri ittifaklar, kamu politika belgelerinde komünizmin tehdit olarak gösterilerek⁶ şekillendiği liberalleşme çabaları ve siyasi iktidar-burjuvazi gerilimleri, dönemin önemli gelişmeleri olarak sıralanabilir. Tanzimat'tan bu yana süreklilik gösteren liberalleşme politikaları, Demokrat Parti döneminde de, toplumsal ilişkileri belirlemeye devam etmiştir. DP iktidarları, 1950'lerin ortalarına kadar, serbestleşme odaklı bir kapitalist birikim modeli benimserken, bu politikalarının kökenleri, esasen Demokrat Parti öncesi döneme (İkinci Dünya Savaşı sonrasında) dayanmaktadır. 1947 yılında gerçekleşen IMF ve Dünya Bankası üyelikleri ile 1948'de alınmaya başlanan Truman ve

⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız Kızılkaya, 2016; İnce, 2006; Kayıran ve Metintaş, 2018; Balcı ve Karadeniz, 2018.

⁶ Hükümet programlarında "Komünizm tehdidi" ifadesi geçmektedir ve Komünizm bir "afet" olarak nitelenmektedir. Bkz. Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. Cilt 5. Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz (2013) Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. s.3634.

Marshall yardımlarının, savaş koşulları nedeniyle ekonomi politikalarına etkisi, ancak DP döneminin ilk yıllarında görülebilmisti. Öte yandan 1945 yılında Sovyet Rusya'nın, Türkiye ile arasındaki saldırmazlık antlaşmasını feshederek, Boğazlar ve Doğu Anadolu'da hak taleplerinde bulunması, Türkiye'yi yeni arayışlar içerisine iterek kapitalist Batı'ya yakınlaşmasına neden olmuştur (Sander, 2002: 252; Keyder 2015: 12; Aydilek, 2019: 181). Savaş sonrası dönemde yeni kurulan dünya düzeninde elini güçlendirmek isteyen ABD, çeşitli ekonomik ve askeri yardım programlar ile ülkeleri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye Truman Doktrini⁷ ile askeri malzeme yardımı yapılırken, Marshall Doktrini⁸ ile ekonomik destek vermiştir (Erhan, 2001: 525-530). Türkiye bu yardımları kabul ederek askeri ve ekonomik anlamda bağımsızlığını kaybetmesi adına ilk adımı atmıştır.

DP iktidarlarının özgün yanı, 1950 sonrası ivme kazanan liberalleşme/serbestleşme eğilimleridir. Zaten DP'yi iktidara getiren konjonktürde, tüm toplumsal sınıfların serbestleşme yönündeki beklentileri ve partinin önderlerinin burjuvazinin güçlü iki kanadını temsil etmeleri idi. Bu dinamikler, özel sektörün ve yabancı yatırımların teşvik edilmesini, dış borçlanma ağırlıklı bir ekonomi anlayışının benimsenmesi ve tarımsal kalkınma modelinin ön plana alınmasını beraberinde getirmiştir. 1950-53 arasında uygulanan yönetim modeli, tarımsal üretimin ortalama %80 artmasını sağlamış, bu durum ekonomik büyümeyi ve ticaretin canlanmasını beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, bu dönemin özgün yanlarından biri de, güçlenen Türk burjuvazisinin, serbestleşmenin de etkisiyle ilk kez devletten bağımsız olarak örgütlenmeye başlamasıdır. 1952 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin kurulması, bankalar ve holdinglerin sayısının hızla artması, Türkiye'de artık hem niceliksel olarak güçlü hem de örgütlenerek etkinliği artmış bir burjuvazinin ortaya çıkmaya başladığını gösteren örneklerdir. Serbestleşmeye yönelik bu adımların, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yerini üretim/mülkiyet ilişkilerinde müdahaleci ve tutarsız politikalar bıraktığı gözlemlenmektedir. Bu müdahaleci eğilim, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin son dönemlerine benzer şekilde, devlet-burjuvazi gerilimine dönüşerek, DP iktidarının sonunu hazırlayacaktır. Bu bağlamda 1950-60 arası dönem hem liberalleşme eğilimlerinin ve hem de müdahaleci politikaların çelişkili bir biçimde üretim ilişkilerini belirlediği tutarsız bir süreçtir (Aydilek, 2019: 183; Keyder 2015: 165).

Demokrat Parti, ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada hegemonyasının yerleşmesi sürecinde az gelişmiş ülkeler için planladığı liberal iktisadi politikalarından önemli ölçüde etkilenmiştir. Küresel alanda hızlı yayılan ABD liberalizasyonu, DP nezdinde dinsel ve geleneksel simgelerle yoğurularak parti politikası biçiminde içselleştirilmiştir. Böylece tek taraflı bir şekilde ABD etki alanını içine sürüklenme yaşanmıştır (Aydemir, 2000: 358).

3. Demokrat Parti Döneminde Tüketim Alışkanlıklarının Dönüşümü

Bu başlık altında, Demokrat Parti döneminde, toplumsal zeminde tüketim alışkanlıklarının Amerikan tarzına dönüşümü ve bu dönüşümü etkileyen iç ve dış dinamikler ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1. Tüketim Alışkanlıklarındaki Dönüşümün Dinamikleri

DP döneminde siyasal anlamda yaşanan dönüşüm toplumun her kademesine yansımıştır. Siyasal ve ekonomik alanlarda yaşanan hareketlilik, hayali refah toplumunun yaratılmasına zemin hazırlamıştır. 1950'li yıllarda savaş sonrasında yaşanan nüfus patlaması, bireylerin tüketim

⁷ Truman doktrini, iç karışıklık ile uğraşan Yunanistan ve stratejik konuma sahip olan Türkiye Doğu blokuyla yakınlaşmasını önlemek amacıyla başlatılan ve askeri açıdan söz konusu ülkelerin desteklenmesini içeren bir dizi girişimlerden oluşmaktadır. Türkiye, 100 milyon dolar değerindeki askeri yardımı 1947 yılında kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Oran, 2002.

⁸ Marshall Yardımı, söz konusu ülkelerin maddi açıdan desteklenmesini içeren bir girişimdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Oran, 2002.

alışkanlıklarını ve yaşam tarzlarını değiştirmiştir. Bir taraftan savaşın izleri silinmeye diğer taraftan gelenekselden uzak, yeni bir yaşam tarzı inşa edilmeye çalışılmıştır. Böylece ihtiyaca dayalı tüketimden gösterişçi tüketim anlayışına geçişin ilk emareleri görülmeye başlanmıştır.

20. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da Weber’in Protestan ahlak anlayışıyla benzeşen bir yapının olduğu söylenebilir. Weber’e (2015) göre püriten bakış açısında özel ekonomik karın ilahi niteliği, kutsanmaktadır. Püriten anlayışta, işbölümüne atfedilen kutsallık, üretilen ürünler üzerinden kurgulanmakta, bu noktada Adam Smith’in işbölümü ve üretimin tanrılaşması söylemi ile benzeşmektedir. İşbölümünün yaygınlaşmasının, işçinin yeteneğine bağlantılı olarak üretimde niteliksel ve niceliksel artışa yol açtığı düşünülmektedir (Weber, 2015: 231).

Tüketimi daha iyi betimlemek için üretim ve tüketim arasındaki ilişkiyi analiz etmek gerekir. Bu aşamada Marx’ın çalışmaları önem taşımaktadır. Marx, üretimdeki değerın tüketim ve sosyal yapı tarafından belirlendiğini ifade eder (Marx,1993a: 92’den akt. Zorlu, 2006: 66): *“Nesnesiz tüketim; tüketim değildir. Bu nedenle üretim tüketimi yaratır, onu üretir. ... Nasıl ki tüketim üretimin gerçek olmasını sağlıyorsa üretim de tüketimin sonul tarzını şekillendirir. Nesne sadece genel bir nesne değildir. Belirli bir şekilde üretimin belirlediği biçimde tüketilen özgül nesnedir... Üretim böylece tüketimin nesnesini değil tarzını da üretir. Hem de yalnız nesnel olarak değil öznel olarak da. İşte böylece üretim tüketicini yaratır. Üretim yalnız özne için nesne değil aynı zamanda nesne için özne yaratır. Sonuçta üretim tüketim nesnesini tarzını ve güdümünü yaratır”*.

Marx’ın belirttiği üretim ve tüketim ilişkisi yeni kurulan bir devlette kendini göstermektedir. Erken Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında ekonomik alanda izlenen politikalarla Türkiye ekonomik bağımsızlığını büyük oranda elde etmişti. Bununla birlikte özellikle 1929 sonrası dünyada baş gösteren ekonomik bunalımlar ve gittikçe yaklaşan 2. Dünya Savaşı tehdidi, Türkiye’nin kalkınma hedeflerinin önünde engeller oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet Döneminin son yıllarında, bireylerin temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir tüketim alışkanlığını zorunlu kılmıştır. Savaştan yeni çıkan Türk toplumu, temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yapmış ve bunları tüketmiştir. Ancak çok partili döneme geçiş ve ardından gerçekleşen 1950 seçimleri, siyasi, ekonomik ve sosyolojik değişimlerin yanında tüketim alışkanlıklarında da temel dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti iktidarları ile birlikte, “Küçük Amerika” olma vaadiyle kendine yeten bir toplumdan tüketim toplumuna geçme eğilimi gözlemlenmektedir.

Bu dönemde ülke dışından yardımlarla gelen sıcak para kısmen de olsa ekonomiyi rahatlatmıştır. Ancak gelen yardımların Amerika gözetiminde harcanması, daha önceden belirlenen sektörlere belli sınırlar çerçevesinde yatırım yapılması, paranın efektif kullanımını ve dengeli bir şekilde dağılmasını engellemiştir. Genel olarak yardımların; tarım, maden iskân işlerine aktarılması, bu sektörler ile bağlantılı olan iş insanlarının kısa yoldan para kazanmasına ve farklı bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1950’li yıllarda ortaya çıkan bu yeni sınıf tipi, Veblen’in kuramsallaştırdığı aylak sınıfı ile benzerlik taşımaktadır. Veblen (2014: 60-63) aylak sınıfının üretmeden sadece tükettiğini ifade eder. 1950’lerin Türkiye’sinden de böyle bir kesim, toprak işçilerinin emeği üzerinden para kazanmış, kazandığı para ile saygınlığını artırmak amacıyla gösteriş ve lükse yönelmiştir. Bu yeni sınıf, topraktan kazandığı parayı, şehirde harcayan, gösterişçi tüketime odaklanan, tüketim alışkanlıkları ile çevresini de etkileyen bir niteliktedir. Erken Cumhuriyet Döneminin kültürel ortamının (balo ve konser gibi) yerini zenginleşen yeni toplumsal sınıfların benimsediği yeni yaşam tarzlarına, eğlence kültürüne ve şehir kulüplerine bırakmıştır. Şehir kulüpleri ve gazinolar bir taraftan toprak ağalarının para harcadığı mekânlar olurken şehirde yaşayan insanların da sosyalleştiği bir mekân haline gelmiştir. Gece kulüpleri ve gazinolarda hem Amerikan müzikleri hem de Türk ezgileri duyulur olmuştur. Bu mekânlar, doğu- batı sentezinin birer örnekleri haline gelmiştir (Güngör, 2017: 101).

Daha öncede belirtildiği gibi alınan yardımlar ile tarım sektöründe kısmen de olsa makineleşmeye gidilmiş böylece kol gücüne ihtiyaç azalmıştır. Bunun sonucu olarak da insanların iş bulma umuduyla kırdan kente göç etmesi pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Diğer tüketen toplumlarda olduğu gibi 1950 sonrası Türkiye’de de, bolluğun artması sonucu bireysel ve toplumsal mallara ve donanımlara sahip olmak, beraberinde bir tahribatı ortaya çıkarmıştır. Bundan çevre, birey ve toplum doğrudan olumsuz etkilenmiştir. Büyük şehirlerde inşa edilen yüksek binalar, bir yandan çarpık kentleşmeyi bir yandan da sağlık ve çevresel sorunları beraberinde getirmiştir (Baudrillard, 2015: 66). Alsaç, kırdan kente göç neticesinde -hazine arazilerine kurulan gecekondulaşma sürecini şu şekilde betimlemiştir (1993: 52-53): “1930’ların ortasında ortaya çıkmaya başlayan gecekondulaşma, 2. Dünya Savaşının bitmesinden sonra, özellikle de 1950’li yıllardan bu yana kırsal alanlardan büyük kentlere göçen nüfusun yeğlediği bir konut üretimi ve yerleşme biçimi olarak hızla yaygınlaşmıştır. 1960’lı yıllarda bu yerleşmelere altyapı hizmetleri götürerek onları sağlıklılaştırma düşünceleri ağırlık kazanmıştır. Ama gecekondular sahiplerine tapu dağıtmak, onlara karşılıksız elektrik, su, kanalizasyon, yol götürmek biçimindeki yanlış uygulama, ilk kuşak gecekonduların hızla apartmanlara dönüşmesine neden olmuştur.”

Köyden kente göç nedeniyle artan iş gücü, rekabeti de beraberinde getirmiştir. Tarım sektöründe emeğinin değeri kalmayan işçi, iş bulma umudu ile kente göç etmiş ve kendilerine kentte yer edinmeye çalışmıştır. Bu da yeni bir sosyolojik denklemi doğurmuştur. Marx’ın (2011: 63) da ifade ettiği gibi emek kapitalistleşerek toplumsal ilişkileri dönüştürmüştür: “İşçi kendi emeği içinde kendini ne kadar dışlarsa karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya o kadar erkli bir duruma gelir; kendi kendini ne kadar yoksullaştırır ve iç dünyası ne kadar yoksul bir duruma gelirse kendine özgü o kadar az şeye sahip olur”.

Yeni oluşan toplumsal yapıya hızlı uyum sağlamaya çalışan ve Marshall yardımları ile hayali bir refaha kavuşarak Amerika’ya yakınlaşma eğilimi gösteren Türk toplumunda, küçük Amerika olma hayali ile başlayan tüketim çılgınlığının faturası ağır olmuştur. Batılı devletler tarafından az gelişmiş ülkelere ihraç edilen tüketim kalıpları, bu ülkelerdeki geleneksel tüketimi modernleştirmiştir. Üçüncü dünya ülkelerine modernleşme adı altında tüketimin dayatılması, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere ekonomik, siyasal ve sosyolojik açıdan büyük sorunlara neden olmuştur (Çakır, 2019: 26-27). 1950’lerden 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’na kadar Amerikanlaşma’nın derin etkileri toplumsal hayatta kendini gösterirken, hareket sonrası sosyal ve ekonomik kriz çıkmış, insanlar temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuyruklarda bekleyeceği ve sürekli borçla dönen bir tüketim yapısıyla karşılaşmıştır. Ritzer (2000: 60) bu durumu şu şekilde açıklamaktadır. “Kitlesel tüketimin Amerikan toplumunun karakteristiği olmasının başka bir anlamı daha var: İnsanlar ellerindeki kaynaklarının hepsini değilse çoğunu tüketim malları ve hizmetlerine harcama eğiliminde. Aslında var olan kaynakların tümünü harcamanın artık yeterli olmadığı birçok durumda insanlar büyük bir borç yükü altına giriyor.”

3.2. Yerli Malından Amerikan Pazarına Türkiye’nin Değişen Yüzü

Soğuk Savaş döneminde, gelişmiş ülkeleri temsil eden blokta, komünizme karşı kapitalist düzenin devamı için diğer ülkelere Amerikan tarzı tüketim alışkanlıklarının ihraç edilmesi görüşü ağır basmıştır. Öyle ki Ritzer’e (2000: 67) göre, Amerikan tarzı tüketim alışkanlığı ve kültürü saldırganca ve zorla diğer ülkelere ihraç edilmiş, bu ülkelerin vatandaşları Amerikalılar gibi tüketmeye yönlendirilmiştir. Ritzer’in görüşlerini Alamerikanlaşma (Amerikan tarzı yaşam biçimi) kavramı ile açıklamaya çalışan Orçan (2007: 127), Alamerikan kavramının Marshall yardımları ile hayatımıza girdiğini, gündelik hayatın tüm pratikleri ile toplumun her katmanına nüfuz ettiğini vurgulamaktadır. Bu noktada geleneksel tüketim kültürü olan alafrangalaşma ve onun yerini alan Alamerikanlaşma arasındaki en derin fark, hangi toplumsal sınıflar tarafından benimsendiği noktasında kendini göstermektedir. Alafranga kültür, özellikle elit kesim tarafından benimsenirken Alamerikan hayat tarzı çoğunlukla toplumun alt/orta

kesimleri tarafından kabul görmüştür. Bu nedenden dolayı da Alamerikan kültürün etkisi daha derin olmuştur. Çünkü daha geniş kitlelerce benimsenen bir kültürün ortadan kalkması kısa vadede mümkün görünmemektedir. 1950’li yıllarda yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni toplumsal yapıda gelenekselden uzaklaşmış modern yaşam tarzına adım atılmıştır. İlişkilerde maddiyata dayanan, yüzeysel ve karşılıklı çıkar ilişkisinin yerleştiği bu modern dünya anlayışı Weber (1997: 160’dan akt. Aydın, 2010: 28) tarafından şöyle tarif edilir: *“Henüz hiç kimse gelecekte kafeste kimin yaşayacağını ve bu devasa gelişimin sonunda tamamen yeni peygamberler mi yoksa eski düşünce ve ideallerin mi güçlü şekilde yeniden doğacağını ya da bunların ikisi de olmayacaksa bir tür mekanikleşmiş taşlama ve bunun yanı sıra kasılmış kendini beğenmişliğe mi geçileceğini bilmiyor. Ruh yoksunu uzman insanları, yürek yoksunu zevk inşaları, bu hiçler kendi kendine daha önce hiç ulaşılmamış bir insanlık düzeyine turmandıklarını zannederler”*.

Amerikan tarzı tüketimde, ürün/hizmetin değeri onun simgesel anlamı ve bireye kazandırdığı statü ile değerlendirilmektedir. Baudrillard (2015: 66) Amerikan tarzı tüketimde daha fazla tüketerek toplumsal bir statü kazanma çabası olduğunu şöyle açıklamıştır: *“Nesneler sayılarıyla, yinelemeleriyle gereksizlikleriyle biçimlerinin aşırı bolluğuyla moda yoluyla kendilerindeki saf ve basit işlev sınırını aşan her şeyle yalnızca toplumsal özü-Statü’yü-yani sadece bazılarında doğumla verilen ve diğerlerinin tersine yazgı yüzünden hiçbir zaman ulaşamayacakları bir Tanrı lütfunu temsil ederler.”*

Yaratılan imgeler dünyasında tüketerek *“var olma savaşı”* veren birey, bu süreçte özgür davranmayı tercih eder. Yeni düzende özgür tercih üzerine inşa edilen tüketim söylemi, zamanla demokrasi ile ilişkilendirilmiştir. Amerika’nın demokrasi, özgürlük, fırsat gibi öğeler ile özdeşleştirilmesini eleştiren Lasn (2004: ix) gerçeğin bundan farklı olduğunu dile getirir. Kapitalist düzenin bir avuç çok uluslu şirketler tarafından yönetildiğini dile getiren Lasn, insanların tasarım bir hayat sürdürdüklerini, sadece temel ihtiyaçlarını karşılamının ötesinde özgürce hareket edemediklerine vurgulamaktadır. Bauman (1999: 18) patron ve işçi ilişkisinin patron lehine yeniden kurgulandığını dile getirmektedir. Kurgulanan işçi-patron ilişkisinde, çalışanın bir köle yerine konulduğunu ifade eden Bauman, bu sistemde işçinin efendisine bağlı ve sadık bir köle gibi davranması ve patronuna daha fazla kazanç sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Bauman’ın görüşlerini destekleyen Erdoğan, post-modern kapitalist dönemde, çalışma saatlerinin arttırılması nedeniyle sürecin, emek sömürüsüne dönüştüğünü ve vahşi kapitalizme dönüldüğünü dile getirir. Erdoğan (2000: 223) post-modern çalışma sistemini şu şekilde açıklamaktadır. *“Emek sömürüsünün kolaylaşması ve kapsamının genişlemesi, hizmet ve iletişim sektörlerin büyümesi ve yaygınlaşması, sendikalaşmanın gerilemesi ve çalışanların çeşitli mekanizmalarla örgütlü mücadele güçlerinin kırılması ve sömürüye yeni yönetim biçimleriyle boyunsunmaya zorlanması post- modernlikse, Amerika böyle bir post-modernliği yaşıyor”*

Ülkemizde de, özellikle 1930’lu yıllardan itibaren (ekonomik buhranın ertesinde) halkta oluşturulmaya çalışılan tasarruf bilinci ve yerli malların kullanımının devlet eliyle teşvik edilmesi çabalarından DP döneminde vazgeçilmesiyle, Amerikan tarzı tüketim kültürü hegemon konuma gelmiştir. Artık Türk malı basit, ucuz ve kalitesiz olarak görülmeye başlanmış, toplumun tüm kesimlerinden Amerikan ürünleri yoğun talep görmüştür. Hatta üzerinde Amerikan etiketi olan her şeye büyük saygı duyulurken, yerli ve milli olanların kullanımı zaman zaman bir ayıp olarak nitelendirilmiştir. İthalatın serbest bırakılmasıyla bireylerin ithal ürünlere yönelmesi, bu imajın pekiştirilmesine katkıda bulunmuştur (Özen, 2015: 491,492). 1951’de radyoda ticari reklamların serbest bırakılmasıyla Amerikan mallarının radyo reklamları/yayınları üzerinden tüketiciye ulaşması mümkün olmuştur. Bununla birlikte yayınlanan dergiler (Yıldız, Cennet, Radyo Haftası ve Radyo Âlemi), fotoromanlar, sinemada gösterilen filmler Amerikan tarzı yaşam biçimini Türk halkı ile buluşturmuştur. Kitle iletişim araçları ile Türk halkına dayatılan Amerikan rüyası, kısa sürede meyvelerini vermiştir. Türk halkı bu rüyayı gerçekleştirmek için satın alma yarışına girişmiştir. Buna bağlı olarak 1950’li

yıllarda yeme-içme, konaklama giyecek, eğlence ve boş vakitleri geçirme konusunda değişim görülmüştür. Hedef kitlesinin kadınların oluşturduğu olan tematik dergiler, genelde yabancı kaynakların Türkçeye çevrilerek okuyucularıyla buluşmuştur. Piyasadaki kadın dergileri, okuyucularına nasıl iyi bir anne, bir aşçı, bir kadın olunacağını öğretirken, diğer taraftan da modern ailenin yaratılması konusunda rehber niteliği taşımaktadır. Bu dergiler bireylere görsel anlamda rehber olurken radyo da içerdiği reklamlar ile bu dergilerin ilettiği mesajları pekiştirmiştir. İhtiyaçların şekillenmesinde kitle iletişim araçlarının etkisine değinen Featherstone (2013: 198), kitle iletişim araçlarında yayınlanan reklamlar aracılığı tüketim kültürünün yaygınlaştırıldığını ve malların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik amacın itibarsızlaştırıldığını ve bunun yerine yeni imgeler ve göstergeler ile yeni ihtiyaçların ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Sosyal hayatın önemli bir parçası olan Türk sineması da bu gelişmelerden nasibini alarak 1950’li yıllarda önemli ölçüde değişim göstermiştir. Amerikan filmleri, Türk oyuncular ile yeniden çekilmiş (Amerikan filmlerin kötü taklitleri) bu durum, Türk sinemasında kimlik sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle yerli sinema endüstrisi, özgün hikâyeler ile gözden düşmüş Amerikan filmlerin taklidi arasında kalarak kendi kimliğini aramıştır (Özen, 2015: 492-495).

1950’ler Türkiye’inde Alamerikanlaşmanın sonuçlarından biri de, bireylerin sürekli tüketmeleri bu tüketim sürecinde toplumun genel kurallarına uygun ama toplumdaki farklı olma görüşünün dayatılmasıdır. Marshall Planı çerçevesinde, tüketim bir demokratikleşme ve modernleşme aracı olarak görülmüştür. Baurdillard’a (2015: 48-49) göre demokrasi, bir tüketim malı ile somutlaşmış, insanın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bir maddi ve manevi üretim sürecinin içine dâhil olmuştur. Bu şekilde tüketim evrenselleşmiştir. Türk siyasal tarihinde de benzer şekilde toplumu pasifize etmenin yolu, bireyleri tüketime yönlendirmek olarak görülmüştür. Bu süreçte, kitle iletişim araçları önemli rol oynamıştır. Radyo, gazete ve dergiler tüketiciye ihtiyacı olmayan şeyleri satın almaya teşvik edici bir işlev görmüştür. Marcuse (2013: 20) bu düzeni şu şekilde betimlemektedir: “*Sahip olma, tüketme, küçük aletleri, aygıtları, araçları, makineleri kullanma ve sürekli yenileme ihtiyacı halka sunulmuş ve kabul ettirilmiştir; çünkü bu malları kendini yok etmek pahasına bile olsa kullanmak, biraz önce tanımladığımız anlamda, “biyolojik” bir ihtiyaç haline gelmiştir.*”

Modernite Kapitalizm ve Sosyalizm isimli eserinde küreselleşen dünyada değişen üretim anlayışı çerçevesinde yeniden ele alan Bauman, (2013: 68) katı bürokratik sistemden kurtulan sermayenin, küreselleşmenin etkisi ile kapitalist sistemini devam ettirecek fırsatlar bulacağı coğrafyalarda yeniden yapılandığını dile getirmektedir. DP döneminde, liberalleşme sayesinde pek çok Amerikan şirketleri Anadolu’ya yatırım yapmıştır. Amerika’dan gelen yardımlar ile tüketim teşvik edilirken, Amerikan ürünlerinin ülkeye sokulması konusunda gerek Amerikan firmalarına gerekse Türk tüccarlara kolaylık sağlanmıştır. Dönemin iş insanlarından olan Vehbi Koç, bazı Amerikan firmaların temsilciliğini alarak toplumun dayanıklı tüketim mallarına ulaşmasını kolaylaştırmıştır (Oran, 2001: 537). Yabancı yatırımcıların Türkiye’ye yatırım yapmasına yönelik kanunların çıkarılması ile Amerikan firmaların Türk ortakları ile fabrika açılmasına yönelik girişimler başlatılmıştır. Ford ve Vehbi Koç ortaklığı ile kurulan Otosan, 1959 yılında faaliyetlerine başlamıştır. 1960 yılında ilk otomobil üretimi gerçekleştirmiştir.⁹ Yine Vehbi Koç tarafından 1955’te kurulan Arçelik A.Ş., dayanıklı tüketim mallarının üretimine başlamıştır. Çıkarılan teşviklerle ile hammadde ithalatı kolaylaştırılmış böylece Türkiye’de 1959’da ilk çamaşır makinesi, 1961’de de buzdolabı üretilmiştir. Arçelik’in ardından Profilo, Beko ve Bosch gibi firmalar üretime başlamıştır. Bunun sonucunda, daha önce günlük alınan bozulmaya yüz tutan meyve sebzeler artık haftalık alınmaya başlanmış, böylece semt pazarı ve bakkal kültürü ortaya çıkmıştır. Dayanıklı tüketim malları kullanımının yaygınlaşmasıyla aile yapısında da değişimler

⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız. <https://www.fordotosan.com.tr/tr/kurumsal/ford-otosan-hakkinda/tarihce>

yaşanmıştır. Kadınların hayatını kolaylaştıran çamaşır makinelerinin eve girmesi ile kadınların üzerindeki iş yükü azalmış böylece aileye daha fazla serbest zaman yaratılmasına imkân sağlanmıştır. Kadınların ev içindeki iş yükünün azalması, ilerleyen dönemlerde sosyal hayatta daha fazla yer edinmelerine imkân tanımıştır (Orçan, 2014: 179-182).

Kitle iletişim araçlarıyla gündelik yaşama ilişkin gelişmeleri takip eden bireyler, aynı zamanda bu yolla tüketim davranışlarını da şekillendirmektedir. 1950 sonrası gerçekleştirilen düzenlemeler ile bireylerin ürünler hakkında bilgi edinmesi ve satın alması kolaylaşmıştır. 1950 yılından itibaren özel şirketlerin reklamlarının radyoda yayınlanmasına izin verilerek piyasaya canlılık getirilmesi hedeflenmiştir. 1950 ve 1960'lı yıllarda televizyonla henüz tanışmayan Türk toplumunda, radyo dünyaya açılan bir pencere olmuştur. Bu nedenle radyo kısa zamanda geniş kitleleri peşinden sürükleyen bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Reklamcılığın gelişmesi benzer sektörlere ivme kazandırmıştır. Gelişen ve büyüyen reklamcılık sektörü, bireyler üzerindeki etkisini arttırmış ve onları daha fazla tüketime yönelmiştir. Yanıklar (2010: 30) reklamlar ile birlikte ürünlere ederinden fazla değer atfedildiğini, tüketimin başarılı birey olmayla özdeşleştirildiğini vurgulamaktadır. Ancak reklamlarla birlikte ürünlere atfedilen bu imaj, tüketiciye gerçek olmayan bir hayat sunmaktadır. Yayınlanan dergilerde bireylere sunulan yaşam, ulaşılmaması gereken bir hedef haline getirilmiştir. Bu yaşam tarzında, Amerikan kültürü ile uyumlu, imge odaklı, ürünün faydası yerine ürünün sunduğu imajlar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte edebiyatçılar, dergi veya gazetelerde yayınladıkları yazılar ile bunu eleştirmiştir. 1950'li yıllardan itibaren Türk toplumunu yönlendiren ve pasifize etmeye yardımcı olan diğer bir unsur ise modadır. Kitle iletişim araçları sayesinde son moda akımlarından haberdar olan tüketici, ihtiyacı olanını değil bir imajı satın almaya odaklanmıştır. Hoskins'e (2015:115) göre moda, sınıflar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaz; aksine daha da derinleştirir. Bunu yaparken de çeşitli kimliği inşa ederken maddi şartları zorlar. Giyim-kuşam, bireylerin sahip oldukları gücü veya olmak istediklerini bireyleri temsil etmektedir. Giddens (2012: 102) moda ile yapılan bu kimlik inşasını şu şekilde ifade eder: *"Bireyler olarak, içinde yaşadığımız geniş bağlamla birlikte evrimleşiyoruz. Gündelik yaşamlarımızda yaptığımız küçük seçimler bile -ne giydiğimiz, boş zamanımızı nasıl geçirdiğimiz, sağlığımızı nasıl koruduğumuz ve bedenimize nasıl baktığımız sürekli olarak kendi öz kimliğimizi yaratma ve yeniden yaratma süreçleridir"*.

Ülkemizde 1950-60 arasında yaşanan toplumsal dönüşüm bireylerin giyim tarzlarına da yansımaktadır. Bu dönemde kadınlar, dergilerle moda akımlarını yakından takip etmiş; modayı kendi şartlarına göre uyarlamıştır. Türkiye'de moda akımları, genellikle Türk kültürüne ve ananelerine uygun olarak dönüşmektedir. Örneğin 1950'li yıllarda dünyada mini etek modası varken Türkiye, bu akıma geç ayak uydurmuştur. Aynı şey pantolon için de geçerlidir. Dönemin moda akımları, öncelikle Amerikan film yıldızlarının üzerindeki kıyafetlerde sonra sokaklarda görülmüştür. Dönemin modasına yön veren modacılar sinema ve müzik sektörlerini de kullanarak daha geniş bir kitleye ulaşmıştır. Bu dönemde genç kızlar; ince beli vurgulayan kloş etek, süveter, değişik uzunlukta çoraplar ve babetler ile kıyafetlerini tamamlamışlardır (Ağaç vd, 2008: 11). Amerika'nın ihraç ettiği kot pantolonlar ve bunların oluşturduğu popüler kültür, dünyada olduğu gibi ülkemizde de ilgi görmüştür. Kot pantolonlar, 1955 yılında kurulan kot fabrikası ile Türk toplumundaki yerini sağlamlaştırılmıştır. Simmel'in belirttiği gibi (2003:108) moda, birbirine benzer sınıflarda farklılığı giderirken; üst sınıfların kendine ait ulaşılmayan farklı bir statü oluşturmuştur.

Netice olarak, Amerikan tarzı tüketim ile bireyler, metaları yaşamlarının bir parçası olarak görmeye başlamış, böylece kendine yabancılaşmıştır. Bireylerin tüketimleri, aslında onların kim olduğunu ve kim olduğunu göstermektedir. Bu nedenle tüketim, ekonomik ve toplumsal bir eylem olmanın yanında sosyolojik ve psikolojik boyutu öne çıkan bir unsura dönüşmüştür. Bireylerin metalar üzerinden kendini tanımladığı bir dönemde, insanlar, oturduğu ev, semt, satın aldıkları otomobiller,

mobilya ve mutfak eşyaları üzerinden kendine bir kimlik ve statü yaratmaktadır (Marcuse, 1990: 8; Bocock, 1993: 10). Modernleşen Türkiye’de yollarda görülen Amerikan otomobilleri, inşa edilen apartmanlardaki yaşam, dinlenen Amerikan pop müziği, Amerikan sineması, bu kapsamda verilebilecek örneklerdendir.

4. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Türk tarihinde, toplumsal alandaki tüketim anlayışının değişmesinde Demokrat Parti dönemi önemli kırılma noktaları arasındadır. Osmanlı’dan devralınan tüketim anlayışı gerek cumhuriyetin erken dönemlerinde, gerekse çok partili yaşama geçişle birlikte dönüşüme uğramıştır. Özellikle, çok partili sisteme geçişle birlikte yaşanan gelişmeler, Türkiye’de toplumsal yapıda birçok önemli değişimi beraberinde getirmiştir. Bu süreçte izlenen politikalarla hayali bir refah toplumu yaratılmaya çalışılmış ve kısmen de başarılı olmuştur. Oluşturulan yeni sistemde hem devletin kurumları; hem de bireyler daha fazla tüketmeye teşvik edilmiştir.

1950’li yıllardan itibaren Türkiye’de toplumsal tüketim alışkanlıkları, zorunluluk çerçevesinden Alamerikanlaşan bir tüketici toplumuna evrilmiştir. Köyden kente göçün artması ile kentsel yapı değişmiştir. Yoğun göçü kaldıramayan kentlerde pek çok sağlık, iskân, sosyolojik ve ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Ekonomik alanda, ithalatın serbest bırakmasına ve teşvik edilmesine yönelik politikalar nedeniyle hayatın her alanında ihtiyaç duyulan ürünler dışarıdan temin edilmiş, bunun politik, ekonomik ve sosyolojik sonuçları olmuş; tüketmeye alışmış, gösterişi önemseyen ancak üretmeyen ve tükettiklerinin borcunu ödeyemeye çalışan bir toplumsal alışkanlıklar miras kalmıştır. Demokrat Parti’nin özel girişimi ve liberal ekonomiyi destekleyen politikaları, kişilerin aşırı ve lüks tüketime yönelmesinde etkin rol oynamıştır. Refah devleti yaratma isteği küçük Amerika olma hevesiyle birleşmiş, ortaya üretmeden tüketen bir toplum çıkmıştır.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ö. (2013). *Osmanlı Modernleşmesi*, Ankara, Elips Kitap.
- Ağaç, S. vd. (2008) “Cumhuriyet’ten Günümüze Kadın Giyim Kültüründeki Değişimler Üzerine Bir Araştırma”, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 4/1, 1-20
- Alsac, Ü. (1993.) *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *Menderesin Dramı*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Aydın, D. G. (2010). Kapitalizmde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes. *Amme Dergisi*, 43 (2): 17-32.
- Aydilek, E. (2019). “Osmanlı’dan Günümüze Kamu Güvenlik Yönetiminde Dönüşüm”, Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Bakan, S. ve Özdemir, H. (2014). “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar- Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (14): 373-397.
- Balcı M. ve Karadeniz Y. (2018). 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalef Oluşuma Etkisi ve Demokrat Partinin Kuruluşu, *Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, (57): 271-278.
- Baudrillard, J. (2015). *Tüketim Toplumu*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. İstanbul, Gündüz Basımcılık.
- Bauman, Z. (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. İstanbul, Say Yayınları.

- Belge, M. (2016). *Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu- Batı Sorunu ve Kültür*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bocock, R. (1993). *Tüketim*. Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Buğra, Ayşe (2016). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, H. (2019). “Türkiye’deki Çocuk Televizyon Kanallarındaki Reklamların Tüketime Etkileri: Kastamonu İli Örneği”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çolak, F. (2002). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000). *Kapitalizm Kalkınma Post-modernizm ve İletişim*. Ankara, Erk Yayınları.
- Erhan, Ç. (2001). “ABD ve NATO’yla İlişkiler, (Ed. Baskın Oran), 1945-1960 *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ss. 522-575, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). *Anatüzeeye Giriş*, Ankara, İmaj Yayınevi.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (Haz. Cemal Güzel), İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Güngör, E. (2017). 1950’ler Türkiye’sinde Modernleşme ve Gündelik Hayat Değişimlerine Sinema Üzerinden Bakmak: İstanbul Geceleri Filmi, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 2 (3): 94-112.
- Hoskins, T. E.(2015). *Modanın Anti-Kapitalist Kitabı Foya*, (Çev. Derya Bayraktaroğlu), Ankara, Ütopya Yayınları.
- Neziroğlu, İ. ve Tuncer Y. (2013) *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri - Cilt 5*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı
- İnce, E. (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri, *ÇTTAD*, 5 (13): 59-78.
- Kara, N. (2014), *Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları*, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), *Türk Siyasal Hayatı*, ss.277-323, Ankara, Sentez Yayınları.
- Kayıran M. ve Metintaş M.Y. (2018). 1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Uygulaması, *KSBD*, 10 (19): 647-666.
- Keyder, Ç. (2015). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kızılkaya A. (2016). Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi, *HAK-İŞ U.A. Emek ve Toplum Dergisi*, 5(12): 85-95.
- Kongar, E. (2008). *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Koyuncu, D ve Tiltay, M. (2017). Evaluation Of The Transformation In The Ottoman Society’s Consumption Patterns After The Tanzimat Period In The Context Of Era Novels. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 5 (2): 1-19.
- Kurukamçı, K. (2017). “Osmanlı İmparatorluğunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Lasn, K. (2004). *Kültür Bozumu*, (Çev. Cem Pekman ve Ahmet Ilgaz), İstanbul, Bağımsız Yayınları.
- Marcuse, H. (1990). *Tek Boyutlu İnsan*, (Çev. Aziz Yardımlı) İstanbul, İdea Yayınevi.
- Marcuse, H. (2013). *Özgürlük Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Soner Soysal), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Marx, K. (2011). *1884 El Yazmaları*, (Çev. Kenan Somer), İstanbul, Sol Yayınları.

- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Orçan, M. (2007). Modern Türk Gündelik Hayatında Alamerikanlaşma Eğilimleri, *Avrupa Günlüğü*, (10): 125-140.
- Orçan, M. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, Ankara, Harf Eğitim Yayınları.
- Otosan (-) 10.12.2019 tarihinde <https://www.fordotosan.com.tr/tr/kurumsal/ford-otosan-hakkinda/tarihce> adresinden alınmıştır.
- Özen, E. (2015). “Sinemamızın Şahsiyet Azabı Ellili Yıllarda Yerli Film/Türk Filmi Ayrımı Üzerine Bir Değerlendirme” (Ed. Tanıl Bora), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Öztürk, O. M. (1993). *Ordu ve Politika*, Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Sander, O. (2002). *Siyasi Tarih 1918–1994*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Simmel, G. (2003). “Moda Felsefesi” (Ed. G. Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, ss. 101-132, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Şener, M. (2015). “1923-1945 Burjuva Uygarlığının Peşinde”(E. Atilla Aytekin), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, ss.195-341, İstanbul, Yordam Kitap.
- Üstün, B. ve Tural, O. (2008). Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekânlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2): 259–282.
- Veblen, T. (2014). *Aylak Sınıfın Teorisi*, Ankara, Tutku Yayınevi.
- Weber, M. (2015). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Ankara, Alter Yayınları.
- Yanıklar, C (2010). Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (1): 25-32.
- Zorlu, A. (2006). *Modern Tüketimin Tarihinden Tüketim Araştırmalarına Tüketim Sosyolojisi*. Ankara, Global Yayınları.

TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİ GÖÇMENLERİN SİYASAL KATILIM DAVRANIŞLARI: MARDİN İLİ ÖRNEĞİ¹

Merve ŞİMDİ²

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 06.02.2020

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 23.06.2020

Özet

Arap Baharı Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yıllarca sürececek bir iç savaşın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Meydana gelen savaşlar Suriye'yi de etkisi altına almış ve milyonlarca insan yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmıştır. 2011 yılında başlayan söz konusu göç hareketleriyle birlikte Türkiye'ye de çok sayıda Suriyeli gelmiş ve bunların bir kısmı zaman içinde vatandaşlık statüsü elde ederek başta seçme ve seçilme hakkı olmak üzere çeşitli siyasi katılım haklarına sahip olmuşlardır. Çalışmada, Suriyeli göçmenlerin göç etmeden önceki ve göç ettikten sonraki siyasi katılım davranışları incelenerek analiz edilmiştir. Çalışmanın metodolojisinde yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmenin örnekleme Mardin'de yaşayan 22 Suriyeli göçmenden meydana gelmiştir. Elde edilen veriler Althusser'in devletin ideolojik ve baskı aygıtlarından aile, eğitim, medya, polis-ordu-hapishane ile Pierre Bourdieu'nün habitus kavramının temalandırılmasıyla analiz edilmiştir. Yapılan alan araştırması sonucunda; bireylerin göç etmeden önceki siyasi algı davranış şemalarında devletin ideolojik ve baskı aygıtlarının önemli bir rol oynadığı ve yaşanan göç hareketiyle birlikte değişen habituslarıyla yeniden üretilen siyasi katılım davranışlarında demokratik yönde farklılıklar meydana geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriye, Siyasi katılım, Habitus, Arap baharı.

POLITICAL PARTICIPATION BEHAVIOR OF SYRIAN MIGRANTS IN TURKEY: THE CASE OF MARDİN

Abstract

The Arab Spring, also affected Syria caused a civil war that have last for years in Syria and millions of people had to migrate to foreign countries. With the migration movements that started in 2011 large number of Syrians migrated to Turkey because of Syrian civil war. Immigrated to Turkey Syrians have obtained citizenship status over time. They also had various political participation rights, including the right to vote and to be elected. In this study, political participation behaviors of Syrian migrants before and after migration were investigated and analyzed. In the methodology of the study, semi-structured interview method was used. The sample of the interview consisted of 22 Syrian immigrants living in Mardin. The data obtained were analyzed with the combination of Althusser's argument about the ideological and oppression devices of state, namely family, education, media, police-army-prison and Pierre Bourdieu's habitus concept. As a result of the field work; the ideological and oppression devices of the state played an important role in the political perception and behavioral schemes of individuals before migration. With the change of the habitus after migration, it has been explored that the political participation behaviors of the Syrians have been reproduced through changing to more democratic direction.

Keywords: Migration, Syria, Political participation, Habitus, Arap spring

¹ Bu makale, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında, 2019 yılında hazırlanmış olan “Türkiye’deki Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışı: Mardin Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi çalışmasına dayalı olarak kaleme alınmıştır.

² Araştırma Görevlisi, Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, merve.simdi@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5902-6588

1. Giriş

Göç tecrübesi genel anlamda bir mekânın kaybedilmesiyle başlayan ve yeni bir mekân bulma çabasıyla süregelen bir durumu ifade etmektedir. Ekonomik sıkıntılar, siyasi istikrarsızlıklar, sosyo-kültürel problemler, insan hakları ihlalleri, iç savaş, can güvenliği, üretim tarzı değişiklikleri ve daha pek çok kişisel ya da dışsal sebep bireylerin göç etmesine neden olmaktadır. Globalleşen dünya ve yaşanan iç savaşlardan kaynaklı olarak göç hareketleri ülke içinde olmanın yanı sıra ülke sınırlarını aşarak uluslararası boyut kazanmıştır. Ortadoğu coğrafyasında 2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta ekonomik, siyasi, sosyal sıkıntılar sonucunda otoriter ve baskıcı ülke rejimine karşı vuku bulan halk ayaklanması kısa sürede Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki diğer ülkelere de tesir etmiştir. Arap ülkelerinde meydana gelen siyasi karışıklıklardan dolayı birçok insan can güvenliği nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan karışıklıklar ve sonucunda ortaya çıkan iç savaştan en çok etkilenen ülke ise Suriye olmuş ve büyük çoğunluğu Türkiye'ye olmak üzere milyonlarca yurttaş başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye son dönemlerde Suriye'den gelen göçmenlerle birlikte dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'de bulunan Suriyeli göçmenlerin sayısı 3.614.108 kişidir (UNHCR, 2019). Suriyeli göçmenler Türkiye'nin birçok şehrine yerleşmiştir. 911 kilometrelik Türkiye-Suriye sınır hattında bulunan ve bu çalışmanın kapsamını oluşturan Mardin'e göç edenlerin sayısı 87 bin 217 kişidir (Mülteciler Derneği, 2019). Türkiye'de 79 bin 894 Suriyeli göçmen vatandaşlık almıştır (UNHCR, 2019). Bunların içinde yaklaşık 50 bin kişinin seçme ve seçilme haklarına ulaşması ve hatta Türkmen Meclisi eski Başkanı Semir Hafez'in milletvekili adayı olması gibi etkenler Suriyeli göçmenlerin siyasal davranışlarının araştırılıp analiz edilmesini önemli kılmaktadır.

Göç süreciyle birlikte birey yeni sosyal ağlar yaratmaktadır. Birey toplumsal meselelere karşı tutum ve davranışlarını yarattığı sosyal ağların etkisinde kalarak sergileyebilmektedir. Bireyin sosyal alanda edindiği yeni deneyimler yeni siyasal ilişkilene biçimlerini de üretmektedir. Çağdaş demokrasilerin en temel kriterlerinden ve göstergelerinden biri olan siyasal katılım davranışları göç eden toplumlar arasında toplumsal birliğin sağlanmasında önemli rol oynar. Suriyeli göçmenlerin vatandaşlık almalarıyla birlikte gündeme gelen oy kullanma hakları siyasal katılım davranışlarını sergilemeleri bakımından önemli bir adımı nitelendirir. Bu bağlamda çalışma, başta seçme ve seçilme hakları olmak üzere Suriyeli göçmenlerin göç etmeden önceki ve göç ettikten sonraki siyasal katılım davranışlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın savı; bireyin siyasal toplumsallaşmasında aile, eğitim, yaş, cinsiyet, meslek, medya olanaklarının etkili rol oynadığı, ülkelerin rejimlerinin bireylerin siyasallaşmasında önemli olduğu, bireylerin göç ettikten sonra değişen habituslarına bağlı olarak siyasal katılım davranışlarında değişimler meydana geldiği ve kültürel bir unsur haline gelen oy verme davranışının realitede demokratik yönetim biçimini yansıtmadığı yönündedir.

Çalışmanın metodolojisi yarı yapılandırılmış görüşme yönteminden meydana gelmektedir. Çalışmanın veri setini Mardin'de yaşayan yirmi iki Suriyeli göçmen oluşturmaktadır. Alan araştırması 2019 yılının Mayıs-Temmuz ayları arasında yapılmıştır. Kartopu yöntemi kullanılarak birbirinden farklı demografik özelliklere sahip örneklem seçilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler çalışmanın amacına uygun olarak referans alınan kavramlar ışığında analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakatlarda başlıca iki ana tema üzerinde yoğunlaşmıştır: Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye gelmeden önceki ve geldikten sonraki siyasal katılım davranışları. Katılımcıların Suriye'deki siyasal davranışları Althusser'in ideolojik ve baskı aygıtları olan aile, eğitim, medya, polis-

asker ele alınarak incelenmiştir. Suriyeli göçmenlerin Türkiye'deki siyasal davranışlarını analiz edebilmek için Pierre Bourdieu'nün habitus kavramı referans olarak kullanılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Arap Baharı süreciyle ortaya çıkan savaşlardan kaynaklı olarak yaşanan göç hareketleri ve Türkiye'nin durumu yer almaktadır. İkinci bölümde kavramsal açıdan siyasal katılım ve siyasal katılımı etkileyen faktörler açıklanmaktadır. Üçüncü bölüm çalışmanın alan araştırması kısmından oluşmaktadır. Sonuç bölümünde ise çalışmayla ilgili elde edilen bulguların analizi yapılmaktadır.

2. Arap Baharıyla Birlikte Türkiye'de Yaşanan Göç Hareketleri

17 Aralık 2010 tarihinde üniversite mezunu olan ve ekonomik imkânsızlıklardan dolayı seyyar satıcılık yaparak hayatını idame ettirmeye çalışan Mohammed Bouazizi'nin satış arabasına polisler tarafından el konulmuştur. Bu olay sonrasında Bouazizi valilik önünde kendini ateşe vererek yakmıştır (LeVine ve Reynolds, 2016: 58). Yaşanan olay sonrasında halk ayaklanmış ve protestolar başlamıştır. Ortadoğu coğrafyasında ekonomik, siyasi, sosyal sıkıntılar sonucunda Tunus'ta başlayan halk ayaklanmaları kısa süre içinde bölgedeki diğer Arap ülkelerine de domino etkisi yaratarak tesir etmiştir. Arap Baharıyla birlikte halk ekonomik istikrarsızlığın ortadan kaldırılmasını, ekonomik ve sosyal eşitliğin var olmasını, demokratik yönetimlerin başa gelmesini talep etmiştir. Münferit bir olay olarak başlayan protesto gösterisi halk tabanına kısa süre içinde yayılmış ve Ortadoğu'da yaşanan toplumsal ve ekonomik sıkıntıların boyutunu yansıtmıştır.

Protestoların oluşumundaki diğer faktör ise Arap coğrafyasının siyasal düzeninde demokratik kurumlara dayalı bir altyapının olmamasıdır. Protesto hareketleri sergileyen gruplar kurumsal yapıların değişimine yönelik fikir ve tutum geliştirmişlerdir. Grupların geliştirmiş olduğu fikirler kurulu düzene karşı yabancılaşmayı arttırmıştır. Halk yaşanan ekonomik sıkıntıların arka planında aslında başkanı ve siyasal rejimi problem olarak görmüşlerdir (Kışlakçı, 2012: 9). Halk protestolarındaki umut ise Arap toplumlarında demokratik yönetimlerin kurulmasını sağlamaktır.

Arap coğrafyasındaki iktidar modelleri sivil toplumun gelişmesini engelleyen, muhalefeti baskılayan ve yalnızca iktidarın etrafında oluşacak muhalif yapıya izin veren, ifade- basın özgürlüğü, insan hakları, şeffaflık, hesap verebilirlik, yargı bağımsızlığı, eşitlik gibi demokratik temelli hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi noktasında zayıf kalan yapılara dönüşmüştür (Nebati, 2019: 184). Arap ülkelerinde demokratik olmayan seçimlerin mevcudiyeti, ekonomik sıkıntıların da artmasıyla birlikte halk üzerinde yıpratıcı süreçlerin oluşmasına neden olmuştur. Halk seçimler aracılığıyla iktidarda bulunanların değişimlerini istemekte ve yolsuzlukların giderilmesi amacıyla şeffaf, adaletli gelir dağılımının sağlanmasını talep etmektedir.

2010 yılına ait işsizlik verileri incelendiğinde Tunus'ta %13, Suriye'de %8,4, Mısır'da %8,9 oranında işsizliğin olduğu gözlemlenmektedir (ILO, 2011: 3). Ortadoğu'da toplumsal problemlerin yaşanmasında ekonomik sıkıntıların etkili olduğu görülmektedir. Suriye'de de işsizlik ve yolsuzluk problemlerine karşı halk kayıtsız kalamamıştır. 2011 yılı Mart ayında, Dera kentinde duvara hükümet karşıtı sloganlar yazan gençlerin tutuklanmasından sonra kentte protesto gösterileri başlamış ve polisin silahlı müdahalesi sonucunda birkaç kişi ölmüştür (Çelik, 2015: 38). Meydana gelen gösteriler zamanla iç savaşa dönüşmüştür.

Arap Baharını yaşayan ülkeler sosyo-ekonomik ve kurumsal olarak benzer özelliklere sahip olmalarına rağmen, her ülkenin kendine özgü dinamikleri süreci farklı noktalara doğru çekmiştir. Örneğin Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de iktidar değişimi gerçekleşmiştir; ancak Suriye'de rejim iktidarda kalabilmek için tüm gücünü kullanmıştır. Bu bağlamda Arap Baharı Suriye'de bölgesel güç mücadelesinden uluslararası bir güç mücadelesine dönüşmüştür (Kurt, 2014: 8). Suriye'de Esad rejimi

ayaklanmalara karşı güç kullanımında bulunmuş ve yaşanan iç savaşlardan kaynaklı olarak binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Güvenlik sebebiyle insanlar Suriye'den göç etmek durumunda kalmıştır.

Suriye'de yaşanan göç hareketlerinden dolayı dünya genelinde 5.625.871 Suriyeli göçmen bulunmaktadır. Göç eden Suriyelilerin %64,1'i Türkiye'de yaşamaktadır (UNHCR, 2019). Türkiye Suriye'den göç eden vatandaşlara açık kapı politikası izlemiştir. Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu 1951 Cenevre sözleşmesindeki coğrafi sınırlandırma maddesinden kaynaklı olarak ülkedeki Suriyeli göçmenlere hukuki açıdan mülteci statüsü verilmemiş, geçici koruma statüsü verilmiştir.

Rakamların ortaya koyduğu gibi Türkiye'de ciddi bir Suriyeli nüfusu bulunmaktadır. 2011 yılından bu yana Suriyelilerin Türkiye'deki toplumla bir arada yaşayabilmesi için birçok adım atılmıştır. Suriyeli göçmenlerin toplumla entegrasyonunun sağlanabilmesi bakımından Türkiye tarafından alınan önemli bir karar vatandaşlık konusudur. Türkiye'de 79 bin 894 Suriyeli göçmen vatandaşlık almıştır (UNHCR, 2019). Ayrıca Suriyeli göçmenler vatandaşlık haklarının getirilerinden biri olan seçme ve seçilme haklarını da elde etmişlerdir. Türkiye'de yapılan seçimlerde Suriyeli göçmenler oy kullanmışlardır. Böylelikle yaşadıkları bölgelerdeki siyasal sürece dahil olmuş ve siyasal karar alma mekanizmalarında yer almışlardır.

3. Kavramsal Açıdan Siyasal Katılım Davranışları

Bireyin kendi varoluşunu gerçekleştirme yolunda siyaseti anlamlandırıp algılamasının bir sonucu olarak katılım süreci de başlamaktadır. Siyasal katılım, vatandaşların politik sistem karşısındaki tutum, davranış ve durumlarını belirlemektedir. Katılım biçimsel açıdan yalın bir merak duygusundan aktif bir eylemsel davranışı içinde barındıran geniş bir alana sahiptir (Kapani, 2016: 144). Siyasal katılım salt oy kullanma davranışı olarak algılanmamalıdır. Bazı vatandaşlar salt oy kullanma davranışı sergileyebildiği gibi şiddetli eylem hareketlerinde de yer alarak farklı bir davranış biçimi gösterebilir.

Siyasal davranış devam eden bir süreci ifade etmektedir. Yurttaşlar itiraz, dilekçe, boykot, grev, gösteri, yüz yüze görüşme, toplu dilekçe gibi eylemsel faaliyetlerde bulunarak seçimler arasındaki süreçte karar mercilerini etkileyebilmektedir (Kalaycıoğlu, 1995: 48). Politik sistem karşısında birey sistemi olduğu gibi itiraz etmeden kabul ettiği ölçüde daha ılımlı bir katılım sergileyebilmektedir. Yurttaş sistemi değiştirmek için çaba harcadığı takdirde şiddetli eylem biçiminde bir katılım davranışında bulunabilmektedir.

Siyasal katılım toplumun her kesimini siyasal sistemin içine katarak temsiliyet olanağı tanır ve toplumda denge ve uzlaşma mekanizmasının var olmasını sağlar. Siyasal sistemin bütünleşmesi ve güçlendirilmesi açısından katılım önem arz etmektedir (Kışlalı, 2010: 220-221). Katılımı önemli kılan, hükümetin alacağı kararlarda fikir beyan ederek kararın uygulanması noktasında etkili rol oynamasıdır.

Bireylerin siyasal olaylar karşısında sergilemiş oldukları tutum, davranış ve eylemler siyasal katılımın göstergesidir (Öztekin, 2010: 244). Bireyin kendi varoluşunu tamamlamasıyla birlikte siyaseti anlamlandırıp algılamasının bir sonucu olarak katılım süreci de başlamaktadır. Toplumun devlete karşı takınacağı tavır, tutum, davranış devletin herhangi bir organının dışında tartışılarak elde edilen bir durumdur.

Bir siyasal toplumda bireylerin hem yerel hem de ülke genelindeki seçimlerde yöneticileri seçmek, karar mercilerinin karar verme süreçlerinde kendi menfaatleri doğrultusunda etkili olmak amacıyla sarf ettikleri davranış, eğilim ve eylemler siyasal katılımı ifade etmektedir (Dursun, 2010: 234). Bireyin politik katılımı demokratik olarak karar verme mekanizmalarını etkilemelidir.

Katılım taraf olmak demek değildir, istem dışı olarak bir şeye taraf olmak katılım olarak algılanmamalıdır. Katılımda katılımcının kendine olan egemenliğini bilerek davranması, kendini algılama yetisinde bir davranış sergilemesi ve kendini yetiştirebilmiş olması gerekmektedir (Sartori,

1996: 124-125). Katılım bireyin belli bir yetişkinlik düzeyine erişimiyle ve öz iradesiyle gerçekleşebilmektedir. Ancak siyasal katılımında tutum ve kanaatleri etkileyen cinsiyet, aile, eğitim, meslek, kitle iletişim araçları, gelir düzeyi gibi birçok faktör bulunmaktadır. Siyasal katılımı etkileyen faktörlerin farklılaşması sonucunda katılım türleri de çeşitlenmektedir. Bireylerin siyasal faaliyete katılmaları farklı düzey ve biçimlerde oluşmaktadır.

Dahl, siyasal katılımı vatandaşların katılım yönelimlerinden hareketle siyasi tabaka, siyasi olmayan tabaka, iktidar/güç peşinde koşanlar ve iktidar/güç sahipleri olarak dört kategori şeklinde ele almaktadır. Tabakanın en üst kısmında iktidar sahipleri yer almaktadır. İktidar sahiplerini takiben yoğun katılım davranışı gösteren iktidar peşinde koşanlar gelmektedir. İktidar peşinde koşanlar ve iktidar sahipleri toplumun azınlıkta kalan kesimini ifade etmektedir. Kategorinin en alt kısmında siyasal olmayan tabaka yer almaktadır. Siyasal tabaka ile siyasal olmayan tabaka toplumun geniş bir kısmını temsil etmektedir (Dahl, 1963: 96). Bu kategorize edilmiş model farklı rejimlere göre değişebilmektedir. Siyasal katılım türleri açısından en basit katılım türü oy vermedir. Oy verme davranışları siyasal katılım biçimlerinden en yaygın kullanılanıdır (Heywood, 2007: 358). Oy verme davranışı birey açısından sorumluluk, vatandaşlık görevi olarak da algılanmaktadır.

Bireyin siyasal katılım biçimi yaşanılan ülkenin yönetim şekliyle yakından ilgilidir. Demokrasiyle yönetilen ülkeyle demokratik olmayan bir yönetim şeklinin mevcut olduğu ülkenin bireylerinin siyasal katılım şekli ve sergilemiş olduğu davranışı etkileyen faktörler birbirinden farklılaşmaktadır. Siyasal alan ile birey arasındaki ilişkilene süreci tarihsel olarak ülkelerin yaşamışlıkları, toplumsal olarak sahip olunan değerler, toplum içindeki öznel ve nesnel koşullar, siyasal pratikler, siyaseti algılama tarzı, çevresel faktörler, ailenin etkisi ve yaşanılan yerdeki siyasal aktivizm gibi birçok parametre ile inşa edilmektedir.

Bütün bu teorik açıklamaların ışığında, oy kullanma demokratik olma iddiasındaki rejimlerde en temel siyasal katılım aracı durumundadır ve bir sistemin gerçekten demokratik olup olmadığını ya da bireylerin siyasal katılım davranışlarını inceleme açısından da söz konusu aracın nasıl kullanıldığına bakmak faydalı olacaktır. Bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi, Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmeden önceki ve göç ettikten sonraki siyasal katılım davranışları analiz edilirken bu çalışmada da üzerinde durulacak en kilit faktör oy kullanma olacaktır.

4. Mardin'de Yaşayan Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışları Üzerine Alan Araştırması

Suriye'deki iç savaştan dolayı yaklaşık dört milyon kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Göç edenlerden 87.096 kişi Suriye'ye sınır hattında bulunan Mardin'e yerleşmiştir (Mülteciler Derneği, 2019). İlerleyen süre zarfında geri dönüşün imkansızlığı Suriyeli göçmenler için vatandaşlık düşüncesini doğurmuştur. Türkiye'de 79 bin 894 Suriyeli göçmen vatandaşlık almıştır (UNHCR, 2019). Vatandaşlık süreciyle birlikte göçmenler birçok hak elde etmişlerdir. Bu haklardan biri de seçme ve seçilme hakkıdır. Suriyeli göçmenler arasından vatandaşlık alarak oy kullanacak kişi sayısı 50 binin üzerindedir. Yaşanan göç hareketleri ve vatandaşlık alma süreçleri literatürde konuya ilişkin araştırmalar açısından önemli bir yer işgal etmektedir.

Bireylerin siyasal alandaki konumları, siyaset algıları, siyasal düşünce ve eylemlerinin nasıl oluştuğunu anlamak için buldukları toplumsal, kültürel ve sınıfsal yapılarının incelenmesi gerekmektedir. Bireylerin siyasal eğilimleri kişisel özelliklerinin yanı sıra maruz kaldığı siyasal, toplumsal ve kültürel yapıların etkisi altında gelişmektedir (Altun, 2014: 47). Suriyeli göçmenlerin siyasal hayattaki rollerini analiz edebilmek amacıyla göç etmeden önce ve göç ettikten sonra etkisi altında kaldıkları yapıları incelemek gerekmektedir.

Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışlarının incelenmesi amacıyla Mardin'de yaşayan 22 görüşmeciyle 2019 yılının Mayıs-Temmuz ayları arasında saha çalışması yapılmıştır. Görüşme soruları üç ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde görüşmecilerin demografik özelliklerine ait bilgiler, ikinci bölümde kendi ülkelerdeki ideolojik ve baskı aygıtlarının siyasal katılım davranışlarındaki etkilerine ait sorular, üçüncü bölümde ise değişen habituslarına bağlı olarak katılım davranışlarında meydana gelen değişikliklere ait açık uçlu sorular yer almaktadır.

Soruların bölümlendirilmesinden de tahmin edileceği gibi, saha çalışması sonrasında elde edilen bulgular iki ayrı kategoride analiz edilmiştir. Birinci alt başlıkta Suriyeli göçmenlerin göç etmeden önce Baas rejiminin etkisiyle yaşadıkları bölgelerde sergilemiş oldukları siyasal katılım davranışları Althusser'in (1970) devletin ideolojik ve baskı aygıtları kapsamında ele alınarak analiz edilmiştir. İkinci alt başlıkta Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye göç ettikten sonra siyasal katılımlarındaki tutum ve davranışlarının analizinde Pierre Bourdieu'nün (1984) habitus kavramı kullanılmıştır.

4.1. Devletin İdeolojik ve Baskı Aygıtları Çerçevesinde Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışlarının Analizi

Althusser, devletin ideolojik aygıtlarının (DİA); aile, okul, din, hukuk, kültür, haberleşme, sendikal olarak kurumlar bütününden oluştuğunu belirtmektedir. Her ne kadar ideolojik aygıtlar üzerinde çeşitlilik mevcut olsa da aygıtların işleyişindeki egemen ideoloji üst yapıda birleşmektedir (Althusser, 2016: 50). Egemen ideolojinin birleştiği üst yapı bireylerin toplumsal alandaki birçok faaliyetinde baskısını hissettirmektedir.

Bireylerin devletin ideolojisine uyumlu hale gelmesi için birey her yaşta ve her alanda mevcut ideoloji ile karşı karşıya kalmaktadır. Hükümet, idare, ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneler baskı aygıtıdır (Althusser, 2016: 50). Ayrıca devletin baskı aygıtları şiddet kullanımı ile işlevini yerine getirirken DİA'lar işlevlerini yerine getirebilmek için ideolojiyi kullanırlar (Althusser, 2016: 52). Kimi toplumlarda salt ideoloji ile devlet egemenliğini sürdürebilirken kimi toplumlarda baskı araçlarını kullanmak durumunda kalabilmektedir.

Devlet, çocukları ana okuldan itibaren kendi ideolojisiyle yetiştirmeye başlar. Çocukların etkilere en açık oldukları yaşlarda aile DİA'sı ve öğretimsel DİA ile yıllarca egemen ideolojiyi çocukların zihinlerine yerleştirir (Althusser, 2016: 61).

Görüşmecilerden E8 Suriye'de iken Şam Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim görmektedir. Türkiye'ye göç ettikten sonra üniversite hayatına devam etmiştir. Görüşmeci Suriye'de kimliği olmadan³ eğitim gören bir vatandaştır. Suriye'nin eğitim sistemi ve Baas Rejimi ideolojisinin eğitim aracılığıyla topluma nasıl empoze edildiği konusundaki görüşlerini aşağıda dile getirmiştir:

Okulda öğretmenler asla siyaset konuşamazdı. Aksine hep Esad'ın yaptığı başarılar anlatılırdı. Okulda her sınıfta Esad'ın fotoğrafı olurdu. Bir gün arkadaşım sınıfa geldi, Esad'ın fotoğrafının yamuk olduğunu fark etti. Sandalyeye çıktı ve Esad'ın fotoğrafını düzeltmeye çalıştı. Bu arada öğretmen sınıftan içeri girdi. Arkadaşım o an sandalyenin üzerinde Esad'ın fotoğrafını düzeltiyordu. Öğretmenim arkadaşıma "sen orada ne yapıyorsun?" diye sordu ve arkadaşım "çerçevenin yamuk durduğunu ve düzeltmeye çalıştığımı" söyledi ancak öğretmenim inanmadı ve onu müdüre şikâyet etti. Bu olay üzerine arkadaşım karakola götürüldü ve hapse atıldı. Hala arkadaşımdan haber alamıyoruz. Muhtemelen ya hapistedir ya da ölmüştür. Bu olay neredeyse 20 yıl önce yaşanmıştır.

³ Baas Rejiminde Kürtlere ve göçmenlere kimlik kartı verilmezdi ve yalnızca liseye kadar eğitim alma hakkı verilirdi. Katılımcılardan E8 Kürt ve kimliksiz olmasına rağmen üniversite eğitimine devam edebilmiştir. Bu sebeple E8 isimli görüşmeci Suriye'de Baas rejiminde kimliği olmadan eğitim gören kişi olarak nitelendirilmiştir.

Şam'da Üniversite'de okuduğum süre zarfında daha çok bilinçleniyordum. Her ne kadar hocalar her fırsatta Esad ideolojisini yaymak isteseler dahi ilkokuldaki kadar baskıcı bir ideoloji sergilenemiyordu. Ancak savaş patlak verdiği zaman Esad'ı savunan hocalar derse gelip eylemlere çıkmamamız konusunda bizleri uyarırlardı. Hocalar bize "Siz eğitilmiş kişilersiniz siz o pis insanlar gibi tezahürlere çıkmayın. Siz yıllarca kaliteli eğitim almış insanlar olarak sokağa çıkan insanlarla aynı değilsiniz ve sizler sokağa çıkıp ortalığı karıştırmak isteyen insanlara karşı Esad'ı savunmalısınız. Eğitiminize devam edin, eğitiminize yazık etmeyin." diye telkinde bulunurdu. Üniversite'de Esad'a karşı muhalif olan hocalar da bulunmaktaydı ancak o hocalar konuşamazdı. Muhalif olduklarını yüz ifadeleri ile belirtmeye çalışırdılar ama yine de siyasal konularla ilgili konuşamazdılar.

Görüşmecilerden E16 üniversitedeki hocaların ve eğitim sisteminin Esad Rejiminin ideolojisini yayma ve siyaseti algılama hakkındaki görüşlerini aşağıdaki sözlerle açıklamıştır:

Okulda veya herhangi bir yerde ulu orta bir şekilde siyaset konuşulmazdı. Eğer etrafımızda siyaset konuşmak isteyen birileri varsa o kişiden uzak durmaya özen gösterirdik. Ailelerimiz bizi sürekli siyasete karışmamamız noktasında uyarırdı. Liseye giderken yakın arkadaşımız bir gün Esad hakkında gizli gizli diğer arkadaşımıza bir şeyler söylemeye çalışıyordu. Hocalarımızdan biri durumu fark etti ve o kişiyi şikâyet etti. Arkadaşımız Suriye'nin Hama kentindendi. Hama kentinde 1982 yılında yaşanan olaylardan kaynaklı olarak orada doğan ve büyüyen herkes zaten devletin gözünde birer teröristtir. Okuldayken biz o arkadaşımızın Hama'lı olduğunu biliyorduk ama okulda siyaset konuşulması yasak olduğu için asla Hama olayları hakkında konuşamazdık. Arkadaşımız ise şikâyet sonucunda hapse atıldı ve bir daha haber alamadık.

Aile devletin en güçlü ideolojik aygıtı olarak ifade edilmektedir. Çünkü aile her çağda dinin ve iktidarın doğal yeri olarak varlığını korumuştur (Althusser, 1996: 112). Siyasal kimliğin temel kaynağı olarak aile, devletin baskı aygıtlarından birini oluşturmaktadır. Aile siyasal kimliğin oluşumunda işlevsel bir kurum olarak kendi değer yargılarını çocuklarına aktararak varlığını sürdürmektedir. Aile üyelerinin davranış biçimleri bireylerin gözlemleri ile davranış biçimlerine yansımaktadır. Görüşmecilerden E6'nın siyasal davranışına etki eden aile ve Esad ideolojisi hakkındaki görüşleri aşağıda aktarılmıştır:

Ailem siyasi konular hakkında bizi hep uyarırdı ve "duvarların kulağı vardır" diyerek siyaseti herhangi bir yerde konuşmamıza izin vermezdi. Suriye'de oy kullandığımız zaman ailemin düşüncemize etkisi çok fazlaydı. Beşar Esad'a oy vermezsem başımıza kötü bir şey gelecekti hissine kapılıyordum. Bazı zamanlar anneme şaka yapıyordum, "Esad'a oy vermedim" diyordum. Annem hemen sinirleniyordu ve sus konuşma diye bana çıkışıyordu.

Görüşmecilerden E2'nin siyasal algı ve davranış ile ilgili açıklamaları aşağıda açıklanmıştır:

Kadın erkek fark etmeksizin tüm Suriye toplumu için siyasal hayatta aktif rol almak çok zor bir durumdu. Kürtler açısından ise çok daha zorlu bir durum mevcuttu. Annelerin siyaset algısını anlayabilmeniz için bir örnek vermek istiyorum. Küçükken seçimleri hatırlıyorum. Seçim defteri diye bir şey vardı. O seçim defterinde annemin fotoğrafını gördüm. Anneme dedim ki anne bu nedir? Annem bilmediğini söyledi. Annem gidip oy kullanıyordu ama ne kullandığını kime oy verdiğini bilmiyordu. Bilinçli bir oy kullanma durumu yoktu. Sırf muhtar anneme ceza vermesin diye oy kullanmaya gidiyordu. Çocukken hatırladığım başka bir durum ise Hafız Esad öldüğü zaman annemin, anneannemin, dedemin ağlamasıydı. Neden ağlıyorsunuz diye sorduğumda ise Hafız Esad'ın öldüğünü belirtmişlerdi. Hafız Esad'ın fotoğrafları odamızda asılıydı ve evde bir yas havası vardı. Şimdi anneme soruyorum anne sen baba Esad'ı gerçekten bu kadar seviyor muydun? Yok oğlum sevmiyordum ama eğer ağlamasaydık sanki kötü, yanlış bir şey yapmışız gibi hissedecektik. Ağlamasak günah işliyormuşuz gibi bir his vardı.

Esad'ın babasının bizim evde fotoğrafı vardı. Aslında sadece evlerde değil dükkânlarda, okullarda birçok yerde Esad'ın fotoğrafları vardır.

İletişim ve teknoloji alanındaki imkanların gelişmesi, katılımın sosyal hareket alanını dönüştürerek siyasetin alanını genişletmiştir (Tilly, 2008: 151). Suriye'de meydana gelen olaylar sosyal medya sayesinde bireyler arasında hızlıca yayılmış ve insanların örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Görüşmecilerden E10'un iletişim ve teknolojiyle ilgili yapmış olduğu açıklamalara aşağıda yer verilmiştir:

Ben haberleri çok yakından takip ediyorum ve Türkiye'deki bütün partileri biliyorum. Saadet Partisi, MHP, CHP vs. hepsini biliyorum. Bunları sosyal medya, televizyon, haber kanalları sayesinde öğrendim. Suriye'deyken televizyonda Esad'ın yaptığı yanlışları hiçbir haber kanalı söyleyemezdi. Hep Esad'ın ülkesi için yaptığı olumlu ve güzel haberlerden bahsedilirdi. Haber kanalları da baskı altındaydı. Muhalefete dair herhangi bir haber içeriği televizyonlarda yayınlanmazdı.

Basın-yayın, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün olmadığı yerlerde seçimler kapalı oy- açık sayım kuralları dahilinde gerçekleşse bile adil seçimlerin varlığından söz edilemez. Basın ve yayın faaliyetlerinin büyük bir kısmının hükümetin kontrolü altında olması muhalefetin görüşlerini halkın birçok kesimine ulaştıramadığı bir seçim rekabetine dönüşecektir ve iktidarı elinde bulunduran hükümet seçim yarışına daha ileride başlayacaktır (Dahl, 2001: 112). Kitle iletişim araçlarının özgür olması ile toplumsallaşma ve eğitimsel gelişim sağlanabilir. Kitle iletişim araçlarının baskı altında olduğu toplumlar doğru haber kaynağına ulaşamamaktadır. Görüşmecilerden K20'nin kitle iletişim araçlarına ilişkin görüşlerine dikkat çekmek gerekirse;

Suriye'de seçim sonucu %99 çıkardı ve millet dalga geçerek derdi ki Esad kendi oyunu kullanmamış o yüzden %99 oy oranı çıkmış. Suriye'deyken de oy kullandım ama oradaki duruma seçim diyemeyiz. Orada sadece tek bir aday var. Suriye de parti var ama hepsi göstermelik. Partiler hep Esad'ın tahakkümü altındaydı. Haber kaynakları asla muhalefetin konuşmasına izin vermezdi. Seçimler nasıl yapılırdı o bile meçhuldü.

Diktatörlükle yönetilen ülkelerde iktidarı elinde bulunduranlar toplum içinde siyasetin varlığını gösterebilmek, toplum ile devlet arasında bir bağın olduğunu hissettirebilmek amacıyla hizipçilik, siyasi mücadele gibi bir takım demokratik yöntemlere başvururlar (Geddes, 1999: 121). Yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular dahilinde her ne kadar demokratik bir seçim yapıldığı algısı kamuoyunda oluşturulmaya çalışılsa dahi temelde demokratik olmayan süreçlerin varlığı gözlemlenmektedir.

Devletin baskı aygıtı (asker, polis, hapisane) uç durumlar söz konusu olduğunda egemen ideolojiyi koruyabilmek amacıyla şiddet kullanabilmektedir (Althusser, 2016: 50). İdeolojik aygıtların kullanımı ile amaç bireye dışsal zorunluluklarla nesnel olarak ideolojiyi aktarmaktır. Birey dışarıdan gelen müdahale ile öznel inanç ve edimler üretmektedir. Suriye'deki asker-polis aygıtının toplumsal baskı, korku ve şiddet bakımından rolü ile ilgili olarak görüşmecilerden K15'in aktarmış olduğu düşünceler aşağıda belirtilmiştir:

Suriye'de halk asla polise karşı gelemezdi. Polise karşı gelmek demek devlete karşı gelmektir. Polis ne derse o doğrudur. Eğer polise karşı gelirsek biz direk hapse atılırız. Polis çok acımasızdı. Büyük bir güç ve yetkiyle donatılmıştı. Belediye seçimlerinin olduğu bir gün Esad'a muhalif olan bir mahallenin sakinleri oy kullanmaya geldi. Polis direk onları oy kullanma alanından uzaklaştırmak istedi ancak onlar oy kullanacaklarını belirttiler. O an hiçbir şey olmadı. Ertesi gün polis eve geldi. Bütün aileyi hatta 12 yaşındaki çocuğu bile karakola götürdüler. Ailenin diğer akrabaları karakola gidip sormaya bile cesaret edemediler.

Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışları: Mardin İli Örneği

Baskı rejiminin davranış kalıplarıyla karşı karşıya gelmiş olan görüşmecilerden K5'in görüşleri aşağıda belirtilmiştir:

Seçimlerde oy kullanmaya gidildiği zaman polisler oy kullanılacak yerin kapısında beklerdi ve siz Esad'a oy vereceksiniz değil mi diye sorarlardı. Eğer Esad'a oy vermeyeceğimizi anarlarsa zaten bizi oy kullanmak için içeri sokmazlardı. Eğer Esad'a oy vermiyorum desem beni direkt karakola götürürlerdi. Zaten benden bir daha haber alamazlardı. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kapatılmış. Ben bunların hiçbirine inanmıyorum. Baas rejiminin polisleri ile karşı karşıya gelmiş biri olarak onların bu denli yumuşayacaklarını sanmıyorum.

Siyasal katılım, toplumun ihtiyaçlarını, isteklerini, problemlerini egemene iletmenin bir yoludur (Nie vd., 1989: 5). Demokratik toplumlarda bireyin siyasal pratikleri hükümetlere yol gösterici niteliktedir. Ancak tek bir partinin bulunduğu ve muhalefetin söz sahibi olmadığı toplumların siyasal alandaki katılımı etkisiz işlev görmektedir. Demokrasi, siyasi karar alıcılarının seçimlerinin serbest olarak yapıldığı ve iktidarın sınırlarının hukuki olarak yasalarla çevrilmiş olduğu bir yönetim şeklidir (Schmitter ve Karl, 1995: 76). Baskı ve şiddet yöntemlerinin siyasal katılım süreçlerinde aktif olarak yer alması demokrasinin zedelenmesine neden olmaktadır.

Görüşmeler bağlamında devletin ideolojik aygıtlarının yaşamın her alanına nüfuz ettiği gözlemlenmiştir. Suriye'de devletin ideolojik ve baskı aygıtlarının işlevselliğinden dolayı birey toplumsal, siyasal yaşamla ilgili öz bilinç oluşturmamaktadır. Haberleşme ve basın yayın araçlarının siyasal ideoloji ile donatılmasından kaynaklı birey doğru bilgiye ulaşmamaktadır. Eğitim vasıtasıyla ideolojinin bireyin bilincine tam anlamıyla işlenmesi sağlanmıştır. Baas ideolojine karşı oluşabilecek güç ve direnişi kırmak amacıyla baskı aracı olan polis-ordu-hapishane aygıtı devreye girmektedir. Siyasal hayatta egemen ideolojinin buyruklarına boyun eğme ile toplumsal düzenin bozulmaması amaçlanmıştır.

4.2. Pierre Bourdieu Sosyolojisi Ekseninde Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Modern dönemde göç sürecinin etkisiyle bireyler atalarının anayurtlarından kopmakta ve köksüzleşmektedirler (Beaud ve Noiriel, 2003: 19). Savaş sebebiyle göç etmek durumunda kalan Suriye halkı mekân değişikliğiyle yıllardan beri aktarılan toplumsal algılar, gelenek, görenek, inanış, örf ve adetlerin dışında yeni bir sosyal yaşam kurmak mecburiyetinde kalmışlardır. Suriye halkı göç etme sürecinde öznel ve nesnel koşullar altında yeni siyasal pratikler kazanmaya başlamıştır. Esad rejiminin otoriter yapısının dışında demokratik olarak adlandırdıkları Türkiye'ye göç eden Suriye halkının siyasal kimlikleri yeniden üretilmiştir.

Habitus, bireyin algı, düşünce ve yaşayış biçimini şekillendiren aynı zamanda birey tarafından şekillendirilen karşılıklı bir durumu ifade etmektedir. Birey habitusu sayesinde farklı meseleler karşısında farklı çözümler üretme ve yeni davranışlar geliştirme yeteneği kazanır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 27). Suriyeli göçmenler göç ettikleri yerde yeni habituslar edinmeye başlamışlardır. Habitusları değişen Suriyeli göçmenler edindikleri yeni sosyal ağlar, çevre ve kültürün etkisiyle farklı davranışlar sergilemeye başlamışlardır. Türkiye'ye göçle gelen K11'in siyasal katılım davranışında meydana gelen değişikliklerle ilgili olarak açıklamaları aşağıda aktarılmıştır:

Suriye'de çıkan savaşın önemli nedeni rejimin baskısından kurtulmak ve ekonomik olarak refaha kavuşmaktır. Türkiye'ye göç ettiğimizde siyasal alanda Erdoğan'ı sevmeyenlerin sevmediklerini söylediklerini ve televizyondaki kanalların CHP, MHP, HDP gibi partilerden bahsettiklerini gördük. Yavaş yavaş siyaseti takip etmeye başladım. Bizlere oy kullanma hakkı verildiğinde hayatımda ilk defa özgür bir şekilde oy kullanabildim. Bütün partilerin parti programlarını açtım, okudum, inceledim. Partilerin programlarından sonra adaylar hakkında bilgilenmek için tek tek inceleme yaptım. Adayların

Suriyeliler hakkındaki düşüncelerine baktım. Tüm bu siyasi bilgileri elde ettikten sonra oy verme konusunda karara varabildim.

Habitus, içinde var olduğumuz sosyal dünya aracılığıyla oluşan kalıcı ve kuşaktan kuşağa aktarılabilen bir eğilimler sistemidir (Wacquant, 2011: 61). E14 göç ile yeniden üretilen sosyal çevrenin, paylaşılan deneyimlerin siyasal katılım davranışına olan etkisini aşağıdaki cümlelerle açıklamıştır:

Siyasal katılım nedir, oy kullanmak nedir, kim nasıl oy kullanıyor biz bunları Suriye'deyken bilmiyorduk. Mardin'e taşındığımızda siyasal davranışımızda çevremizin çok etkisi oldu. Üniversite'de her düşünceden arkadaşlarım var. Kimisi HDP diyor, kimisi AKP diyor. Suriye'de yaşarken din benim için önemli bir konuydu. Ancak Türkiye'ye geldiğimden beri bir insana oy verirken baktığım en önemli konu adaletli olmasıdır. Suriye'de yaşarken partiler zaten yoktu ama muhalefetle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşmak da imkansızdı. Türkiye'de öyle değil ve artık nasıl oy kullanılır, oy kullanmak için neler yapmak gereklidir hepsini öğrendim. Boş yere sırf ceza almamak için oy kullanmaya gitmiyorum.

Aile mevcut sistemden edinmiş olduğu habitusu bireye ulaştırır. Birey okul deneyimleri ile edinmiş olduğu habitusu birleştirir ve yeni deneyimlerle oluşturulmuş habitusu edinir. Birey çevresel faktörlerin, yaşın, coğrafi değişikliklerin etkisiyle yeni habituslar üretir. Öznel deneyimlerin ve nesnel ilişkilerin de etkisiyle habitus sürekli bir yeniden yapılanma oluşturur (Bourdieu, 2000: 87). K5'in göçle birlikte yeniden üretilen siyasal aktivizmi ve toplumsallaşma işlevinin siyasal katılımındaki etkisi hakkındaki görüşleri aşağıda belirtilmiştir:

Benim babam inşaatta çalışıyor. Bütün gün iş yapıyor. Siyaset hakkında bilgilendiği tek yer haberler. Haberler sürekli Esad'ı anlatınca bir saatten sonra artık haber dinlemekten bıkiyorsun. Babam Suriye'de haberleri dinlemezdi, kadınlar hep dizi izlerdi. Okulda siyaset konuşulmazdı. Türkiye'ye geldik okula başladım. Seçimler oldu baktım herkes partiler hakkında iyi veya kötü yorum yapıyor. Televizyona baktım bazı kanallar CHP diyor bazı kanallar AKP diyor. Hangi partiye oy kullanacağımızı konuşabiliyoruz.

Habitus, eylemi yapan kişinin toplum tarafından kendisinden yapılması beklenen eylemi hiç düşünmeksizin pratiğe döktüğü gerçeklik alanıdır. Habitus bireye “böyle bir durumda yerinde kim olsa aynı davranışı sergilerdi” mentalitesiyle hareket etme imkânı sağlayan anlayıştır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 121). K21'in görüşme esnasında paylaştığı bilgiler toplumun bireyden beklenen davranışı sergilemesindeki durumu açıklamaktadır:

Türkiye'deyken oy kullanılacak dendi. Elimize bir kâğıt tutuşturdular. Bizler de dedik ki biz oy kullanmayacağız. Ya siyasetin hiçbir yerinde olmak istemiyorduk. Çevremizdeki komşular, arkadaşlarımız, muhtar hepsi tek tek bizi uyardı ve dedi ki sizin mutlaka oy kullanmanız lazım. Çünkü Türkiye'deki herkes oy kullanıyor. Sonra Suriyeli akrabalarımıza baktık onlar da oy kullanıyordu. O zaman anladık ki artık Suriye'de değiliz ve bulunduğumuz yerin kurallarına göre davranışta bulunmamız gerekmektedir. Çevremizdeki herkesin davrandığı gibi davrandık. Ben siyaset konuşmayı sevmiyorum. Kusura bakmayın ama Esad'ın yaptığı iyi şeyler de var ama kimse söylemiyor. Ben de bu konuda konuşmak istemiyorum. Türkiye'de yapılması gereken sorumluluklarımızı yerine getiriyoruz ve yaşamımıza devam ediyoruz.

Habitus bireysel ve kolektif davranışların üretildiği tarihsel bir yöne sahiptir (Bourdieu, 2003: 54). E2 kodlu katılımcıya tarihsel süreç içinde üretilen ideolojinin siyasal katılım üzerindeki etkisi hakkında soru sordüğümüz zaman ideolojik baskının, ailenin, eğitimin, medyanın etkisinin yanında yaşanan yerin özelliklerinin de siyasete bakış açısını belirlediğini dile getirmiş ve siyaset hakkındaki düşüncelerini aşağıdaki gibi aktarmıştır:

Siyasetle ilgili konuları da yakından takip ediyorum. Ben Kürdüm ve Kobaniliyim. Ancak ben Şam'da büyüdüm. Ben Arapların yoğun olduğu Kürtlerin daha az yaşadığı bir şehirde yaşıyordum. Kobani'ye gittiğimde yahut Kobanili arkadaşlarımla siyaset hakkında konuştuğumuzda ben onlardan daha farklı yorumluyorum olanları. Hatta bana kızıyorlar. Sende onlar gibi düşünüyorsun diyorlar. Ancak ben durumu yanlış algıladıklarını aslında görünenin çok ötesinde bir durum olduğunu anlatmaya çalışıyorum. Kesinlikle yaşadığınız yerin kültürel, sosyal birikimleri, çevrenizin yaşam şekli ve bakış açısı siyasal katılımınızda çok etkili olmaktadır. Türkiye'ye gelince birçok düşüncem yeniden şekillendi. Siyasete bakış açım artık din, cinsiyet, ideoloji, etnik köken önem arz etmiyor. Parti programı çok önemli artık.

Bireylerin toplumsal bağları, toplumsallaşma süreçleri, ailelerinden devraldıkları ve eğitim aracılığıyla biriktirdikleri sermayeleri kapsamında toplumsal alandaki konumlanışları şekillenmektedir. Toplumda yer edinen kültürel aygıtlar devletin egemen ideolojisine hizmet etmekte ve toplumsal faaliyetlerin var olduğu edebiyat, sanat alanlarında mevcut ideolojinin yer almasını sağlamaktadır (Althusser, 2014: 52).

Kültürel sermaye aslında devletin eğitim yoluyla ailelere yani bireylere aşıladığı yapıdır. (Bourdieu ve Wacquant 2003: 108). E1 tarihsel olarak siyasal bilinç kazanmasında devletin oynadığı rolü aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

1984 yılında Hama'dakiler biz bu sistemi istemiyoruz dediler. Dünya başlarına yıkıldı. Suriye halkı bir daha konuşmadı. Hama'daki herkes yaşananları çok iyi biliyor ama asla ama asla konuşmuyorlar. Biz gençler büyüdük ve sistemi sorgulamaya başladık. Özellikle sosyal medyadan takip ederek dünyadaki seçimleri gördükçe Suriye'nin sistemini eleştirmeye başladık. Bizler ailelerimize dedik ki bir daha ne olursa olsun Esad'a oy vermeyin ve lütfen hiçbir şeyden haberi olmayan insanlar gibi davranmayın. Aileler Hama'da olan olayları anlatarak bizleri susturmak istiyordu. Şimdi ben Türkiye'ye geldim. Haberleri izliyorum. Meclis'te milletvekilleri 1980'lerdeki faili meçhullerin hesabını sorabiliyorlar. Biz neden Hama'nın hesabını soramıyoruz? Artık elbette bizler de bilinçlendik ve özgürce konuşabiliyoruz. Her ne kadar ailelerimiz hala susun dese dahi ben konuşacağım. Suriye hukukun olduğu bir ülke olarak kurulana kadar siyasal katılımın özgürce yapılabildiği bir alan olana kadar konuşacağım.

Habitus siyasal kimliğin inşasında önemli rol oynamaktadır. Bireyin sahip olduğu değerler açısından habitus medya, eğitim, çevresel, siyasal, psikolojik gibi birtakım araçların da yardımıyla bireyin yeni özel deneyimler kazanmasını sağlamaktadır. Yapılan alan araştırması toplumsal aidiyetlerin nesilden nesile aktarılmasında habitusun önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Bireylerin siyasal alana dahil olmaları tarihsel yaşanmışlık ve deneyimlerin etkisiyle önce aile tarafından engellenmekte, daha sonra eğitim aracılığıyla ideolojik olarak pekiştirilmektedir. Ancak değişen habitusları, buna bağlı olarak üretilen sosyal ağlar ve daha özgür bir ortamın varlığı siyasal alandaki konumlanışlarında pasiflikten aktifliğe doğru ilerleyen bir hareket alanı sağlamıştır.

5. Sonuç

2010 yılında meydana gelen Arap Baharıyla birlikte yaşanan Suriye iç savaşı birçok insanın göç etmesine neden olmuştur. Suriye'de yaşanan siyasal meseleler ve toplumsal iç çatışma güvenlik problemini ortaya çıkarmış ve insanların kitleler halinde zorunlu olarak ülkeyi terk etmesine sebep olmuştur. Göç sürecinde insanlar yakın mesafeleri tercih etmektedir. Türkiye Suriye'nin komşusudur ve Arap Baharı sonrasında en çok göç alan ülke konumundadır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre Türkiye; ekonomik, güvenli, yakın mesafede, kültürel-dinsel-dilsel olarak benzerlikler barındırmakta ve siyasi olarak özgür olmasından kaynaklı olarak tercih edilmiştir. Aslında, tercih sebepleri arasında sayılan siyasi özgürlük bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Suriyelilerin siyasal katılım davranışları

hususunda tek başına fikir verebilecek bir husustur. Siyasal katılım bakımından göç etmeden önceki ve sonraki davranış kalıplarına baktığımızda söz konusu siyasi özgürlük çerçevesinde Suriyelilerin ciddi bir farklılaşma yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bu farklılaşmayı biraz daha detaylandırarak bu bölümde analiz etmeye çalışacağız.

Madalyonun bir yüzünde Suriyelilerin kendi ülkelerindeki siyasal rejim ve bu rejimin sınırlarını, içeriğini belirlediği siyasal katılım ortamı bulunmaktadır. Yapılan alan araştırması neticesinde toplumun siyasallaşmasındaki en büyük engel Esad rejiminin ideolojisidir. Suriye halkı göç etmeden önce Esad ideolojisinin baskı ve şiddetine maruz kalmıştır. Esad rejimi Althusser'in devletin ideolojik ve baskı aygıtları olarak kavramlaştırdığı aile, eğitim, medya ve polis-ordu-hapishane gibi faktörleri kullanarak halkı siyasetten uzaklaştırmış ve ideolojiye ters düşecek herhangi bir davranışta bulunulmasını engellemek amacıyla baskı aygıtlarını kullanmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde 22 görüşmecinin de siyasal konularla ilgili olarak; *"Suriye'de asla siyaset konuşulmazdı. Duvarların kulağı vardır."* cümlelerini sarf ettiği gözlemlenmiştir. *Duvarların kulağı var* cümlesiyle asıl anlatılmak istenilen Esad'ın baskı aygıtı olarak kullandığı polis ve toplum içindeki muhbirlerdir.

Siyasal sürece katılım noktasında birçok birey Arap Baharı sürecine kadar siyasal hayatta aktif rol almadıklarını ve yalnızca oy kullanma davranışı sergilediklerini dile getirmişlerdir. Alan araştırması süresince Suriye'de bulunan süre zarfında siyasi partilerde görev alan kişilere rastlanılamamıştır. Siyasal partilerin varlığının tamamen Esad rejimi kontrolünde olması ve halkın bir kısmının belli sebeplere dayanarak kimlik sahibi olmaması bu durumun en önemli nedenlerini teşkil etmektedir.

Siyasal kimliklerin yeniden üretilmesiyle birlikte siyasal katılımının düzeyleri incelenmeye çalışılan bireylerin birçoğu siyasal hayattaki meseleler hakkında sosyal medya aracılığıyla bilgilenmektedir. Siyasal katılımı oy kullanma düzeyinde olan genç bireyler eğitim süreci tamamlandıktan sonra ve ilerleyen süreçlerde siyasal hayatta aktif rol almayı düşünmektedirler. Türkiye'de oy kullanma noktasında birçoğu bunun bir görev olduğunu ve demokratik seçimlerin varlığına inandıklarından dolayı oy kullandıklarını dile getirmişlerdir.

Suriyeli göçmenlerle yapılan alan araştırması noktasında devletin ideolojik ve baskı aygıtlarının siyasal katılım davranışlarını büyük ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir. Özellikle aile faktörü ile başlayan süreç eğitim ve çevresel koşulların nüfuzuyla bireyin davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Yeni çevresel duruma adapte olan birey yeni siyasal katılım davranışı geliştirerek Türkiye'de oy kullanmış ve sosyal hayatta siyasi konuşmalara dahil olmaya başlamıştır. Siyasal olaylar ve durumlar karşısında birey edinmiş olduğu bilgiler ve tecrübelerle yeni siyasal pratikler oluşturmuştur.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde Esad ideolojisine karşı gelen bireylerin polis-ordu ve hapishane ekseninde sindirilmeye çalışıldığı analiz edilmiştir. Esad rejiminin baskı ve ideolojisine karşı gelen bireyler her zaman devletin baskı araçlarıyla korkutulmaya çalışılmıştır. Arap Baharı sürecinin temel nedenlerini oluşturan adil seçimlerin yapılmaması, demokratik uygulamaların yoksunluğu, ekonomik sıkıntılar, yolsuzluklar gibi problemler karşısında halk yıllar boyunca baskı ve şiddet ile sindirilmişlerdir. Bütün görüşmeciler Suriye'de siyaset konuşmanın kesinlikle yasak olduğunu, konuşulduğu veya ideolojiye karşı gelindiği takdirde hapishaneye atılacaklarını düşünmektedirler.

Suriye halkının öznel deneyimlerle ve özgür fikirlerle donatılmış bir siyasal algı, düşünce ve eyleme sahip olmadıkları gözlemlenmiştir. Bir toplumun sosyo-kültürel, demografik özellikleri, sosyal sermayeleri ve habitusları siyasal katılımı önemli rol oynamaktadır. Siyasal tercihler noktasında Suriye halkı yapılan görüşmelerde Suriye'de buldukları süre zarfında aktif rol oynamamışlar ve siyasete de ilgi duymamışlardır. Politik bilginin olmadığı bir siyasal ortamda ilginin olmasının imkansızlığı ile

bireyler izole bir hayat yaşamışlardır. Özellikle muhbirlerin fazlaca yer aldığı toplumsal yapı içinde insanların birbirine güvenleri bulunmamaktadır.

Suriyelilerin siyasal katılım davranışlarını gösteren madalyonun diğer yüzünde ise Türkiye'ye döndükten sonraki görüntüleri yer almaktadır. Üzerinde yeterince durduğumuz habitus kavramını referans aldığımızda göç sonrasında yerleştikleri yeni çevre, Suriyelilerin siyasal kimliklerinin yeniden üretilmesine neden olmuştur. Aslında habitusun siyasal davranışlar üzerindeki etkisi Türkiye'ye gelmeden önce, ülkelerinin farklı bölgelerinde yetişen Suriyeliler arasında da gözlemlenebilecek bir olgudur. Örneğin görüşmecilerden Kobani'de doğup Şam'da yetişen bireyin siyasete bakış açısındaki farklılıklara da rastlanılmıştır. Kobani'de meydana gelen olaylara karşı yaklaşımında daha ılıman bir tavır sergileyen katılımcı çevresindeki arkadaşları tarafından yanlış düşünüldüğüne dair tepkiler aldığını belirtmiştir. “Şam'da büyüdüm ve bu sebeple Kobani'li arkadaşlarım kadar olaylara sert bir bakış açısıyla yaklaşmıyordum. Ben de Kobani'liydim ancak hassasiyetlerini anlayamıyordum çünkü o çevrede yetişmedim” diye cevap vermiştir. Türkiye'ye geldikten sonra ise habitusun siyasal davranışlar üzerindeki etkisi çok daha bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yapılan alan araştırmasında bireylerin siyasal alandaki davranışlarında meydana gelen değişimlerin Türkiye'ye göç ettikten sonra edinilen davranışlar olduğu kanısına ulaşılmıştır. Görüşmecilerden etnik kökenden kaynaklı olarak veya birçok farklı sebebe bağlı olarak Suriye'de hiç oy kullanmayan ancak Türkiye'ye gelince oy kullanan kişiler bulunmaktadır.

Türkiye'de oy kullanma noktasında birçoğu bunun bir görev olduğunu ve demokratik seçimlerin varlığına inandıklarından dolayı oy kullandıklarını dile getirmişlerdir. Değişen habituslarıyla birlikte çevrelerinde ve sosyal hayatta insanların siyasal konularla ilgili ifade özgürlüğüne sahip olduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Göç sürecinde meydana gelen mekân değişimiyle birlikte edinilen sosyal ilişkiler, yerleşik kodların ve habitusların da değişimine neden olmaktadır. Suriyeli göçmenlerin devletin ideolojik ve baskı aygıtlarıyla şekillenen siyasal kodlarının, yerleşik habitatlarının ve kimliklerinin artık yeniden şekillendiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Siyasal katılım noktasında Suriyeli göçmenler eğitim alanında da Baas rejiminin etkisi altında bir yaşam sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Üniversite eğitimi sürecine kadar bireyler Esad ideolojisinin etkisi altında kaldıklarını dile getirmişlerdir. Siyasal hayatta aktif katılım sergilemenin imkansızlığı ve adil seçimlerin mümkün olmadığı bir sistemde bireyler siyaset hakkında konuşmanın bir anlamı olmadığından bahsetmişlerdir.

Kaynakça

- Althusser, L. (1996). *Gelecek Uzun Sürer*. (Çev. İsmet Birkan), Can Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. (2005). *Yeniden Üretim Üzerine*. (Çev. A. I. Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. (2016). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Altun, E. (2014). *Aile ve Siyasetin Yeniden Üretimi: Siyasal Toplumsallaşmada Ailenin Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Beaud, S. ve Noiriel, G. (2003). Göçmenlerin Bütünleşmesini Düşünmek. *Toplumbilim Dergisi, Göç Sosyolojisi Özel Sayısı, 17*: 15-24.
- Bourdieu, P. (2000). *Outline Of A Theory Of Practice*. (Çev. R. Nice), Cambridge University Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. (2003). *The Logic Of Practice*. (Çev. R. Nice), Cambridge Polity Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. J. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (Çev. Nazlı Ökten), İletişim Yayınları, İstanbul

Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışları: Mardin İli Örneği

- Cleveland, W.L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Dahl, R. A. (1963). *Modern Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentize-Hall Inc.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi Üzerine*. (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Geddes, B. (1999). What Do We Know About Democratization Twenty Years. *Annual Review of Political Science*, 2, pp.115-144.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. (Çev. Bekir Berat Özipek), Adres Yayınları, Ankara.
- ILO Department Of Statistics. (2011). Statistical Update On Arab States And Territories And North African Countries. Erişim Tarihi: 12/01/2019 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/presentation/wcms_156325.pdf.
- Kalaycıoğlu, E. (1995). *Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi, Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*. Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kapani, M. (2016). *Politika Bilimine Giriş*. BB101 Yayınları, Ankara.
- Kışlakçı, T. (2012). *Arap Baharı*. Mana Yayınları, İstanbul.
- Kışlalı, A. T. (2010). *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. İmge Yayınları, Ankara.
- Kurt, V. (2014). Tunus, Mısır, Libya ve Suriye: Orduların Arap Baharına Etkisi, *Seta Yayınları*, (102).
- Mark LeVine & Bryan Reynolds (2016). Theatre of Immediacy: Performance Activism and Art in the Arab Uprisings. *Islam and Popular Culture*. University of Texas Press, Texas.
- Mülteciler Derneği, Türkiye'deki Suriyeli Sayısı. Erişim Tarihi: 27.07.2019, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.
- Nebati, N. (2019). Ortadoğu'da Demokrasiyi Geliştirme Hareketi Olarak Arap Baharı, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 9 (2), 178-190.
- Nie, N. H., Verba, S., Converse, P. E. (1989). *Siyasal Katılma Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı*. (Çev. İlter Turan ve Tunçer Karamustafaoğlu). Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara.
- Öztekin, A. (2010). *Siyaset Bilimine Giriş*. Siyasal Yayınevi, Ankara.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turan), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Schmitter, P. C. ve Karl T.L. (1995). Demokrasi Nedir, Ne Değildir. (Çev. L. Gönenç), (Ed. L. Diamond ve M. F. Plattner). *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, ss. 67-81, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Şimdi, M. (2019). "Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışı: Mardin Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artuklu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal Hareketler*. (Çev. Orhan Düz), Babil Yayınları, İstanbul.
- UNHCR, Total Registered Syrian Refugees. Erişim Tarihi: 27.07.2019. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>.
- Wacquant, L. (2011). *Kent Paryaları*. (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AUTHORING MEMORY in ELLA HICKSON'S *THE AUTHORISED KATE BANE*¹

Kadriye iğdem YILMAZ²

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 06.03.2020

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2020

Abstract

The truthfulness of the memory is a dubious matter because the recollection is a representation of the origin. Memory has a narrative structure in organising the remembrances, and with its relation to time and personal experience, is a basic block of selfhood. The organised stories of a personal history of deeds, ideas, aspirations and emotions marking out the way for the perception and interpretation of life are what create the selfhood. The play *The Authorised Kate Bane* poses authenticity as a problem concerning the human mind's capability to (re)construct memories in a narrative pattern and its share in selfhood building. The play questions the credibility of the human mind and self in conveying the past. The rememberer has the authority and competency of an author to narrate, presenting the factual stories blended with manipulated facts. In this vein, this study discusses Hickson's play in the context of re/constructible memory and self-construal claiming that the rememberer has an authorial capacity to rewrite the past and re/build the self anew. This study aims to discuss the play within the scope of studies on memory processes and self-construal adopting content analysis method and synthesising the findings with the data collected through literature review.

Keywords: Ella Hickson, *The Authorised Kate Bane*, Memory, Authenticity, Selfhood.

¹ This paper is the extended version of the author's oral abstract presentation titled "The Re/constructible Memory in Ella Hickson's *The Authorised Kate Bane*" delivered at the 5th International BAKEA Symposium at Sivas Cumhuriyet University on October 4-6, 2017.

² PhD, T.C. Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature. kcyilmaz@cumhuriyet.edu.tr. ORCID: 0000- 0002-2490-5993

1. Introduction

The British playwright Ella Hickson, in her note to the play *The Authorised Kate Bane* explains the play's *raison d'être* as her preoccupation with authenticity in theatre. At around the same time of her musings on authenticity, Hickson met Demis Hassabis, a neuro-scientist working on memory. Hassabis (2017) investigates the mechanisms of memory recall, how these mechanisms support imagination and future thinking, connecting imagination with episodic memory. Upon her acquaintance with Hassabis, Hickson (2012) starts to think about the authenticity of character based on the idea that "we 'wrote' our pasts more than remembered them" (p. 7). Framing the play, *The Authorised Kate Bane*, upon the idea that we author our pasts, Hickson (2012) brings the concept of character right into the centre of the question of theatrical authenticity and inquires what makes a character "if characters aren't formed from their pasts" (p. 7).

Jan Assman (2008) claims that selfhood is related to time and with this relation memory helps us to build "an awareness of selfhood (identity)" (p. 109). Jerome Bruner (1994) defines the self as a complex construct of various mental processes of which memory is a necessary part and emphasises the narrative structure of the self: "One encounters the hero tale, the Bildungsroman, the tale of the victim, the love story, and so on. If one ever doubted Oscar Wilde's claim that life imitates art, reading autobiographies lessens the doubt" (p. 43). Craig Barclay (1994) calls the remembered self as "historical self" stressing the memory's distinctive feature of being "recollections that are part of a perceived pattern to one's life" (p. 55). Memory is essential in identity-building because stories we tell about ourselves create a sense of self. Evelyne Ender (2008) stresses the importance of remembrance in constructing selfhood because memory helps

"to make sense of our lives by connecting to the thread of impressions, feelings, emotions that we have experienced. Memory images provide a fragmentary record of our deepest and most significant emotions, bringing us back to the singular of histories that define each individual's existence" (p. 20).

Endel Tulving (1983) describes recollection as travelling back into the past in mind and refers to remembering past events as episodic memory (p. 1). According to Tulving (1983), episodic memory covers "unique, concrete, personal experiences dated in the rememberer's past" (p. V). Autobiographical memory similarly refers to "the memories a person has of his or her own life experiences" (Robinson, 1986: 19). William Brewer (1986) relates autobiographical memory to the self as it covers the information about the self (p. 26). Katherine Nelson (2008) distinguishes autobiographical memory from episodic memory and defines the former as memory containing recollections of personal significance (p. 8).³

As Dan McAdams (2009) writes: "the human brain is designed to construe experience in narrative terms" (p. 391). The narrative structure of memory points out the interpretative side of memory (re)construction connecting the dots in the remembered parts of the original event(s). That is why "our remembered selves are experienced as stable or as changing only gradually unless our lives are punctuated by some transformational event(s), for example, loss of job, birth of child, divorce, war" (Barclay, 1994: 59). Ender (2008) claims that remembrance is the basis of human individuality because "our thoughts, emotions, pleasures, and intentions only acquire an existential relevance when our remembrance casts them in a narrative pattern and create a self" (p. 3).

³ This paper prefers to use the terms episodic and autobiographical memory in a similar context with a focus on personal experiences.

Ella Hickson demonstrates the memory process through her characters depicting the unreliability of memory, remembering (and forgetting) as reconstructive acts. In writing her play, Kate is in a conscious effort to convey the past continually writing, deleting and editing the sentences she is writing. As the title suggests, Kate is trying to author her past to narrate her own authorial version of it, with, as in the words of Henry Sayre (1999), the “authority of the author – to originate stories, and let them multiply” (p. 268). Ender (2008) describes the writers as the “masters of make-believe and the supreme creators of imagined worlds” (p. 14). The question of authenticity arises at this point. Brink (as cited in Betzler, 2009: 62) describes the quality of authenticity as having “the capacity to respond to changes and re-integrate or reshape her evaluative outlook” and presents it as a prerequisite to “remain authentic, or to become authentic.” As Kate is arranging and rearranging her past -her memories- she, at the same time, is creating a new self, a new identity doing what Betzler (2009) proposes: “retain(s) the capacity to become aware of new reasons” (p. 64) forgoing the ones she has had once. She is not just giving an autobiographical account; she is rebuilding her life narrative, taking the stories from her past and transforming them into a more desired form for a prospective married life. The whole writing process is a repeated retelling in between a deliberate act of remembering the incidents of the past and imagining the same incidents to accommodate/adapt them to her current need of making an emotional peace with her divorced parents thereby starting a new married life. McAdams (2009) touches upon this as such:

“Self-defining memories are vivid, emotionally charged, and repetitive memories that are related to an unresolved theme or issue in a person’s life story. Research suggests that self-defining memories and other important autobiographical scenes are often rehearsed and modified in repeated telling with friends. The quality of these interpersonal exchanges also influences how the original scene is recalled and told again” (pp. 426-427).

Ella Hickson depicts Kate of the play in an effort to retrieve her childhood memories to reconcile not only with her painful past but also with her parents. While remembering Kate juxtaposes and integrates the past and present. She makes the proper changes to fit her remembrance into a narrative of personal history within the form of a stage play. Editing her play, Kate also rewrites her memories, reconstructs her past and self to get authorial versions of both. Memory as personal history establishes the self because, as discussed before, selfhood is how a person perceives and interprets his life. The play focusing on the interpretative and re/constructible structure of memory questions the trustworthiness of the human mind as well as the self on account of their susceptibility to change. Mounting its claim on the relationship between memory and selfhood, this paper deals with Ella Hickson’s play *The Authorised Kate Bane* addressing the interpretative, constructible and narrative quality of memory phenomena and its part in establishing the self as represented in the play by utilising content analysis method and analysing the data gathered through literature review.

2. Re-writing The Past

Designated in a play-within-a-play structure, *The Authorised Kate Bane* has four narrative layers situated in four different settings in terms of remembrance. The play’s main narrative line is about the playwright Kate who is working on a stage play about her family. The second layer is the stage play Kate is writing. The third one, Memory, is Kate’s memory in which we witness her recollections as she is writing the play in the London flat. The fourth one is the Edit part in which Kate revises the play, which is a mixture of authentic memory pieces and fictive narration used while redrafting. In all layers, Kate’s memory is the focal point. The play has four characters: Kate, Kate’s father Ike, Kate’s mother Nessa and Kate’s boyfriend, Albin. The primary setting of the play is Kate’s and Albin’s flat in London, where Kate is writing her new play. Kelso is the setting of the play Kate is working on. The setting for Memory and Edit parts is the London flat.

On the opening night of her play, Kate is alone in her room and is deep in thought about her parents. Kate's inviting her parents to introduce her boyfriend, Albin, to them is what ignites Kate's mind to remember her childhood leading her to write a play about her family. She feels an emotional urge since her parents are coming the next morning:

"KATE is left alone in the room.

KATE's head won't keep quiet.

KATE walks, with some purpose – towards her computer, she is going to write – she has to write, to get it down" (Hickson, 2012: 12).

Her parents' visit causes some emotional reverberations. In times of crisis, important turning points and defining periods in one's life such as marriage, divorce, death of a beloved one, having a child, people tend to question what they believe to be their pasts trying to recreate it and thereby experiencing a notable change of self:

"They may recast their life stories to embody new plots and characters and to emphasise different scenes from the past and different expectations for the future. They may set new life goals. The sense of the story's ending may change substantially, and as the envisioned ending changes, the entire narrative may become oriented in a very different way" (McAdams, 2009: 423).

In the play, *The Authorised Kate Bane*, Kate, the playwright, starts to write about her family's past trying to reminisce the now painful memories of her childhood relationship with her father and mother. Douwe Draaisma (2015) purports that giving an autobiographical account of the childhood is not just about looking to the memory since the recollections are re-organised and re-told by excavating the buried memories and adapting them within the present frame of mind into a narrative which is more or less removed from the original childhood experience (p. 11).

Putting the course of life into a narrative may be a therapeutic experience since the narrator may regard recounting the life story as "salvation for or solution to an impending crisis in life... to set things right after years of confusion and trouble" (McAdams, 2009: 393). Kate Bane of the play is after a haunting past. She is re-working her memories through the means of her art of playwriting and is (re)constructing her memories anew to retain the memory of a father and a mother whom she has been detached from and wants to feel emotionally attached:

"KATE. I don't know when it became so difficult. When I was little I used to be so excited about coming back at the end of the school day, we'd put the fire on and have dinner and snuggle on the sofa and in holidays we'd spend days and days in our pyjamas – just me and Dad, just reading or watching films or eating crumpets and it was cosy and – great – and – home. And then – then- something happens and suddenly one time you come back and it looks different, really different, because you – you changed and suddenly you find yourself ... judging. It's like you put on these glasses and suddenly a snack isn't a snack because you're hungry, it's a ridiculous fucking parmesan puff that Dad buys to look smart. And you realise that your family – the people you come from, are actually the "kind of people" that eat parmesan puffs are pretentious – but they're still Mum and Dad, right? But you have to laugh at the parmesan-puff people – because if you don't – it's like you don't realise that the parmesan puff actually means wealth and snobbery and social exclusion and weird aspiration – and if you don't see that then you're condoning it, you're accepting all that – and I do see – and so I should laugh. But it's still Dad – and – it's what I grew up with so you're actually laughing at your - self – but worse, your own home -you're laughing at your dad – and that's awful and heartbreaking and /" (Hickson, 2012: 55).

Clark & Teasdale's study (as cited in Alan Baddeley, 1999: 164) notes the effect of mood in the memory process: The sad and depressed people tend to remember "unhappy incidents... the more

depressed the individual, the more rapidly the unpleasant experience is recalled". Kate reminisces a childhood memory in which Ike is sobbing and calling Kate probably to hug. Kate backs away, discomposing Ike. Scenes in London, Kelso and Memory are juxtaposing, crisscrossing in a way to reveal Kate's entangled mind and complicated feelings as read by Albin from the textbook of *On Creating Character*:

"LONDON

KATE stops writing a moment – and stares at the computer screen.

KATE looks at ALBIN.

KATE. Don't say it like that.

KELSO

ALBIN. He's your dad.

KATE. Don't say it like that – I love him.

LONDON

KATE picks up a box of Final Draft software – looks at it.

KELSO

ALBIN takes the box out of KATE's hand and starts reading it.

ALBIN. It seems funny to teach this stuff if you've never done it ... Listen to this: "On Creating Character is brought to you by Final Draft, Inc. What kind of childhood would you say your character had? Happy? Or sad? What was her relationship like with her parents? Was she loved? Was she kind or spiteful? Was she ungrateful? Do you think she made friends easily, and got along well with relatives and other children? Was she difficult, selfish, manipulative? Was she kind of a child would you say she was? Was she outgoing and extroverted or shy and studious, an introvert? Let your imagination guide you." Kate? Which one were you? Come on?

MEMORY

IKE stands and looks at KATE.

IKE crumples, sobbing – he reaches out for KATE to help him.

KATE backs away – unsure.

IKE. Kate? Come here?

...

KELSO

ALBIN (continuing). Hey – come here –

KATE. I don't know.

IKE reaches out to KATE with a tray of brie-and-cranberry parcels.

IKE. Come here.

KATE. I don't know.

ALBIN. Kate?

IKE. Come here and give your dad a hug.

KATE backs away" (Hickson, 2012: 24-26).

William Hirst (1994) upholds that memories are components utilised in diverse ways by the rememberer in the most proper narrative form placed in a broader context defining the things recalled at the same time (p. 252). Hirst (1994) explains this process as transmutation and alteration of self-construal describing a circular connection between "self-construal, narrative, and memory" (p. 253). Remembering is a narrative in that the rememberer selects, alters and remodels the memories he/she is going to use to construct the self among several recollections which are just modifiable and changeable ingredients of an autobiographical narration. The change in one causes successive changes, and this is why Hirst (1994) calls the relation between self-construction, narrative and memory as circular: "The complex interactions suggested by this circle assure an everchanging self-construal. Because one has a self, one is constantly interpreting experience. This interpretation will, in turn, impact on subsequent construals of self" (p. 253).

Robyn Fivush (1994) states that the self-narratives we are telling to ourselves and others are self-definitional declaring something about ourselves (p. 136). However, while narrating the events in our lives, we are selective in recalling: "Rememberers may supplement, change, or omit details as they construct pasts that adequately reflect their current knowledge" (Ross & Buehler, 1994: 207). On interpreting and reconstructing the past Eugene Winograd (1994) illustrates two factors: The first is that we take into consideration our present status. The second factor is the preference as to maintaining the consistency of the remembrance or changing the recollection in the present condition (p. 246). "The present influences the remembered past" (Winograd, 1994: 246). In the play *Kate* is writing, she and Albin are in her childhood room in Kelso, talking about Kate's memories of her parents:

"KATE. ... This room – I – I can't remember anything from before Mum left. I've been trying and there's almost nothing, the odd snapshots, but I think half of them are photos.

ALBIN. You were only ten.

...

KATE. It's just weird – thinking, they must have been in love, one – right? But I can't remember anything from when they were... it's weird. (Beat.) I remember this one time, Dad kissing Mum by the fireplace, but it seems really – foreign; like it's someone else, different faces – not my parents. The idea of them holding hands is ... I can't remember them ever touching.

ALBIN. Yeah – they don't seem that close" (Hickson, 2012: 52).

The human brain tends to fill in the gaps with "biases, expectations and past knowledge" (Loftus, 1980: 49) thereby creating, in some cases, totally new memories of the same incident. Memory is open to alterations with both the past and new information; "we have a mechanism for updating memory that sometimes leaves the original memory intact, but sometimes does not" (Loftus, 1980: 49). The original memory may go through continuous change. What the episodic memory stores composes loosely organised single episodes which are "modified, recoded and erased" (Tulving, 1983: 45). The rememberer, says Tulving (1983), believes the truth of his retrieval, that what he reminisces is a facsimile, since recollection "is mental time travel, a sort of reliving of something that happened in the past" (p. 124). This act of recollection is, in truth, a reconstruction, a conscious reproduction of the original incident which only bears some similarity to its origin. "Like a person's perceptual experience of the present environment, recollective experience of past events can at best be only an incomplete and stylised model of the apprehended reality" (Tulving, 1983: 187). The remembering mind helps the rememberer to act as a storyteller/writer to recreate "what is absent, what is past and gone" (Ender, 2008: 17) to reconstruct a new one onto it:

"KATE. I need to know what they did wrong.

ALBIN. What difference does it make – to now, to us?

KATE. I need to know which bit to cut out of me so that we can be happy" (Hickson, 2012: 82).

Albin leaves; Kate is alone in the room, desperately searching something to hold onto about her past:

"KATE stares at the room as if it might produce some sort of answer.

She suddenly stands and moves a chair to fetch a box down from the top shelf of one of the cupboards.

The box is full of photographs, trinkets, old birthday cards and five or six notebooks, bursting with ticket stubs and the scrawling writing of a teenage girl.

KATE starts flicking furiously through the diaries in search of some piece of evidence, some sentence that will confirm things for her-" (Hickson, 2012: 83).

Jean Delay (as cited in Ender, 2008: 3) remarks that "memory is like a diary that writes itself" pointing out the (re)constructible nature of memory. On the same matter commenting on Proust's *À la recherche du temps perdu*, which is about episodic memory, Ender (2008) states that memory is:

"... a miracle of engineering: the remembering mind stitches together, in a unique fashion, from a simple image to a scene, the most complex combination of thought, emotion, and words... that memories are constructions, that they depend on mood and context... namely that remembrance is an act of imagination" (p. 4).

Kate, in the London flat after finishing the last piece of the play, reminisces. She has three different versions of the same memory containing various explanatory pieces for the emotional descriptions of the remembered event as to whether his father Ike is happy or sad:

"LONDON

It's late in the evening – KATE is exhausted – she finishes the scene – she puts the pen down.

KATE looks around the office – she is alone.

ALBIN has not returned from work.

KATE checks her watch.

KATE (shouts down the stairs). Al? Al?

No response.

KATE turns from the door.

MEMORY

KATE is twelve with a suitcase in her hand – she's leaving the house to holiday with NESSA.

IKE stands at the door.

IKE. Are you off, then? Ready to go, eh? Have a good time with your mother. No, no, I'll be fine on my own; don't be silly. Have fun. I love you ... very much.

IKE waves KATE off – he smiles – he's pleased.

MEMORY

KATE is twelve with a suitcase in her hand – she's leaving the house to holiday with NESSA.

IKE stands at the door.

IKE. Are you off, then? Ready to go, eh? Have a good time your mother. No, no, I'll be fine on my own; don't be silly. Have fun. I love you ... very much.

IKE waves KATE off – he's desperately trying to hold back tears.

MEMORY

IKE. Have fun. I love you ... very much.

IKE waves KATE off – he smiles – he's pleased.

IKE. Have fun. I love you ... very much.

IKE waves KATE off – he's desperately trying to hold back tears.

IKE. Have fun. I love you ... very much.

IKE waves KATE off – he smiles – he's pleased.

IKE. Have fun. I love you ... very much.

IKE waves KATE off – he's desperately trying to hold back tears” (Hickson, 2012: 83-84).

The remembering human subject is the author/authority of his past and that very past, in this case, may, at best, be false/fabricated memories. Remembering -the retrieval of memory- is an act of re-working the experiences in the present time and conditions. That is why episodic/ autobiographical memory may be regarded as a basis of self-understanding. On this matter, Dan McAdams' views on the creation of selfhood may provide insight. McAdams (2015) states that “modern people perceive themselves and their lives as *projects* that they must *work on*” and claims that many people “become storytellers of the self—*autobiographical authors* who try to make sense out of the confusion of modern life by constructing integrative self-narratives, complete with settings, scenes, characters, plots, and themes” (p. 240).

McAdams (2015) calls these self-narratives as personal myths providing meaning and verisimilitude rather than objective truth since human beings need meaning more than truth. In constructing a narrative self/identity, people reconstruct their pasts while imagining a future to explain the current self (pp. 250-251). During recollection, we change the content of the past event transforming it and even causing the loss of information. What we store in the episodic system can be easily changed, modified and lost because the information in this system consists of single episodes. There is a loose organisation among these episodes, which is vulnerable and thus susceptible to change.

McAdams (2015) posits reconstructing memories in an autobiographical narrative in a social context and labels it a lifetime pursuit starting with the adolescence. The rememberer tells his/her experiences to others, gets responses, retells those experiences by changing them in accordance with the reactions he/she gets. The rememberer does this not only for his/her past experiences but also for the new ones to construct a “narrative identity” (pp. 252-253).

Episodic/ autobiographical memory, in this case, is a basis for composing a new self-understanding as in the words of Žižek (2010) displaying the transformative power of storytelling as a result of the need to construct fictional realities: “Re-writing the past is an act of generosity which enables the subject to change her future” (p. 57). As Jo Alyson Parker (2006) states, memory is like a bridge binding past and present selves across time (p. 36). Present time Kate in Kelso recalling the past is not happy being at home with her father:

“KATE. The more time I spend here, the more I become a person that doesn't get on with their parents, and those kinds of people rarely turn out happy. They aren't good people – they're messy and ... they've failed somehow.

...

KATE. I can't stand it when Dad hug me – he's been a great dad and he's loved me so much and he's never done anything – you know – weird – and yet I get really tense every time he tries to cuddle me ... I can't stand it. (Pause.) And it's really sad” (Hickson, 2012: 54).

Kate has problems with her family's social status, wealth and way of life, thinking that they are not on the same line of thought or worldview. She is accusing her parents of being pretentious, which is what she criticises in her latest stage play:

“KATE. We're not real people, we're pretending - we're parmesan fucking pretending!

....

KATE. If you ever bothered to go and see your mum, and brought her to see my play, she wouldn't be able to stomach it -and if you went to get her wearing that fucking cardigan you'd get five shades of shit kicked out of you before even got to your own front door. You'd look like a stranger in the house you grew up in. So do not be appalled at me for trying to tell you that I feel different to where I came from. I am trying not to pretend ... because I don't want to be pretend, because pretend people aren't very easy to love or to live with. The play is pretend – coasters – (Picks up the coaster.) are fucking pretend” (Hickson, 2012: 72-73).

In building their life narratives, people may add new experiences to the previous ones, may lose or change existing memories, and may reminisce past events which they have long forgotten. Hirst (1994) claims that these revisions in the original remembrances are creative by setting up and consolidating the new memories through which a “different narrative might result from the changed mnemonic landscape... Old memories are revived, others changed, others forgotten, in an attempt to deal with the new theme” (p. 254). This is how, in the end, Kate overcomes her fear of being like her father, of being someone who has been left behind, alone, and is how she decides to marry Albin:

“KATE. And we'll lie back and we'll just see - just see the dreams real and we'll build the pictures of it all and if we believe it then we can see it - and if we see it – together - with the living together and the baking and the cleaning and the shopping and the kids and the laughing and the getting old – if we can see it – if we can do that then we'll be okay - and all the worries, all the bad thoughts - we'll just blow them out – think them up and blow them out like whales - okay? Okay? Out our blowholes?

...

KATE. I'd like to marry you if that's okay? If you'd - it looks rather nice.

ALBIN. Yes, please. That sounds lovely.

They keep blowing a little” (Hickson, 2012: 104).

If remembering is an act of recreation, how can we possibly assert that the recollection is authentic and veritable, not fiction? On this topic, Ulric Neisser (1994) is of the idea that memory is re/constructible (p. 5). If this is true, asks Neisser (1994) “Is it really possible for vivid recollections to be completely fabricated? Isn't there a ‘grain of truth’ in even the most distorted memory?” (p. 5) and the answer is positive: “The self that is remembered today is not the historical self of yesterday, but only

a reconstructed version. A different version - a new remembered self- may be reconstructed tomorrow” (Neisser, 1994: 8). Neisser (1994) aptly explains the verity problem:

“Not all self-narratives are true. Even when people strive for accuracy, what they remember may not be just what happened. In episodic memory we must distinguish: (1) the actual event; (2) the event as it was experienced by the individual in question; (3) the subsequent act of remembering it; and (4) the remembered event, that is, the particular version of (1) that is established by (3). The analogous categories in autobiographical memory are: (1) actual past events and the historical self who participated in them; (2) those events as they were then experienced, including the individual’s own perceived self at the time; (3) the remembering self that is, the individual in the act of recalling those events on some later occasion; and (4) the remembered self, constructed on that occasion. Moreover, self-narratives do not rely on episodic memory alone. People often begin narratives with their own birth, although they do not remember it; sometimes they even start with the deeds of their ancestors. Later events may also be reported without being actually remembered, if the narrator is sufficiently sure of them” (p. 2).

Daniel Albright (1994) speaking on the remembered self puts it as a “fragile construction” (p. 21). He parallels fictive works with self-narration claiming that human beings are curious whether they are authors writing fictions of themselves and inventing their own characters and identity. These created selves are fragile due to “the lack of a proper foundation” because the remembered self “begins and ends in a state of nothingness, and from beginning to end is riddled with nothingness” (Albright, 1994: 21).

On the same matter, Jerome Bruner (1994) points out that “... Self is a perpetually rewritten story. What we remember from the past is what is necessary to keep that story satisfactorily well formed” (p. 53). Through narration, we construct and reconstruct our memories within specific contexts. We adapt these memories to our needs telling us and the others who we are. Ross & Buehler (1994) reflect that we recall and interpret events creating pasts to satisfy our personal needs (p. 216).

The end of the play, at all layers, proves that Kate reaches the long-awaited peace of mind. In her memory play Kate finally makes peace with her parents and accepts Albin’s proposal. In the London flat, Kate, Albin and Kate’s parents display an affectionate and peaceful family scene:

“ALBIN nods and exits to answer the door.

KATE stands and looks at the printed version of the play - holds it to her, it’s done.

KATE places the play in a bottom drawer and shuts it - it’s done.

KATE dresses quickly – smooths down her hair.

ALBIN and IKE enter.

IKE. Kate.

KATE. Hey, Dad.

IKE hugs KATE- it’s long – he means it - he’s missed her. KATE hugs him back - with equal force.

Dad – this is Albin.

IKE. We met at the door.

ALBIN. Can I take your coat?

IKE. I thought you’d be taller.

There’s a knock at the door.

ALBIN. I'll get it.

IKE. Oh – lovely. He seems great.

KATE. He is.

Small beat - KATE smiles.

KATE picks up a bowl on the side.

Parmesan puff?

IKE. Don't mind if I do.

IKE picks up the puff.

ALBIN enters.

NESSA enters.

NESSA. Hello, Ike.

IKE. Nessa.

Beat.

ALBIN takes KATE's hand.

Blackout.

End of play" (Hickson, 2012: 108-109).

3. Conclusion

Demis Hassabis articulates that episodic memory is for the daily occurrences in a person's life and defines who he is. Hassabis (2017) also remarks on the new studies on episodic memory as it is a source of "planning for the future and imagining hypothetical events". Alan Baddeley (1999) declares that memory is essentially an interactive system which aptly stores, registers, encodes and retrieves the information it stores, without which "we could not perceive adequately, learn from our past, understand the present, or plan for the future" (p. 17). However, retrievals from the episodic memory are not identical representations but rather a mix of the fact and fiction. Baddeley (1999) commenting on the "reality" of the memories notes the need "to find some way of separating reality from dreams, delusions, and confabulations" (p. 127). Memory is actually of a flawed and fallible nature. Against the reliability of memory, Elizabeth Loftus (1980) stresses the fallibility of memory because our perceptions of things are prone to error (p. 37). We subject what we store in the memory to changes with either new factual or fictive pieces of information: "These distortions can be quite frightening, for they can cause us to have memories of things that never happened even in the most intelligent among us; memory thus is malleable" (Loftus, 1980: 37).

Despite the fact that memory is fallible, recollecting and consciously choosing the good and right bits which are best suited to the current needs would be enough to tell a new narrative of one's own:

"ALBIN. Our brains can't tell the difference between something that is actually true and something we believe to be true.

KATE. So?

ALBIN. There are some things that happened to you that you never remember again – you just lose them – completely - and the sad thing is that those things we lose are probably the good bits – the

humdrum frequent happy bits – the body doesn't remember them because it doesn't need them for anything. You can't remember what you had for breakfast yesterday because you have breakfast every day and it's pretty enjoyable and easy to do. You've just got to re-remember. Get out all the good bits – go back, remember all the good stuff – join all those dots - make that story instead. Stop replaying the bad – stop being afraid that anyone is going to go away. You don't need to protect yourself.

KATE. Don't I?

ALBIN. If we go wrong, it is going to hurt like fuck - and thinking it through first, trying to defend yourself beforehand – isn't going to make the blindest bit of fucking difference - so you might as well not bother.

KATE looks back at ALBIN.

ALBIN nods down at KATE.

Beat.

Relax. Stop being afraid. Go back to being that little naked kid on the bed - and just don't let the fear in - be brave and relax. Tell your brain not to be afraid.

Silence - several seconds whilst the idea of it sits in KATE” (Hickson, 2012: 103).

What is important here is that the recollection as a process of reconstruction may mark the existence of two different selves. It is because in episodic/autobiographical memory, “the me-experiencing-now becoming aware of a prior-me-experiencing its (prior) environment” (Reed, 1994: 283), which in turn means “a change in present circumstances can bring about a reorganisation and reinterpretation of prior encounters” (Reed, 1994: 287). James Olney (1980) asserts on this duality of selves that “we can recall what we were only from the complex perspective of what we are, which means that we may very well be recalling something that we never were at all” (p. 241). Similarly, Draaisma (2015) states that memories are reconstructions formed by both the past and present selves (p. 11).

Episodic memory stores the happenings in a person's daily life. These experiences are personal and unique. Nevertheless, during reminiscence, the content of the past experiences transforms, which causes loss of information to some extent. As a result, what we remember and what we have experienced will differ. The episodic memory stores the experiences in a loose organisation because it stores the information as single episodes. The connection between the episodes is weak and prone to modification. During remembrance, the mind -the memory- connects the dots, fills in the gaps, creates new episodes, erases the existent ones, brings out the latent memories. The resultant recollection thus is a copy, a second-hand version, a reconstruction of the original experience. However, each version is the rememberer's authorial creation and narrative which drifts apart from the original experience substituted with a personally satisfying one.

If what defines personality is what we have stored in the episodic memory, then the digression from the original experiences raises questions on the authenticity of the self. Life narratives, the stories of self, comprise continuously changing versions of the past experiences. What defines the self -the identity- is the sum of the past experiences, the resultant feelings and ideas. The remembering mind works in a personal context adapting the remembrances to the current needs of the rememberer. Authentic personality, then, is the result of the interaction between the past and the present designating the self-perception at a certain point.

In conclusion, the play is a retelling of the scientific views on memory, remembrance and selfhood. Ella Hickson demonstrates the memory process through her character Kate Bane discussing (in)authenticity of the character in terms of the unreliability of memory and remembering (and

forgetting) as reconstructive acts of self. Kate and the play is an epitome of how we construct and reconstruct memories anew in a flow of continuous narratives blending fictitious with the fact in the manner of an author. The scientific memory research studies how the mind works and how memory functions. On the one hand, to understand how we store and retrieve the information may need a neuroscientific and clinical investigation of the human brain. On the other hand, literary texts may provide us with valuable sources to study the memory process. This study contributes to the literature of memory to elucidate how literary works may supply literary cases/case stories and subjects in terms of human psychology and behaviour, to say the least, in a neuroscientific, psychological, neuropsychological, cognitive study of human mind and self.

References

- Albright, D. (1994). Literary and psychological models of the self. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The remembering self: Construction and accuracy in the self-narrative* (pp. 19-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Assman, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. In A. Erll, & A. Nünning (Eds.), *Cultural Memory Studies : An International and Interdisciplinary Handbook* (pp. 109-118). Berlin: Walter de Gruyter.
- Baddeley, A. D. (1999). *Essentials of Human Memory*. East Sussex: Psychology Press Ltd.
- Barclay, C. R. (1994). Composing Protoselves Through Improvisation. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 55-77). Cambridge: Cambridge University Press.
- Betzler, M. (2009). Authenticity and Self-governance. In M. Salmela, & V. Mayer (Eds.), *Emotions, Ethics, and Authenticity* (pp. 51-67). Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Brewer, W. F. (1986). What is Autobiographical Memory? In D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical Memory* (pp. 25-49). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruner, J. (1994). The "Remembered" Self. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 41-54). Cambridge: Cambridge University Press.
- Draaisma, D. (2015). *Forgetting: Myths, Perils and Compensations*. (L. Waters, Trans.) New Haven&London: Yale University Press.
- Ender, E. (2008). *ArchiTEXTS of Memory: Literature, Science and Autobiography*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Fivush, R. (1994). Constructing Narrative, Emotion, and Self in Parent-Child Conversations About the Past. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 136-157). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hassabis, D. (2017, May 31). *Home Page: Demis Hassabis*. Retrieved from Demis Hassabis Personal Web Site: <http://www.demishassabis.com>
- Hickson, E. (2012). *The Authorised Kate Bane*. London: NHB.
- Hirst, W. (1994). The Remembered Self in Amnesics. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 252-277). Cambridge: Cambridge University Press.
- Loftus, E. (1980). *Memory: Surprising New Insights into How We Remember and Why We Forget*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- McAdams, D. P. (2009). *The Person: An Introduction to the Science of Personality Psychology* (5 ed.). Hoboken, NJ: Wiley&Sons Inc.
- McAdams, D. P. (2015). *The Art and Science of Personality Development*. New York: The Guilford Press.

- Neisser, U. (1994). Self-Narratives: True and False. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 1-18). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelson, K. (2003). Narrative and Self, Myth and Memory: Emergence of the Cultural Self. In R. Fivush, & C. A. Haden (Eds.), *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Self: Developmental and Cultural Perspectives* (pp. 3-28). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Olney, J. (1980). Some Versions of Memory/ Some Versions of Bios: The Ontology. In J. Olney (Ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical* (pp. 236-267). Princeton: Princeton University Press.
- Parker, J. A. (2006). Inscribing and Forgetting. In J. A. Parker, M. Crawford, & P. Harris (Eds.), *Time and Memory* (pp. 35-40). Leiden: Brill.
- Reed, E. S. (1994). Perception is to Self as Memory is to Self. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 278-292). Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, J. A. (1986). Autobiographical Memory: A Historical Prologue. In D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical Memory* (pp. 19-24). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, M., & Buehler, R. (1994). Creative Remembering. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 205-235). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sayre, H. M. (1999). True Stories. In S. Kemal, & I. Gaskell (Eds.), *Performance and Authenticity in the Arts* (pp. 254-271). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tulving, E. (1983). *Elements of Episodic Memory*. New York: Oxford University Press.
- Winograd, E. (1994). The Authenticity and Utility of Memories. In U. Neisser, & R. Fivush (Eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative* (pp. 243-251). Cambridge: Cambridge University Press.
- Žižek, S. (2010). *Living in the End Times*. London: Verso.

ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARINA YÖNELİK MOTİVASYON UYGULAMALARI ÜZERİNE NİCEL İÇERİK ANALİZİ¹

Yeşim ÇİL², Hatice BAYSAL³

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 10.04.2020

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 21.05.2020

Özet

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle beraber müşterilerin beklenti ve taleplerinde de değişimler yaşanmaktadır. Müşteri memnuniyeti ve devamlılığını önemseyen örgütler çağrı merkezlerinin hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır. Çağrı merkezleri için müşteri memnuniyetini sağlamak, verimlilik ve sürdürülebilirliği belirleyen önemli bir aktördür. Stresli ve yoğun iş temposuna sahip olan çağrı merkezlerinin, müşteri memnuniyetini sağlamak için çalışanlarının motivasyonlarını her daim yüksek tutması gerekmektedir. Buradan hareketle araştırmada, çağrı merkezi çalışanlarının motivasyonlarını etkileyen faktörlerin tespiti amaçlanmıştır. Araştırma verileri, farklı yapı ve çalışma sistemine sahip iki çağrı merkezinden 25 çalışan ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ile elde edilmiştir. Bu veriler, SPSS 18 programı ile nicel içerik analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ulaşılan bulgularda çalışanları motive etmek için öncelikli olarak örgütsel ve yönetsel faktörlerin kullanıldığı görülmüştür. Örgütsel ve yönetsel faktörler arasında örgüt içi iletişim ve takım çalışması en fazla kullanılan yöntemdir. Bunu psiko-sosyal faktörler ve maddi faktörler izlemektedir. Çalışanların motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin ise vardiya uzaması, ekipman yetersizliği gibi doğrudan işle ilgili faktörler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağrı merkezi, Çağrı merkezi çalışanı, Motivasyon, Nicel içerik analizi.

QUANTITATIVE CONTENT ANALYSIS ON MOTIVATION APPLICATIONS FOR CALL CENTER EMPLOYEES

Abstract

Along with the developments in information and communication technologies, there are also changes in the expectations and demands of the customers. Organizations that give importance to customer satisfaction and continuity need call center services. Providing customer satisfaction for call centers is an important factor that determines efficiency and sustainability. Call centers which have stressful and intense work pace should always keep their employees' motivations high to ensure customer satisfaction. Based on this, in the study, it was aimed to determine the factors that affect the motivations of call center employees positively or negatively. The research data were obtained through semi-structured interviews with 25 employees from two call centers with different structures and working systems. These data were evaluated within the framework of quantitative content analysis with SPSS 18 program. In the findings reached, it was observed that organizational and managerial factors were used primarily to motivate the employees. Among organizational and managerial factors, intra-organizational communication and teamwork is the most used method. This is followed by psycho-social factors and financial factors. It was determined that the factors that negatively affect the motivation of the employees are directly work related factors such as shift prolongation and equipment shortage.

Keywords: Call center, Call center employee, Motivation, Quantitative content analysis.

¹ Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalında, 2017 yılında hazırlanmış olan “ Çağrı Merkezi Çalışanlarının Motivasyonlarını Etkileyen Faktörler” başlıklı yüksek lisans tezi çalışmasına dayalı olarak kaleme alınmıştır.

² Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, yesimcill@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0834-6623

³ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, haticebaysal@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4443-2564

1. Giriş

İş dünyasındaki rekabet yoğunluğunda örgütler, çağrı merkezi hizmetlerinden destek alarak rekabet avantajı sağlanmaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesi ve çeşitlenmesi ile beraber değişen müşteri talepleri çağrı merkezleri sayesinde karşılanabilmektedir. Çağrı merkezleri, gelişmiş ülkelerde firmalarının vazgeçilmezi iken, gelişmekte olan ülkelerde giderek artmakta ve aynı zamanda yeni istihdam fırsatları yaratmaktadır (Baş, 2016). Bir çok ülkede, teknolojik gelişmelerle beraber firma ile müşteri iletişimini sağlamak ve geliştirmek adına önemli bir sektör haline gelen çağrı merkezi hizmetlerinin Türkiye'deki rolü ve varlığının da giderek arttığı görülmektedir.

Çağrı merkezlerinin asıl amacı olan müşteri memnuniyetini sağlamak, çalışanların verimli ve etkin çalışmaları ile mümkündür. Günümüzde çalışma hayatında her geçen gün yaygınlaşan çağrı merkezlerinde, 7/24 hizmet vererek müşteri memnuniyetini sağlamak amaçlanmaktadır. Bir çağrı merkezinin verimliliği ve devamlılığı çalışanlarına, çalışanların verimli ve etkin çalışması ise motivasyonlarının yüksek olmasına bağlıdır. Yapılan işten ve iş çevresinden motive olan birey, çalışırken yüksek performans gösterecektir. Bu açıdan çalışan motivasyonunda amaca yönelmiş bir davranışın oluşması, örgüte düşen bir sorumluluktur (Keser, 2006:4). Çağrı merkezlerinin iş hacminin, çalışma şekillerinin ve şartlarının diğer işletmelere göre farklılık göstermesi, çağrı merkezlerine uygun motivasyon kaynakları seçimini önemli kılmaktadır.

Stresli ve yoğun tempolu çalışma gerektiren bir iş doğasına sahip olan çağrı merkezlerinde verimlilik ve devamlılığın sağlanması doğrudan çalışanların performansına bağlı olan bir iş koludur. Bu nedenle araştırmada, çağrı merkezlerinde çalışanların motivasyonlarını etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın örneklemini farklı bölgelerde bulunan ve hizmet çeşitliliği noktasında ayrışan A ve B olmak üzere iki çağrı merkezi firmasının 25 çalışanı oluşturmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler nicel içerik analizi çerçevesinde kategorilendirilmiş ve SPSS 18 programı ile görselleştirilmiştir. Araştırmanın, Türkiye'de çağrı merkezlerine yönelik henüz yeni gelişmekte olan alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Motivasyon Araçları

Belirli bir hedefe doğru ilerleme davranışı olan motivasyon, hedefe ulaşmak için yapılan amaçlı bir davranış olmakla beraber istekleri, arzuları, ihtiyaçları, dürtüleri ve ilgileri kapsamaktadır (Keser, 2006:3; Koçel, 2010:619). Motivasyon kısaca, insanları bir şey yapma konusunda hareket geçiren güç olarak tanımlanabilir. Söz konusu şey yapılır yapılmaz, motivasyon kaybolabilir. Yönetim sanatında ise önemli olan işin yapılması için gereken motivasyonu devam ettirmektir. İş devam ettiği sürece motivasyonun canlı tutulması gerekmektedir (Allan,1998:17-18). Örgütte bireylerin işlerini etkili ve verimli bir biçimde başarmaları için güdülenmeleri gerekmektedir. İnsanların bir takım ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçlar hareket geçirilene kadar bireyin güdülenmesi söz konusu değildir (Can, 2009:362). İnsanlar herhangi bir şeyi yapmaları için geçerli bir sebep göremediklerinde demotive olurlar. Demotivasyon, orta dereceli ihtiyaçların kabul edilebilir bir seviyenin altına düşmesinden ve yüksek dereceli ihtiyaçların, mevcut seviyelerinin altına düşmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu iki durum da iş yeri ve kurumsal uygulamalardan, meslektaşlardan, işin kendisinden ve çalışanların yöneticilerinden kaynaklanmaktadır (Allan, 1998:11,47-48).

Motivasyon ile ilgili yöneticilerin kullanabilecekleri birçok kuram ve model geliştirilmiştir. Modellerin bazıları, bireyin içinde olan faktörlere, bazıları ise bireye dış çevreden verilen faktörlere ağırlık vermektedir (Koçel, 2010:621). Kapsam kuramlarının odak noktası, fizyolojik ve sosyal psikolojik gereksinimlerdir. Süreç kuramlarının odak noktası ise bireyin davranışının ortaya çıkışından durdurulmasına kadar geçen süre içerisinde tüm değişkenlerin incelenmesidir (Tınaz, 2009:6-7).

Motivasyon konusunda birçok araştırma ile saptanan özendirici motivasyon araçları kendi arasında ekonomik, psiko-sosyal ve örgütsel araçlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Şimşek vd., 2008:193-194).

Çalışanlara çeşitli teşvik ödülleri verilmesi, bir ödül aldıklarında ya da başarıları dolayısıyla takdir edildiklerinde çabalarını artıracakları beklentisi bulunmaktadır. Bu nedenle, bireylerin arzu ve ihtiyaçlarının, uzun ve kısa vadeli hedeflerinin yönetim tarafından saptanması büyük önem taşımaktadır (Eren, 2012:512-513). Bunun, ilgili bireylerle tartışılıp, hedefe ulaştırılması ve vaat edilen ödülün verilmesi gerekmektedir (Keenan, 1996:19,35-36).

Çalışanların motivasyonu sağlandığı ve devam ettirildiğinde; başarılı sonuçlar ve yüksek performans, enerji, şevk ve başarı için kararlılık, karşılaşılan sorunlarda işbirliği için sorumluluk almada isteklilik, gerekli değişiklikleri yapmada isteklilik gibi durumlar oluşmaktadır. Çalışanlara yeterli motivasyon verilemediği ya da devam ettirilemediğinde ise; zaman israfı, işe karşı ilgisizlik, devamsızlık, problemlerin çözümünde zorluk derecesinin abartılması, şikâyetler, tartışma, değişime karşı anlamsız direnmeler gibi durumlarla karşılaşmak söz konusu olabilmektedir (Simpson, 2001:9-10).

3. Modern Bir Çalışma Ortamı Olarak Çağrı Merkezi

İletişim kanallarının gelişen teknolojiyle beraber çeşitlenmesi sonucu sunulan hizmetin niteliği ve kanal çeşitliliğine göre çağrı merkezleri de farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Bu adlandırmalar: Teknik destek merkezi, web uyumlu çağrı merkezi, müşteri etkileşim merkezi, müşteri hizmetleri merkezi, müşteri destek merkezi, müşteri temas merkezi, destek hattı, müşteri iletişim merkezi, satış ve hizmet merkezi, rezervasyon merkezi, çok kanallı çağrı merkezi, bilgi masası, yardım masası gibi çeşitli şekillerde görülmektedir. Çağrı merkezi denildiğinde ilk olarak müşteriden gelen bir çağrının bir merkez tarafından ele alınması akla gelmektedir (Candaner ve Kohen, 2011:45; Kohen, 2007; ÇSGB, 2013:17).

Çağrı merkezi hizmeti ilk olarak 1970'lerin başında Amerika'da istek ve şikâyet dinlemek üzere ortaya çıkmıştır. Continental Havayolları'nın tedarik ettiği ilk "Otomatik Çağrı Dağıtımıcısı" (ACD-Automatic Call Distributor) uygulamasının bugüne göre oldukça pahalı ve az fonksiyonlu olduğu bilinmektedir. Süreç içerisinde gelişen teknoloji, telekomünikasyon alt yapısı, internet erişimi, mobil iletişim kullanımı ile beraber müşterilerle genişleyen iletişim kaynakları sayesinde kurulan irtibatlarla en ideal platformun sunulduğu çağrı merkezlerinin hızla yayıldığı görülmektedir (Ağaç, 2012:105; ÇSGB, 2013:18). Çağrı merkezi sektörünün gelişmiş olduğu ülkeler sırasıyla; ABD, İngiltere, Hindistan, Brezilya, Japonya, Almanya, Kanada, Çin, Fransa, Meksika, Avustralya, Filipinler, İspanya, Güney Afrika, Rusya ve Türkiye'dir (TBMM, 2016). Türkiye'de 1996 yılından sonra gelişmeye başlayan çağrı merkezi sektörü, 2013 yılı itibarıyla Dünya'da yaklaşık 384 milyar dolarlık bir pazar oluştururken; 150.000 çağrı merkezi, 10 milyon çağrı masası ile hizmet vermektedir (TBMM, 2016).

Çağrı merkezleri günümüzde kurumsal müşterilerinin markaları için son derece önemli bir rol üstlenmektedir. Uzmanlar tarafından hızlı büyüme ve gelişme göstermesine rağmen sektörün henüz küçük olduğu belirtilmektedir. Çağrı merkezlerinde, müşterilerin ihtiyaçlarını saptamak, memnuniyetlerini sağlamak ve sadakatlerini kazanmak için çalışmalar yapılmaktadır (Ağaç, 2012:105; ÇSGB, 2013:18). Başlangıçta sadece müşterilerin şikâyetlerini ilettikleri ve genel sorunların çözüldüğü hizmet noktaları olarak görülen çağrı merkezleri günümüzde, şirketlerin müşterileriyle iletişim kurmak adına birçok uygulamayı gerçekleştirebildikleri bir birimdir. Bu uygulamaların büyük çoğunluğu telefon çağrılarıyla gerçekleşmesine rağmen; e-posta, SMS, faks, web sohbeti (web chat), sosyal medya ortamları, ortak sörf (cobrowsing) şeklinde de görülebilmektedir. Bu aktiviteler, iletişimi kimin başlattığına göre genellikle iki şekilde "Gelen (Inbound)" ve "Giden (Outbound)" çağrılar olarak adlandırılmaktadır. Gelen çağrılar, çağrının müşteriler tarafından başlatılan çağrılar; giden çağrılar ise çağrı merkezinin inisiyatifi ile başlatılan çağrılar ifade etmektedir (Arslan, 2016c; Karel, 2016). IMI

Conferences ve Çağrı Merkezleri Derneği tarafından gerçekleştirilen “Türkiye Çağrı Merkezi Pazarı 2016 Verileri” araştırmasında, giden aramaların %41’inin satış/pazarlama, %18’i bilgilendirme, %14’ü elde tutma, %14’ü geri dönüş, %11’i tahsilât, %2’si diğer amaçlı, gelen aramaların ise %48’i ürün/hizmet bilgisi, %20’si işlem, %11’i teknik destek, %6’sı şikâyet, %6’sı diğer, %5’i ödeme, %4’ü sipariş/satın alma amaçlı gerçekleştirildiği görülmektedir (Tarakçı, 2016:9-10).

Çağrı merkezleri, şirketlere müşteri ilişkilerini daha etkin bir şekilde yönetme olanağı tanırken, maliyetleri düşürerek bazı rekabet avantajları da sağlamaktadır (Akşin vd., 2007:665; Brown ve Maxwell, 2002:310). Müşteri hizmetinin kalitesi şirketlere rekabetçi bir ayırım sağlayarak konumsal avantaj kazandırmaktadır (Brown ve Maxwell, 2002:310).

Çağrı merkezi sektörü, yatay ve dikey pozisyonları doldurmak için mevcut insan kaynağını kullanmak eğiliminde ve bireyler için de birçok kariyer fırsatı sunmaktadır (ÇMD, 2016b). Çağrı merkezlerinde, operasyon, destek, analiz, raporlama, kalite, planlama, müşteri ilişkileri, insan kaynakları, eğitim, kurumsal iletişim, iş geliştirme, finans, halkla ilişkiler gibi birçok departmanda bireylere kariyer imkânı sunulmaktadır.

Gençlerin istihdamı için esnek bir sektör olarak değerlendirilen çağrı merkezleri, işsizlik oranının yüksek olduğu ülkeler için önemli istihdam alanlarından biri haline gelmektedir. Çağrı merkezleri 20 yıldan fazla geçmişle, Türkiye için de en genç ve hızla büyüyen sektörlerden biridir. Türkiye’deki çağrı merkezleri üzerine Çağrı Merkezleri Derneği tarafından yapılan ve en kapsamlı araştırmalardan biri olan “Çağrı Merkezi Pazarı” araştırmalarına (2016-2019) göre 2016 yılında 4.45 milyar lira olan Pazar büyüklüğü 2019 yılında 7,5 milyar TL’ye yükselmiştir. Çağrı merkezleri 2016 yılında 85 bin kişiyi istihdam ederken (Tarakçı, 2017:6-17), 2019 yılında 102 bine yükselmiştir. Bu rakam, 2018 yılına göre %6,2’lik bir büyümeyi işaret etmektedir. Sektördeki müşteri temsilcilerinin %64’ünü kadınlar oluştururken; müşteri temsilcilerinin yaş ortalaması 26 olarak ortaya çıkmaktadır. Müşteri temsilcilerinin %66’sı üniversite mezunudur. Yabancı dilde hizmet veren müşteri temsilcilerinin sayısı 8 bin 720’dir ve bu temsilciler İngilizce ve Almanca başta olmak üzere Fransızca, Arapça, Rusça ve diğer dillerde hizmet vermektedirler. İstihdam alanlarına bakıldığında telekomünikasyon %33 istihdam oranıyla ilk sırada gelirken, onu %16 ile finans ve aynı oranla kamu takip etmektedir. Tüketim ürünleri (gıda, tekstil, beyaz eşya vb.), bilişim, taşımacılık-lojistik, e-ticaret, enerji ve altyapı, sağlık, eğlence ve medya, perakende noktaları, konaklama, acente, turizm izlemektedir. Hizmet sunulan kanalların başında telefon gelirken, e-posta, sosyal medya ve web chat ve web chat (bot) gittikçe yükselen oranlarda hizmet verilen kanallar arasındadır (ÇMD, 2016a; ÇMD 2016b; ÇMD, 2019).

Çağrı merkezi sektöründeki yatırımlar İstanbul, Ankara ve İzmir dışında Anadolu’nun birçok iline yayılmaya başlamıştır (Ağaç, 2012:106). Türkiye Çağrı Merkezi Pazarı verilerine göre üç büyük şehir (İstanbul, Ankara, İzmir) dışında kalan diğer Anadolu şehirlerinde çağrı merkezlerine yapılan yatırım oranı %40’lardan %56’lara yükselmiştir. İstanbul toplam istihdamın %26’sını, Ankara %7’sini ve İzmir %11’ini oluşturmaktadır. Bu tablo, sektördeki istihdam dağılımının, üç büyük şehirden başlayarak diğer bölgelere doğru yayıldığını göstermektedir (ÇMD, 2016a; ÇMD 2016b; ÇMD, 2019).

4. Araştırma Yöntemi

Pek çok sektörün destekleyicisi konumunda bulunan ve istihdam oranı giderek yükselen çağrı merkezlerinde, çalışanlarının motivasyonlarını etkileyen faktörlerin (psiko-sosyal, örgütsel-yönetimsel ve maddi) tespiti bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışan verimliliğinin artırılması, yüksek iş gücü devir oranlarının görüldüğü sektöre araştırma sonuçları ile çeşitli açılardan katkı sağlanması beklenmektedir.

Araştırma çerçevesinde verilerin elde edilmesinde nitel yöntem; verilerin analizinde ise görselleştirme yapılabilmesi için nicel içerik analizi tercih edilmiştir. İçerik analizi yazılı hale getirilebilen her türlü metni analiz etmeye uygun bir yöntemdir. İçerik analizi, mevcut olan metinlerin nicel ve nitel boyutlarından hareketle, mevcut olmayan yani bilinmeyen sosyal gerçeğin bazı boyutları ve kesitlerine yönelik bulgular elde etmeyi amaçlamaktadır (Gökçe, 2006:20-21). Nitel verileri sistemli bir şekilde belli kategoriler oluşturarak sayısallaştırabilmek mümkündür (Erdoğan, 2007:241).

Araştırmanın örnekleme, farklı bölgelerde hizmet veren ve farklı çalışma yöntemleri benimsemiş olan A ve B olmak üzere iki çağrı merkezi çalışanları arasından belirlenmiştir. Görüşmelere katılacak çalışanların belirlenmesinde tipik durum örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. A ve B Çağrı Merkezleri'nden belirlenen örneklem sayısı 25'tir. Araştırma, A firmasında tipik durum örnekleme yöntemi ile 14 çalışan, B firmasında ise tipik durum örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri birlikte kullanılarak 11 çalışan ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek veriler toplanmıştır. Görüşmeler hem müşteri temsilcileri hem de takım liderleri ile gerçekleştirilmiş, araştırmada doyuma ulaşıldığı düşünüldüğü anda görüşmeler tamamlanmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yönteminde verilerin toplanması, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve odak grup görüşme teknikleri kullanılarak yapılmaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2014:152). Araştırmada, çalışanların duygularını, deneyimlerini, görüşlerini ve görünmeyen verilerini elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiş, yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya gönüllü olarak katılan çalışanlara görüşme öncesi bilgilendirme yapılmış ve bu görüşme verilerinin bilimsel araştırma için kullanılacağı belirtilmiştir. Ayrıca ses kaydının yapılabilmesi için izinleri alınmıştır. Yapılan görüşmelerin süreleri ortalama 20-45 dakika arasında değişmektedir. Yapılan ses kayıtları ve alınan notlar daha sonra bilgisayar ortamında araştırmacı tarafından yazılı metin haline getirilmiş; daha sonra da verilerin nicelleştirilebilmesi için yani frekans değerlerinin saptanabilmesi için motivasyon araçları olan psiko-sosyal, örgütsel-yönetsel ve maddi faktörler dikkate alınarak kategorilendirme yapılmış; bu doğrultuda mesajların kodlanması, anlamlarının işlenebilmesi için kodlama formu oluşturulmuş ve veriler SPSS 18'e girilerek değerlendirilmiştir. Analizler, veri seti 30'un altında (25) olduğu için non-parametrik yöntem, Ki-kare bağımsızlık testi (Pearson Chisquare) kullanılarak yapılmıştır. Bağımsız değişkenler frekans, bağımlı değişkenler çaprazlama tekniği ile tabloya dökülerek verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırma %95 güven aralığında, %5 anlamlılık seviyesinde incelenmiştir. $P < 0,05$ anlamlı olarak değerlendirilmiştir.

5. Bulgular ve Değerlendirme

Çağrı merkezlerine yönelik araştırmada ulaşılan bulgularda öncelikli olarak demografik verilere bakıldığında; araştırma kapsamında görüşülen çağrı merkezi çalışanlarının %52'sinin erkek, %48'inin de kadın çalışanlardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyeti

	Sayı	Yüzde (%)
Erkek	13	52
Kadın	12	48
Toplam	25	100

Çağrı merkezi Derneği tarafından yapılan 2019 yılı sektör araştırma verilerinde müşteri temsilcilerinin %64'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Sektörün önemli temsilcilerinin işe alım politikalarında da kadın istihdamını artırıcı yönde adımlar atılacağına ilişkin beyanları (Erkan, 2017) çerçevesinde sektördeki kadın istihdam oranının giderek artacağı öngörüsü oluşmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Yaşı

	Sayı	Yüzde (%)
18-25	9	36
26-30	9	36
31-35	5	20
36+	2	8
Toplam	25	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılanların %36’sı 18-25 , %36’sı 26-30, %20’si 31-35, %8’i ise 36 ve üzeri yaş aralığındadır. Çağrı merkezi sektöründe çalışan müşteri temsilcilerinin yaş ortalaması 2016 yılında 25 (Tarakçı, 2017:13) iken 2019 yılında 26’ya yükselmiştir (ÇMD, 2019).

Tablo 3: Katılımcıların İş Yerindeki Çalışma Süresi

	Sayı	Yüzde (%)
6 ay altı	7	28
7-12 ay	4	16
1-3 yıl	14	56
Toplam	25	100

Araştırmaya katılanların iş yerlerinde çalışma süreleri açısından değerlendirildiği Tablo 3’de, %56’sının 1-3 yıl arası, %16’sının 7-12 ay arası, %28’inin 6 ay ve altı olduğu bulgulanmıştır. Çağrı Merkezleri Derneği araştırma verilerine göre 2016 yılında müşteri temsilcilerinin ortalama çalışma süreleri 1-2 yıl iken 2019’da bu rakamın 3 yıla yükseldiği görülmektedir (ÇMD, 2019; Tarakçı, 2017:16).

Tablo 4: Katılımcıların Günlük Çalışma Süreleri

			Çalışılan Yer		Toplam
			A	B	
Günlük Çalışma Süresi	8 saat	Sayı	5	4	9
		Yüzde (%)	55,6	44,4	100,0
		% Toplam	20,0	16,0	36,0
	9 saat	Sayı	3	4	7
		Yüzde (%)	42,9	57,1	100,0
		% Toplam	12,0	16,0	28,0
	10 saat	Sayı	7	2	9
		Yüzde (%)	77,8	22,2	100,0
		% Toplam	28,0	8,0	36,0
Toplam		Sayı	15	10	25
		Yüzde (%)	60,0	40,0	100,0

Araştırma kapsamında günlük çalışma sürelerinin firmalara göre dağılımlarına bakıldığında, A firması çalışanlarının %28'i 10 saat, %20'si 8 saat, %12'si 9 saat günlük çalışma süresine sahipken; B firması çalışanlarının %16'sı 9 saat, %16'sı 8 saat, %8'i 10 saat günlük çalışma süresine sahiptir. A firması ve B firması karşılaştırması yapıldığında günlük 10 saat çalışanların sayısında oldukça yüksek bir fark olduğu tespit edilmiştir. Günlük 10 saat çalışanların sayısında iki firma arasındaki bu önemli farklılığın nedeni, B firması yalnızca bir markaya hizmet verirken, A firmasının 3 markaya birden hizmet vermesi olarak belirtilebilir. A firmasında birden fazla markaya hizmet sunulmasından dolayı çağrı yoğunluğu daha fazla yaşanmaktadır.

Tablo 5: Vardiya Saatleri ve Çalışan Sayısı

Vardiya saatleri	Sayı	Yüzde (%)
08.00-16.00	5	20,0
08.00-18.00	7	28,0
09.00-18.00	2	8,0
10.00-18.00	4	16,0
11.00-19.00	1	4,0
16.00-24.00	2	8,0
Sabit Vardiya	1	4,0
Farketmez	3	12,0
Toplam	25	100,0

Katılımcıların, daha istekli çalışılan vardiya olarak gece vardiyasını hiç belirtmemiş olması dikkat çekicidir. Araştırma kapsamında çağrı merkezi çalışanlarının yoğunluk olarak sabah

vardiyalarında daha istekli çalıştıkları görülmüştür. Katılımcıların %28'inin 08.00-18.00, %20'sinin 08.00-16.00, %16'sının 10.00-18.00, %8'inin 09.00-18.00, %8'inin 16.00-24.00, %4'ünün 11.00-19.00 vardiyalarında daha istekli çalıştıkları; %12'sinin hangi vardiya olduğunun fark etmediği; %4'ünün ise sabit vardiyada çalıştığı bulunmuştur.

Çağrı merkezi firmaları, işlerin yoğun olduğu zamanlarda çalışanlarının, standart 7,5 saat olan çalışma sürelerini uzatabilmektedir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nda 'Çalışma Süresi' ile ilgili düzenleme Madde 63'de şöyle yer almaktadır:

“Genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok kırk beş saattir... Tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde on bir saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabilir. Bu halde, iki aylık süre içinde işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşamaz. Denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile dört aya kadar artırılabilir...” (İş Kanunu, 2003:29).

Firmalar, bu maddeye dayanarak çağrı yoğunluğunun olduğu dönemlerde, çalışanlarını günlük çalışma süreleri olan 7,5 saatin üzerinde çalıştırılabilmektedir.

Çağrı merkezlerinde vardiya düzenlemelerinde, vardiyaların farklı saatlerde başlıyor olması işin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Günlük çalışmanın başlama ve bitiş saatleri ile ilgili 4857 Sayılı İş Kanunu'nda yer alan Madde 67'ye göre: *“İşin niteliğine göre işin başlama ve bitiş saatleri işçiler için farklı şekilde düzenlenebilir.”* hükmü yer almaktadır (İş Kanunu, 2003:30). Çağrı merkezlerinin önemli sorunlarından biri olan devir oranının yüksekliğinin nedenleri arasında uzun çalışma süreleri, uygun olmayan çalışma saatleri gösterilmektedir (Sözer, 2014).

5.1. Örgütsel ve Yönetmel Faktörler ile Motivasyon İlişisine Yönelik Bulgular

Çağrı merkezlerinin, çalışanlarını motive etmeye yönelik uygulamalarına bakıldığında Tablo 6'daki görüntüyle karşılaşılmaktadır. Çağrı merkezi çalışanları en fazla örgütsel-yönetmel faktörlere dikkat çekmektedirler.

Tablo 6: Örgütsel Yönetmel Nitelikli Motivasyonel Faktörler

	Sayı	Yüzde (%)
Örgütsel-Yönetmel Faktörler	47	49,48

Araştırma bulgularında, tüm çalışanlar dikkate alındığında, örgütsel-yönetmel faktörlerden örgüt içi iletişim (%34) ve takım çalışmasının (%23,4) çalışanların istekli çalışmalarında daha etkili olduğu görülmektedir. Bunlarla birlikte hedeflerin belli olmasının (%10,6) da çalışanları pozitif yönlü etkilediği görülmektedir.

Araştırma kapsamında daha istekli çalışmaya yönelten örgütsel ve yönetmel faktörlerin cinsiyet açısından sergilediği dağılım Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7: Örgütsel-Yönetmel Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi

			Cinsiyet		Cinsiyet		Toplam		
			(Kendi Cevapları arasında)		(Tüm Cevaplar Arasında)		Sayı	Yüzde (%)	
			Erkek	Kadın	Erkek	Kadın			
Örgütsel-Yönetmel Faktörler	Hedef Belirleme	Sayı	2	3	2	3	5		
		Yüzde (%)	8,33	13,04	4,25	6,38		10,63	
	Yetki ve Sorumluluk Devri	Sayı	2	0	2	0	2		
		Yüzde (%)	8,33	,0	4,25	,0		4,25	
	Kararlara Katılım	Sayı	1	0	1	0	1		
		Yüzde (%)	4,16	,0	2,12	,0		2,12	
	Kariyer Olanakları	Sayı	2	3	2	3	1		
		Yüzde (%)	8,33	13,04	4,25	6,38		2,12	
	Fiziksel Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi	Sayı	1	1	1	1	2		
		Yüzde (%)	4,16	4,34	2,12	2,12		4,25	
	Örgüt İçi İletişim	Sayı	9	7	9	7	16		
		Yüzde (%)	37,5	30,43	19,14	14,89		34,04	
	Takım Çalışması	Sayı	5	6	5	6	11		
		Yüzde (%)	20,83	26,08	10,63	12,76		23,40	
	Diğer	Sayı	2	3	2	3	5		
		Yüzde (%)	8,33	13,04	4,25	6,38		10,63	
	Toplam		Sayı	24	23	24	23	47	
			Yüzde (%)	100	100	51,06	48,93		100

Örgütsel ve yönetmel faktörler tüm cevaplar çerçevesinde değerlendirilirse; örgüt içi iletişim hem kadınlar (%19,14) hem de erkekler (%14,89); takım çalışması da hem kadınlar (%12,7) hem de erkekler (%10,6) tarafından motivasyon aracı olarak belirtilmiştir. Araştırmaya katılan kadın çalışanlar için hedeflerin net olması (%6,3) ve örgütte kariyer planlarının varlığı (%6,3) onları daha istekli çalışmaya sevk ederken; bu faktörlere erkeklere oranla daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Sorumluluk almanın (%4,2) ise sadece erkekler için daha istekli çalışmaya yönelten örgütsel-yönetmel faktörlerden olduğu da tespit edilmiştir.

Tablo 8: Örgütsel-Yönetmel Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	3,921 ^a	7	,789

Tablo 8’de görülen P değerine göre (0,78) $P > 0,05$ olduğu için örgütsel-yönetimsel faktörler ile cinsiyet arasında istatistiksel manada anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Sektörün önemli temsilcilerinden CMC Turkey (Çağrı Merkezi) kadın çalışanları ile ilgili vermiş olduğu bilgilerde özellikle alt kademedeki %78 oranında kadın yönetici bulunduğunu, 7 operasyon direktörünün 6’sının kadın olduğunu belirtmektedir. CMC Turkey’ın hedefleri arasında ise kadın çalışan sayısını %60’a yükseltmek bulunmaktadır (Erkan, 2017). Sektörde, giderek artması beklenen kadın çalışanların performanslarının artırılmasında, doğru motivasyon araçlarının belirlenmesi önemlidir.

Ancak, araştırmaya katılan çalışanlar örgüt içi iletişimi belirtirken dinamik yapı, enerji yüksekliği, yöneticilerin ilgi göstermesi, yöneticilerle iletişim halinde olma, üstlerin güler yüzlü olması, takım lideri ile iletişim halinde olma ve personele önem verilmesi çerçevesinde değerlendirmektedirler.

Çağrı merkezi sektöründe genç ve dinamik çalışanların yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, örgütlerin, yeni jenerasyonun beklentilerini anlamak ve bu doğrultuda yönetim sürecini planlamak olmazsa olmazları arasında gelmektedir. Sektörde işten ayrılmaları önlemek için başta müşteri temsilcileri ile birebir ilişki kuran takım liderleri olmak üzere tüm yöneticilerin, çalışan profiline uygun bir yönetim tarzı benimsemesinin etkili olduğuna dikkat çekilmektedir (Call Center Life, 2017). Takım çalışması kapsamında ise takım bağlılığı, çalışma ekibinin yüksek motivasyonu ve takım liderlerinin müşteri temsilcilerine pozitif yaklaşımlarına dikkat çekilmiştir.

Tablo 9: Örgütsel-Yönetimsel Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Yaş Etkileşimi

			Yaş				Toplam
			18-25	26-30	31-35	36+	
Örgütsel- Yönetimsel Faktörler	Hedef Belirleme	Sayı	3	0	1	1	5
		Yüzde (%)	6,3	0	2,1	2,1	10,6
	Yetki ve Sorumluluk Devri	Sayı	0	1	1	0	2
		Yüzde (%)	0	2,1	2,1	0	4,2
	Kararlara Katılım	Sayı	0	1	0	0	1
		Yüzde (%)	0	2,1	0	0	2,1
	Kariyer Olanakları	Sayı	1	2	2	0	5
		Yüzde (%)	2,1	4,2	4,2	0	10,6
	Fiziksel Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi	Sayı	2	0	0	0	2
		Yüzde (%)	4,2	0	0	0	4,2
	Örgüt İçi İletişim	Sayı	5	7	2	2	16
		Yüzde (%)	10,6	14,8	4,2	4,2	34,0
	Takım Çalışması	Sayı	5	5	1	0	11
		Yüzde (%)	10,6	10,6	2,1	0	23,4
	Diğer	Sayı	2	2	1	0	5
		Yüzde (%)	4,2	4,2	2,1	0	10,6
Toplam		Sayı	18	18	8	3	3
		Yüzde (%)	38,3	38,2	17,0	6,3	100

Araştırma kapsamında cevaplayanlar arasında daha istekli çalışmaya yönelten faktörler, katılımcıların yaşları bağlamında değerlendirildiğinde, 18-25 yaş arası çalışanlar için örgüt içi iletişim ve takım çalışmasının (%10,6) ve hedef belirlemenin (%6,3); 26-30 yaş aralığında, örgüt içi iletişimin (%14,9), takım çalışmasının (%10,6) daha önemli olduğu görülmüştür. Bu faktörlerin devamında, kariyer olanakları 26-30 (%4,2) ve 32-15 (%4,2) yaş aralığındaki katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Tablo 10: Örgütsel-Yönetmel Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Yaş Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	15,928 ^a	21	,774

Tablo 10'daki P değerine (0,77) göre $P > 0,05$ olduğu için daha istekli çalışmaya yönelten örgütsel-yönetmel faktörler ile yaş arasında istatistiki manada anlamlı bir ilişki görülmemektedir.

5.2. Psiko Sosyal Faktörler ile Motivasyon İlişkisine Yönelik Bulgular

Çağrı merkezlerinin, çalışanlarının motivasyonları için uyguladıkları yöntemlerden biri de psiko-sosyal nitelikli faktörlerdir. Tablo 11'deki veri çağrı merkezi çalışanlarının örgütsel-yönetmel nitelikli faktörlerin ardından psiko-sosyal nitelikli faktörlerden %26,31 oranında sözettikleri dikkat çekmektedir.

Tablo 11: Psiko Sosyal Nitelikli Motivasyonel Faktörler

	Sayı	Yüzde (%)
Psiko-Sosyal Faktörler	25	26,31

Tablo 12: Psiko-Sosyal Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi

			Cinsiyet		Toplam
			Erkek	Kadın	
Psiko-Sosyal Faktörler	Bağımsız Çalışma	Sayı	1	0	1
		Yüzde (%)	4,0	,0	4,0
	Statü	Sayı	2	1	3
		Yüzde (%)	8,0	4,0	12,0
	Takdir Edilme	Sayı	6	4	10
		Yüzde (%)	24,0	16,0	40,0
	Sosyal Katılım	Sayı	4	7	11
		Yüzde (%)	16,0	28,0	44,0
	Toplam	Sayı	13	12	25
		Yüzde (%)	52,0	48,0	100,0

Araştırma kapsamında katılımcıların kendilerini daha istekli çalışmaya yönelten psiko-sosyal faktörlere verilen cevaplara bakıldığında; sosyal katılım (%44) ilk sırada belirtilirken, takdir edilme (%40) yakın bir oranla onu takip etmektedir. Statü (%12) çalışanların motivasyonu için daha gerilerde yer alırken, bağımsız çalışma (%4) en az belirtilen faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha istekli çalışmaya yönelten psiko-sosyal faktörlere cinsiyet açısından bakıldığında ise erkek çalışanlar için takdir edilme (%24), ve sosyal katılım (%16) daha önemliken; kadın çalışanlarda sosyal katılım (%28) ilk sırada, takdir edilme (%16) ikinci sırada görülmektedir.

Tablo 13: Psiko-Sosyal Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	2,516 ^a	3	,472

Tablo 13'deki P değerine (0,47) göre P>0,05 olduğu için daha istekli çalışmaya yönelten psiko-sosyal faktörler ile cinsiyet bağlamında istatistiki manada anlamlı bir ilişki olmadığı bulgulanmıştır.

Tablo 14: Psiko-Sosyal Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Yaş Etkileşimi

			Yaş				Toplam	
			18-25	26-30	31-35	36+		
Psiko-Sosyal Faktörler	Bağımsız Çalışma	Sayı	0	0	1	0	1	
		Yüzde (%)	,0	,0	4,0	,0	4,0	
	Statü	Sayı	1	1	1	0	3	
		Yüzde (%)	4,0	4,0	4,0	,0	12,0	
	Takdir Edilme	Sayı	4	3	2	1	10	
		Yüzde (%)	16,0	12,0	8,0	4,0	40,0	
	Sosyal Katılım	Sayı	6	5	0	0	11	
		Yüzde (%)	24,0	20,0	,0	,0	44,0	
	Toplam		Sayı	11	9	4	1	25
			Yüzde (%)	44,0	36,0	16,0	4,0	100

Araştırmaya katılanların daha istekli çalışmaya yönelmelerinde psiko-sosyal faktörlerden sosyal katılım ve takdir edilme ile ilgili bulgularda, çalışanların yaşları arttıkça faktörlerin etkisinin azaldığı görülmektedir. Tablo 14'de yer alan verilere göre sosyal katılımın (%44) ve takdir edilmenin (%28) yoğun olarak etkili olduğu yaş aralığının 18-30 olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız çalışma isteği ise 31-35 yaş aralığındaki çalışanların daha istekli çalışma için motivasyon faktörü olarak belirtilmektedir. Bu çalışanlarda yaşın ilerlemesi ile bağımsız çalışma isteği arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 15: Psiko-Sosyal Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Yaş Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	3,131 ^a	3	,372

Tablo 15'de yeralan P değerine (0,37) göre P>0,05 olduğu için daha istekli çalışmaya yönelten psiko-sosyal faktörler ile yaş arasında istatistiki manada anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgulanmıştır.

Takım liderleri, görüşmelerde, çağrı merkezlerinde motivasyon imkanlarına yönelik değerlendirmelerinde (%25'i) imkanların yeterli olduğunu belirtmiştir. Takım liderlerinin %37,5'i motivasyon sağlama imkanlarının yeterli olmadığını, stresli bir iş olduğundan daha fazla motivasyon araçlarının kullanılabilceğini; motivasyon alanlarının oluşturulması gerektiğini ve yöneticilerin müşteri temsilcisi ile olan iletişiminin güçlü olması gerektiğini belirtmişlerdir. Takım liderleri (%25'i)

motivasyonun rahatlama aracı ve etkili olduğunu belirtirken sorunların hızlı çözüme ulaştırılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca (%12,5'i) çağrı merkezi çalışanlarını motive etmenin oldukça zor olduğunu ve açık bir iletişimin kurulması gerektiğini vurgulamıştır.

Öte yandan takım liderlerinin kullandığı bireysel motivasyon araçları açısından değerlendirmelerinde, tamamı müşteri temsilcileri için bireysel motivasyon araçlarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Her bir takım lideri kullanılan motivasyon araçlarından birden fazla motivasyon aracını belirtmiştir.

Tablo 16: Takım Liderlerinin Kullandığı Bireysel Motivasyon Araçları

Bireysel Motivasyon Araçları	Sayı	Yüzde (%)
Sarılmak	3	18,75
Doğum Günü Mesajları	3	18,75
Birebir Fotoğraf Çekilmek	1	6,25
Özel Sorunlarına İlgi Göstermek	2	12,5
Özel İhtiyaçları Karşılama	1	6,25
İş İle İlgili Fikir Vermek	2	12,5
Sevdiği Yiyecek, İçecek vb. Hediyeler Vermek	3	18,75
Bireysel Sosyal İlgi Alanlarına Göre Etkinlik Yapmak	1	6,25
Toplam	16	100

Tablo 16'da takım liderlerinin kullanmış oldukları bireysel motivasyon araçlarına ilişkin ulaşılan bulgulara göre: görüşülen 8 takım lideri müşteri temsilcilerini motive etmek için kullandıkları araçlar arasında ilk sırada sarılmak (%18,75), doğum günü mesajı göndermek (%18,75) ve sevilen yiyecek, içecek vb. hediyeler vermek (%18,75); ikinci sırada özel sorunlarına ilgi göstermek (%12,5) ve iş ile ilgili fikir vermek (%12,5); üçüncü sırada özel ihtiyaçlarını karşılamak (%6,25), bireysel sosyal alanlarına göre etkinlik yapmak (%6,25) ve birebir fotoğraf çekilmek (%6,25) belirtilmiştir.

5.3. Maddi Faktörler ile Motivasyon İlişisine Yönelik Bulgular

Çağrı merkezlerinin, çalışanlarının motivasyonları için uygulanan bir diğer yöntem de maddi nitelikli faktörlerdir. Tablo 17'deki veri, çağrı merkezi çalışanlarının psiko-sosyal nitelikli faktörlerden (%26,31) büyük oranda farklılaşma oluşmadığı gözlemlense de oransal olarak daha düşük olan (%24,21) maddi nitelikli faktörlerin kullanıldığını göstermektedir.

Tablo 17: Maddi Nitelikli Motivasyonel Faktörler

	Sayı	Yüzde (%)
Maddi Faktörler	23	24,21

Tablo 18: Maddi Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi

			Cinsiyet		Toplam
			Erkek	Kadın	
Maddi Faktörler	Prim	Sayı	4	9	13
		Yüzde (%)	17,3	39,1	56,5
	Tatil	Sayı	2	2	4
		Yüzde (%)	8,6	8,6	17,3
	Ödüller	Sayı	2	4	6
		Yüzde (%)	8,6	17,3	26,0
Toplam		Sayı	8	15	23
		Yüzde (%)	34,8	65,2	100,0

Araştırma bulguları dikkate alındığında çağrı merkezi çalışanlarını motive eden maddi faktörler bağlamında hem erkek hem de kadın çalışanları prim (%56,5) daha fazla motive etmektedir. Çalışanları motive eden maddi faktörlerin cinsiyet bağlamında değerlendirilmesinde kadınların prim (%39,1) ve ödüllerden (%17,3); erkeklerin de primden (%17,4) daha fazla motive oldukları görülmektedir. Öte yandan, katılımcıların belirttiği ödüller; başarı primi, ekstra kısa süreli dinlenme imkânlarının sunulması, hediyeler, toplu organizasyonlar, izin kullanımı ve grup ödülleri şeklindeki uygulamalardır.

Tablo 19: Maddi Nitelikli Motivasyonel Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	,506 ^a	2	,776

Tablo 19'daki P değerine (0,77) göre P>0,05 olduğu için motive eden maddi faktörler ile cinsiyet arasında istatistiki manada anlamlı bir ilişki bulgulanamamıştır.

Tablo 20: Alınan Ücret ile Motivasyon Etkileşimi ve Cinsiyet İlişkisi

			Cinsiyet		Toplam
			Erkek	Kadın	
Alınan Ücret ile Motivasyon Etkileşimi	Evet	Sayı	5	9	14
		Yüzde (%)	20,0	36,0	56,0
	Hayır	Sayı	8	3	11
		Yüzde (%)	32,0	12,0	44,0
Toplam		Sayı	13	12	25
		Yüzde (%)	52,0	48,0	100

Araştırmaya katılan çalışanların aldıkları ücretin motivasyonları üzerindeki etkisine bakıldığında, katılımcıların %56'sı ücretin motivasyon aracı olduğunu, %44'ü ise ücretin motivasyon aracı olmadığını belirtmiştir. Alınan ücrete cinsiyet açısından bakıldığında kadınların (%36) ücret ile daha fazla motive olduğu görülmektedir. Erkeklerde ise ücretin motivasyon aracı olarak görülmediği (%32) hayır cevabıyla anlaşılmaktadır.

Tablo 21: Alınan Ücret ile Motivasyon Etkileşimi ve Cinsiyet İlişkisi Ki-Kare Değeri

	Değer (K ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	3,381 ^a	1	,066

Tablo 21’de görülen P değeri (0,06) 0,05’ten büyük olmakla beraber değerlerin birbirine yakın olmaması sebebi ile alınan ücretlerin motivasyon üzerindeki etkisi ile cinsiyet arasındaki ilişki istatistikî manada anlamlı olarak değerlendirilebilir.

Tablo 22: Alınan Ücret ile Motivasyon Etkileşimi ve Yaş İlişkisi

			Yaş				Toplam
			18-25	26-30	31-35	36+	
Alınan Ücret ile Motivasyon Etkileşimi	Evet	Sayı	5	7	0	2	14
		Yüzde (%)	20,0	28,0	,0	8,0	56,0
	Hayır	Sayı	4	2	5	0	11
		Yüzde (%)	16,0	8,0	20,0	,0	44,0
Toplam		Sayı	9	9	5	2	25
		Yüzde (%)	36,0	36,0	20,0	8,0	100

Ücretin bir motivasyon aracı olarak en çok 26-30 yaş grubunda (%28) görüldüğü; bunu 18-25 yaş grubunun (%20) takip ettiği; 36 ve üstü yaş grubunun da düşük bir oranda (%8) motivasyon aracı olarak kabul edildiği görülmektedir. 31-35 yaş grubu ise ücreti bir motivasyon aracı olarak görmediği verilen hayır (%20) cevabıyla anlaşılmaktadır. Bu veriler dikkate alındığında araştırma kapsamında katılımcıların aldıkları ücretin motivasyonlarını artırıcı bir faktör olup olmadığına bakıldığında %56’sı evet derken %44’ü hayır cevabını vermiştir.

Türkiye Çağrı Merkezi Pazarı 2016 verilerine bakıldığında müşteri temsilcilerinin aldığı ortalama ücret, asgari ücrettir. Müşteri temsilcilerinin %48’i asgari ücret, %38’i 1.300-2000 TL arası, %10’u 2.000-2.500 TL arası, %4’ü ise 2.500 TL üzeri ücret almaktadır (Tarakçı, 2016, 14). Görüşme sırasında elde edilen verilere göre müşteri temsilcilerinin aldığı ücretlerin farklılığı, performans değerlendirmelerinin sonucu alınan primlerden ve yabancı dilde hizmet veren müşteri temsilcilerinin diğerlerine göre daha fazla ücret almasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 23: Alınan Ücret ile Motivasyon Etkileşimi ve Yaş İlişkisi Ki-Kare Değeri

	Değer (K ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	9,668 ^a	3	,022

Tablo 23’de görülmekte olan P değerine (0,02) göre P<0,05 olduğu için alınan ücretlerin motivasyon üzerindeki etkisi ile yaş arasında istatistikî manada anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 24: Alınan Ücret ile Motivasyon İlişkisi ve Pozisyon Etkileşimi

			Pozisyon		Toplam
			Takım Lideri	Müşteri Temsilcisi	
Alınan Ücret ve Motivasyon Etkileşimi	Evet	Sayı	2	12	14
		Yüzde (%)	8,0	48,0	56,0
	Hayır	Sayı	6	5	11
		Yüzde (%)	24,0	20,0	44,0
Toplam		Sayı	8	17	25
		Yüzde (%)	32,0	68,0	100,0

Araştırma kapsamında çalışanlar, yapılan görüşmelerde katılımcıların dinlenme süreleri bağlamında değerlendirmelerinde, molaların daha fazla olması, çalışanların molalarını kendi istedikleri zamanda kullanabilmeleri, yoğun çalışma dönemlerinde molaların artırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Tablo 25’de, P değerine (0,03) göre $P < 0,05$ olduğu için alınan ücretlerin motivasyon üzerindeki etkisi ile çalışılan pozisyonlar arasında istatistiki manada anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 25: Alınan Ücret ile Motivasyon İlişkisi ve Pozisyon Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K^2)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	4,588 ^a	1	,032

4857 Sayılı İş Kanunu’nda ‘Ara Dinlenmesi’ Madde 68’e göre “*Günlük çalışma süresinin ortalama bir zamanında o yerin gelenekleri ve işin gereğine göre ayarlanmak suretiyle işçilere; a)Dört saat veya daha kısa süreli işlerde onbeş dakika, b)Dört saatten fazla ve yedibuçuk saate kadar (yedibuçuk saat dahil) süreli işlerde yarım saat, c)Yedibuçuk saatten fazla süreli işlerde bir saat, ara dinlenmesi verilir. Bu dinlenme süreleri en az olup aralıksız verilir. Ancak bu süreler, iklim, mevsim, o yerdeki gelenekler ve işin niteliği göz önünde tutularak sözleşmeler ile aralı olarak kullanılabilir. Dinlenmeler bir işyerinde işçilere aynı veya değişik saatlerde kullanılabilir.*” (İş Kanunu, 2003: 30-31). Bu maddeden hareketle işverenlerin çalışanların hukuki haklarını dikkate aldığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında çalışanlar, motive olmak için çalışma arkadaşlarının donanımlı olmasını önemserken, sektörde yönetici olan Uyanık (2017), mükemmel çalışanların mükemmel deneyimi de sağlayacağını belirtmektedir. Yalnız, sayısı az olan, günü kurtaran çalışanların bir süre sonra yorulacağını ve örgütten uzaklaşacağını vurgulamaktadır. Buradan hareketle, çağrı merkezlerinde müşteri deneyimi noktasında, nitelikli, işe uygun çalışan sayısının artmasının hem çalışanların motivasyonlarını, hem de çağrı merkezlerinin verimliliğini artırıcı etkisinin olduğu belirtilebilir.

Çağrı merkezlerindeki görüşmeler neticesinde elde edilen tüm veriler ışığında, çalışanları motive etmeye yönelik uygulanan “Örgütsel-Yönetsel, Psiko-Sosyal ve Maddi faktörler” dikkate alınarak genel bir görünüm, katılımcıların söylemleri çerçevesinde Tablo 24’de görülmektedir. Bu tablodaki resim, araştırma örneklemini oluşturan iki çağrı merkezinde çalışanları motive etmek için uygulanan motivasyon araçları hakkında genel bir görünüm sunmaktadır.

Tablo 26: Motivasyon İçerikli Uygulanan Faktörlerin Genel Görünümü

Motivasyon İçerikli Faktörler	Sayı	Yüzde (%)
Örgütsel-Yönetsel	47	49,48
Psiko-Sosyal	25	26,31
Maddi	23	24,21
Toplam	95	100

Tablo 26'daki verilerinden hareketle araştırma yapılan çağrı merkezlerinde çalışanları motive etmek için en fazla örgütsel ve yönetsel faktörlerin kullanıldığı (49,48), daha sonra psiko-sosyal faktörlerin ikinci sırada (%26,31) ve son olarak da maddi faktörlerin (%24,21) geldiği görülmektedir. Maddi faktörlerin, motivasyon açısından daha az motive edici faktörler olarak belirtildiği göze çarpmaktadır.

Araştırmaya katılan çalışanlar, çağrı merkezi çalışanlarının motivasyonlarını artırıcı önerilerde bulunmuşlardır. Bunlar: Çalışma süresi 8 saati aşmamalı, sistem programları iyileştirilmeli, iş süreçleri iyileştirilmeli, çalışanlar işlerinde teşvik edilmeli, çağrı merkezlerinde yoğun çalışma temposu hafifletilmeli, çalışma ortamının enerjisi yüksek tutulmalı, aktiviteler örgüt içinde daha sık yapılmalı, haftalık etkinlikler daha enerjik ve yoğun olmalı, günlük motivasyon etkinlikleri düzenlenmeli, alınan ücretlerde artış olmalı, yemek çeşitliliği sunulmalı, dışarıdan yemek getirmek yasak olmamalı, kıyafet sınırlandırması olmamalı, eğitim olanaklarının zenginleştirilmesi ve çalışanların donanımlı olması sağlanmalı, işe alımlarda seçici davranılarak mesleğe uygun çalışanların işe alınması olarak belirtilmiştir.

5.4. Motivasyonu Negatif Yönlü Etkileyen Faktörler

Araştırma kapsamında motive eden unsurların yanı sıra çalışanların motivasyonlarını negatif yönlü etkileyen yani demotive eden unsurlara ilişkin verilen cevaplar da değerlendirilmiş ve belirtilen faktörler; hedef baskının olması, çalışanlara mecburiyet yüklenmesi, çalışanların isteklerinin dikkate alınmaması, nitelikli olmayan çalışma arkadaşları, firmanın marka değerinin olmaması, çalışanların işten kaynaklı sağlık sorunlarının dikkate alınmaması, yoğun çalışma temposu, sistemsel (yazılım) değişiklikleri olarak kaydedilmiştir.

Bu cevaplar doğrudan işle ilgili olanlar ve müşteri ile ilgili olanlar olarak iki başlık altında sayısallaştırılmıştır. Tablo 27'de bu iki faktör bağlamında cinsiyet açısından verilen cevaplar görülmektedir.

Tablo 27: Çalışma Şevkini Kıran Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi

		Cinsiyet		Toplam	
		Erkek	Kadın		
Çalışma Şevkini Kıran Faktörler	Doğrudan İş ile İlgili Faktörler	Sayı	12	12	24
		Yüzde (%)	40,0	40,0	80,0
	Müşteri ile İlgili Faktörler	Sayı	2	4	6
		Yüzde (%)	6,6	13,3	20,0
Toplam	Sayı	14	16	30	
	Yüzde (%)	46,6	53,3	100	

Araştırmaya katılan çağrı merkezi çalışanlarından hem kadınların hem de erkeklerin (%12) doğrudan iş ile ilgili faktörleri belirtirken; çalışanların tümü dikkate alındığında demotive edici faktörlerin genellikle doğrudan işle ilgili faktörler (%80) olduğu görülmektedir. Müşteri ile ilgili faktörler açısından bakıldığında kadın çalışanların (%13,3) erkek çalışanlardan (%6,6) daha yüksek oranda demotivasyon unsuru olduğu belirtilmiştir.

Tablo 28: Çalışma Şevkini Kıran Faktörler ve Cinsiyet Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K^2)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	,297 ^a	1	,586

Tablo 28’de görülen P değerine (0,58) göre $P>0,05$ olduğu için çalışma şevkini kıran faktörler ile cinsiyet arasında istatistikî manada anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Katılımcılar tarafından doğrudan iş ile ilgili faktörler: çağrı yoğunluğu, hedefteki eksi yöndeki sapmalar, sistemsal problemler, sistem değişikliği, vardiyanın uzaması, çalışma rutinini etkileyen her şey, adaletsizlik, aynı vardiyada sürekli çalışmak, yapılan iyi iş sonucu takdir edilmemek, planlanan mola-yemek saatleri, mola sürelerinin sınırlı olması, üstlerin olumsuz davranışları, ödül mekanizmasının doğru işlememesi, kariyer olanaklarının engellenmesi, otoritenin yargılanması, çağrı merkezinin kaliteli olmaması, performans değerlendirme puanlarının az gelmesi, yöneticilerin çalışanları bireysel değerlendirmemesi (olumlu-olumsuz), önyargı, yöneticilerin üslubu, üstler ile iş dışında iletişim kurulmaması, uzun süren çağrılar ve bu noktada üstlerin baskısı, yoğun çalışma temposu, takım liderinin anlayışlı davranmaması, takım liderinin olumsuz davranışları, alınan ücretlerin düşük olması, çağrı yoğunluğu ve çalışma arkadaşlarının ukala tavırları olarak belirtilmiştir.

Doğrudan işle ilgili olan ve çalışanların hem performanslarını hem de çalışma istekliliğini etkileyen faktörlerden biri de çalışılan ortamdaki ekipmanlarla ilgilidir.

Tablo 29: Çalışma Ekipman Yeterliliği

	Sayı	Yüzde (%)
Evet	11	44,0
Hayır	14	56,0
Toplam	25	100

Araştırma kapsamında çağrı merkezi firmalarının çalışma ekipman yeterliliği bulgularına bakıldığında çalışanların %44’ü çalışma ekipmanlarının yeterli olduğunu, %56’sı ise yeterli olmadığını belirtmiştir. Buradan da çalışanların doğrudan işle ilgili faktörlerin motivasyonlarını negatif yönde etkileyebildiğini işaret eden bir bulgudur.

Vardiya uzaması çalışanlar açısından motivasyon düşürücü faktörlerden biridir. Bu faktörün müşteri temsilcileri ve takım liderleri bazında etkilerine bakıldığında Tablo 30’da vardiya uzamasının motivasyonu olumsuz olarak etkilemesine ilişkin cevapları görülmektedir.

Tablo 30: Pozisyon Bazında Planlanan Vardiya Uzaması ve Motivasyon Etkileşimi

			Pozisyon		Toplam
			Takım Lideri	Müşteri Temsilcisi	
Planlanan Vardiya Uzaması ve Motivasyon Etkileşimi	Evet	Sayı	0	11	11
		Yüzde (%)	,0	44,0	44,0
	Hayır	Sayı	8	6	14
		Yüzde (%)	32,0	24,0	56,0
Toplam		Sayı	8	17	25
		Yüzde (%)	32,0	68,0	100,0%

Müşteri temsilcilerinin %44'ü vardiya uzamasını motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak belirtilirken, %24'ü olumsuz etkilemediğini kaydetmiştir. Takım liderlerine bakıldığında ise vardiya uzamasını takım liderlerinin tamamı motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak algılamadıkları görülmektedir. Tablo 31'de görüldüğü üzere P değeri (0,002) $P < 0,05$ olduğu için aralarındaki ilişki istatistiki manada anlamlıdır.

Tablo 31: Pozisyon Bazında Planlanan Vardiya Uzaması ve Motivasyon Etkileşimi Ki-Kare Değeri

	Değer (K^2)	Serbestlik Derecesi (sd)	P Değeri
Ki-Kare Testi	9,244 ^a	1	,002

SONUÇ

21. yy'da örgütlerin odak noktasına müşteri memnuniyetini sağlamayı yerleştirmesi ve teknolojik alt yapıların da gelişmesi ile beraber, müşterinin istediği an, istediği kanalı kullanarak firma ile iletişim kurması, bilgi ve yardım almasını da mümkün kılmıştır. İletişim kanalının müşterinin kontrolünde olması ise firmaların profesyonel bir hizmet sunumunu gerektirmektedir. Profesyonel iletişim de ancak çağrı merkezleri tarafından verilen hizmet ile mümkündür. Çağrı merkezleri, iş dünyasında hızla yaygınlaşmaktadır. 7/24 hizmet vererek müşteri memnuniyetini sağlayan çağrı merkezleri, iş yaşamında örgütlerin başarı elde etmesine imkân sunmaktadır. Çağrı merkezi sektörü, hızla büyümekle beraber departmanların yapılanması, insan kaynağı, bu insan kaynağına ilişkin politikalarının yanı sıra çalışma tarz ve yapısı ile dikkat çekmektedir.

Çağrı merkezlerinde çalışmak, dünyada genelde geçici bir iş olarak görülmekte ve bir kariyer olarak algılanmamaktadır. Farklı departmanlara sahip olan, çalışanlara kariyer olanakları sunan çağrı merkezlerinin önemli sorunlarından biri de iş gücü devir oranının yüksekliğidir. Bu yüksekliğin nedenleri arasında işin doğası gereği stresli olması, fiziksel hareketleri sınırlaması, ücretlerin yetersiz olarak değerlendirilmesi, hedef baskının varlığı, ekip liderlerinin deneyimsizlikleri, çalışma saatlerinin uzun olması, çeşitli sağlık problemleri, örgütsel kariyer planlarının net olmaması, çalışanların kariyer hedefi koyamaması ve daha iyi koşullar sunan işlere yönelik fırsatların değerlendirilmesi gösterilmektedir. Mevcut araştırmalar, çağrı merkezi müşteri temsilcilerinin işten ayrılma niyetlerinin, büyük oranda sağlık sorunları (özellikle de duygusal tükenme) ve çalışan motivasyonu ile ilgili iş tutumları tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çağrı merkezlerinin, iş gücü devir

oranını azaltmak için çalışanların durumundaki bozulmayı azaltacak ve motivasyonu artıracak şekilde çalışma koşullarını iyileştirmesi gerekmektedir.

Türkiye’de, İstanbul, Ankara gibi büyük illerin yanında Anadolu’da da hızla yayılmakta olan bu sektörün, “Türkiye Çağrı Merkezi Pazarı 2019” verilerine göre pazar büyüklüğü 7,5 milyara, istihdam 102 bin kişiye ulaştığı görülmektedir. Buradan hareketle, istihdam oranı giderek yükselen çağrı merkezi sektöründe, çalışan verimliliğinin artırılması ve çalışan devir oranlarının düşürülmesi noktasında motivasyon faktörlerinin tespiti önem taşımaktadır.

Araştırma çerçevesinde ulaşılan bulgular bağlamında değerlendirildiğinde, araştırma yapılan çağrı merkezlerindeki çalışanların motivasyonları için ilk sırada örgütsel ve yönetsel faktörlerin, ikinci olarak psiko-sosyal faktörlerin ve son olarak da maddi faktörlerin kullanıldıkları bulgulanmıştır. Bulgularda çalışanları, örgütsel ve yönetsel faktörler arasında örgüt içi iletişim ve takım çalışmasının; psiko-sosyal faktörler arasında sosyal katılım ve takdir edilmenin; maddi faktörler arasında prim ödemelerinin daha fazla motive ettiği tespit edilmiştir. Cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde, kadınlar için prim ve ödülleri; erkekler için ise prim ödemelerinin daha fazla motive edici araçlar olduğu görülmektedir. Katılımcıların belirttiği ödüller; başarı primi, kısa süreli dinlenme imkânlarının sunulması, hediyeler, toplu organizasyonlar, izin kullanımı ve grup ödülleri. Ücret, takım liderlerine kıyasla müşteri temsilcileri için daha fazla motive edici bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan çağrı merkezlerinde vardiyaların uzaması, ekipman yetersizliği gibi nedenlerin çalışanlar üzerinde negatif motivasyon etkisine sahip olduğu ve bunların büyük çoğunluğunun doğrudan işle ilgili oldukları tespit edilmiştir.

Türkiye’de, giderek iş hacmi ve istihdam olanakları açısından hızla gelişen ve büyüyen çağrı merkezleri, her geçen gün daha da önemli bir sektör haline gelmektedir. Çalışan devir oranlarının ve işe alım ve eğitim maliyetlerinin düşürülebilmesi için çağrı merkezleri, çalışanlarının motivasyonlarını pozitif yönde etkileyecek faktörleri belirlemeli ve çalışanlarına uygun motivasyon araçlarını kullanmalıdır. Bu araştırma, çağrı merkezi yöneticilerine çalışanların motivasyon kaynaklarını belirlemeleri açısından çalışanların gözünden bir değerlendirme sunması açısından önem taşımaktadır. Araştırma, geniş kapsamlı biçimde tekrarlanarak sonuçların genelleştirilmesi ile hem sektör uygulayıcılarına hem de alanyazına katkı sağlamaya açıktır.

KAYNAKÇA

Ağaç, F. (2012). Çağrı Merkezleri Pazarı, Dünyada 340 Dolar, Türkiye’de 2 Milyara Dayandı, Bilişim Dergisi, Temmuz-Ağustos (145):104-145.

Allan, J. (1998). Motive Etme. (Çev. Ali Çimen), Timaş Yayınları, İstanbul.

Akşin, Z. & Armony Mor, M. (2007). The Modern Call Center: A Multi-Disciplinary Perspective on Operations Management Research. Production and Operations Management, 16(6):665-688.

Baş, P. (2016). Çağrı Merkezleri ve İşgücü, 10.04.2016, www.vodasoft.com.tr/makaleler-33.html

Brown, G. & Maxwell, G. (2002). Customer Service in UK Call Centres: Organisational Perspectives and Employee Perceptions. Journal of Retailing and Consumer Services, 9:309-316.

Call Center Life. (2017). Çağrı Merkezlerinde Çalışan Devir Hızı nasıl önlenebilir?, 11.07.2017, www.callcenterlife.com.tr/kapak-konusu/

Can, H. & Kavuncubaşı, Ş. & Yıldırım, S. (2009). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Siyasal Kitabevi, Ankara.

Candaner, P. & Kohen, A. (2011). *Bu Yerin Kulağı Var!*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Çil, Y. (2017). Çağrı Merkezi Çalışanlarının Motivasyonlarını Etkileyen Faktörler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- ÇMD- Çağrı Merkezi Derneği. (2012). Türkiye Çağrı Merkezleri Sektör Araştırması, 15.05.2016, www.cagrimerkezleridernegi.org/Public/Upload/Catalog/RI2LGDQMZNTMZ3I.pdf
- ÇMD- Çağrı Merkezi Derneği. (2016a). Çağrı Merkezi Sektörünün Büyüklüğü, Yarattığı İstihdam, İş Alanları İle İlgili Gelişmeler Nelerdir?, 10.04.2016, www.cagrimerkezleridernegi.org/sikca-sorulan-sorular
- ÇMD- Çağrı Merkezi Derneği. (2016b). Çağrı Merkezlerinin Kariyer Yapmak İsteyen Kişilere Sunduğu İmkânlar Nelerdir?, 10.04.2016, www.cagrimerkezleridernegi.org/sikca-sorulan-sorular
- ÇMD- Çağrı Merkezi Derneği. (2019). Türkiye Çağrı Merkezi Pazarı-2019 Verileri, 13.03.2020, www.cagrimerkezleridernegi.org/Public/Upload/Catalog/5OV8UZISEIAEOGG.pdf
- ÇSGB- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2013). Çağrı Merkezlerinde Çalışma Koşullarının İyileştirilmesine ve Sosyal Tarafların Bilinçlendirilmesine Yönelik Programlı Teftiş Sonuç Raporu. İş Teftiş Kurulu Başkanlığı. Yayın No:58, Ankara.
- Eren, E. (2012). *Örgütsel Davranış Ve Yönetim Psikolojisi*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (1994). *İşletmelerde Davranış*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Erkan, K. (2017). CMC Bu Yıl Kadın Çalışan Sayısını Yüzde 60'a Çıkaracak, 15.07.2017, www.callcenter.com.tr/call-center-haberleri-2/call-center-insan-kaynaklari/cmc-bu-yil-kadin-calisan-sayisini-yuzde-60a-cikaracak/
- Gökçe, O. (2006). *İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- İş Kanunu. (2003). 4857 Sayılı İş Kanunu. Resmi Gazete. 42(25134), Tertip.5.
- Keenan, K. (1996). *Yöneticinin Kulavuzu Motivasyon*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keser, A. (2006). *Çalışma Yaşamında Motivasyon*. Alfa Akademi Yayınları, Bursa.
- Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Kohen, A. (2007). Çağrı Merkezleri: Yararları ve Bileşenleri, 10.04.2016, www.uni-tr.com/cagri-merkezleri-yararlari-ve-bilesenleri
- Kraemer, T. & Gouthier Matthias H.J. (2014). How Organizational Pride and Emotional Exhaustion Explain Turnover Intentions in Call Centers. *Journal of Service Management*, 25(1):125-148.
- Simpson William A. (2001). *Motivasyon*. (Çev. Mesut Aykan). Yeryüzü Yayınevi, Ankara.
- Sönmez, V. & Alacapınar, G. F. (2014). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Sözer Özçelik, B. (2014). 10 Adımda Çalışan Sirkülasyonu Nasıl Düşürülür?, 7.04.2017, www.hurriyet.com.tr/10-adimda-calisan-sirkulasyonu-nasil-dusurulur-26788941
- Şimşek, M. Ş. & Akgemci, T. & Çelik, A. (2008). *İşletme Becerileri Grup Çalışması*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tarakçı, M. (2016). 4. Müşteri Hizmetleri Zirvesi ÇMD Sunumu (Haziran), 02.10.2016, www.cagrimerkezleridernegi.org/Public/Upload/Catalog/QF25DJCTW4LMOTI.pdf
- Tarakçı, M. (2017). Türkiye Çağrı Merkezi Pazarı 2016 Verileri, 12.04.2017, www.cagrimerkezleridernegi.org/Public/Upload/Catalog/9HTOZ98QR9JKRHL.pdf
- TBMM- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016). Çağrı Merkezi Sektörü, 02.10.2016, www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/bilisim_internet/docs/sunumlar/06_06%20-%20Cagri%20Merkezleri%20Dernegi.pdf
- Tınaz, P. (2009). *Çalışma Yaşamında Örnek Olaylar*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Uyanık, A. (2017). Mükemmel Çalışanlar İçin 'Mükemmel Çalışanlar' Olmalı, 15.05.2017, www.callcenter.com.tr/makaleler/mukemmel-deneyim-icin-mukemmel-calisanlar-olmalı

SOSYAL, EKONOMİK VE ÇEVRESEL BOYUTLARLA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Yasemin GEDİK¹

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 18.04.2020

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 16.05.2020

Özet

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1970'lerde, mevcut ekonomik kalkınma politikalarının tüm dünyada ekolojik olarak sürdürülebilir ve sosyal adalet sağlayan bir sitem için yeterli gelmemesi üzerine, sürekli ekonomik büyüme ve doğanın korunması arasında bir uzlaşma olarak ortaya çıkmıştır. İlk zamanlar, çevresel konulardaki endişelere yanıt vermek için kullanılan sürdürülebilir kalkınma, zamanla sosyal ve ekonomik perspektifleri içerecek şekilde genişlemiştir. Böylece sürdürülebilir kalkınmanın, sosyal ve ekonomik meseleleri, ekolojik kaygılarla birleştirme çabası olduğu söylenebilir. Sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin çevresel sonuçlarını tam olarak dikkate alan, değiştirilebilir veya yenilenebilir ve dolayısıyla tükenmeyen kaynakların kullanımına dayanan ekonomik kalkınmadır. Ancak, literatürde sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramlarıyla ilgili herkes tarafından kabul edilen ortak veya tek bir tanım bulunmamaktadır. Her iki kavram da, farklı yazarlar tarafından farklı bağlamlarda ve farklı yanıtlar için kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirliğin sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları hakkında geniş bir kavramsal çerçeve oluşturmaktır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel evrimi de detaylı bir bakış açısı ile sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, Sürdürülebilir kalkınmanın evrimi, Çevresel sürdürülebilirlik, Ekonomik sürdürülebilirlik, Sosyal sürdürülebilirlik.

SUSTAINABILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT WITH SOCIAL, ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL DIMENSIONS

Abstract

The concept of sustainable development emerged as a compromise between continuous economic growth and nature conservation, since the current economic development policies in the 1970s were not sufficient for an ecologically sustainable and social justice system worldwide. Initially, sustainable development, used to address environmental concerns, has expanded over time to include social and economic perspectives. Thus, it can be said that sustainable development is an effort to combine social and economic issues with ecological concerns. Sustainability is economic development that fully takes into account the environmental consequences of economic activities, which can be changed or renewed, and therefore is based on the use of inexhaustible resources. However, there is no common or single definition in the literature that is accepted by everyone regarding sustainable development and sustainability concepts. Both concepts have been used by different authors in different contexts and for different answers. The purpose of this study is to create a broad conceptual framework on sustainable development and social, environmental and economic dimensions of sustainability. In addition, the historical evolution of sustainable development is presented with a detailed perspective.

Keywords: Sustainable development, Evolution of sustainable development, Environmental sustainability, Economic sustainability, Social sustainability

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, dr.yasemingedik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1166-3227

1. Giriş

1987 yılında, Dünya Ekonomik Kalkınma Komisyonu (WCED), Our Common Future (Brundtland) raporunda sürdürülebilir kalkınma kavramını popüler hale getirmiştir. WCED'e göre sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır. WCED sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve eşitlik ilkelerinin eşzamanlı olarak benimsenmesini gerektirdiğini iddia etmiştir. Bu iddia, çevresel bütünlüğün ve sosyal eşitliğin ekonomik refahla geliştiği konusunda köklü bir varsayımın meydana okuduğu için ilk zamanlar şüphecilikle karşılanırsa da zamanla, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kurumsal bağlılık önemli ölçüde değişmiştir (Bansal, 2005: 197; Damtoft vd., 2008: 115). WCED sürdürülebilir kalkınma tanımı, gezegenimizin geleceği ile ilgili bir küresel görüş geliştirmede son derece etkili olmuştur. Kavramın etkisi ulusal ve uluslararası politika geliştirmede hızla yayılmış, bu da onu, hükümetlerin, uluslararası kurumların ve ticari kuruluşların politika belgelerinin temel unsuru haline getirmiştir (Mebratu, 1998: 494).

Brundtland Raporu'nun tanımı, sürdürülebilir kalkınma hakkında değerli bir bakış açısı sağlarken, çeşitli şekillerde sınırlıdır: Siyasi bir belgenin bir parçası olarak (güç yapılarını uluslararası ilişkilere dâhil etme anlamında) tanım, ihtiyaçlar ile istekler eşitlemekte ve ekonomik büyümenin mutlaka kalkınmanın bir parçası olduğunu varsaymaktadır. Farklı ekonomik yapı türlerini açıkça ayırt etmediği için, doğal çevreye zarar veren bir ekonomik büyüme biçimi olan malzeme ve enerji kullanımındaki büyümeyi desteklediği görülmektedir. Tanım, yalnızca insanın ihtiyaçlarına veya isteklerine odaklanarak doğal ortamdan açıkça bahsetmez. Bununla birlikte, rapor bir bütün olarak bu ihtiyaçların doğal çevrenin korunmasını içerdiğini açıkça ortaya koymaktadır (Diesendorf, 2000: 3).

Dünya Ekonomik Kalkınma Komisyonu'nun ilk tanımından beri, kavramın kapsamlı tartışmasında ve kullanımında, sürdürülebilir kalkınmanın birbiriyle iç içe geçmiş üç yönünün genel olarak tanınması söz konusudur (Harris, 2000: 5; McKeown vd., 2002: 8):

Ekonomik: Ekonomik açıdan sürdürülebilir bir sistem, sürekli olarak mal ve hizmet üretebilmeli, yönetilebilir düzeylerde hükümet ve dış borcu koruyabilmeli ve tarımsal veya endüstriyel üretime zarar veren aşırı sektörel dengesizliklerden kaçınabilmelidir.

Çevresel: Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, yenilenebilir kaynak sistemlerinin aşırı sömürülmesinden kaçınarak ve yenilenebilir olmayan kaynakları yalnızca yatırımın yeterli ikame olarak yapıldığı ölçüde tüketerek istikrarlı bir kaynak tabanını korumalıdır. Bu, biyolojik çeşitliliğin, atmosferik istikrarın ve normalde ekonomik kaynaklar olarak sınıflandırılmayan diğer ekosistem işlevlerinin korunmasını içerir.

Sosyal: Sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem, dağıtımsal eşitlik, sağlık ve eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği ve siyasi hesap verebilirlik ve katılım dahil olmak üzere yeterli sosyal hizmetlerin sağlanması olmalıdır.

Sürdürülebilir kalkınma felsefesi, bu kavramı kurucu bölümlerine ayırarak ve her birini ayrı ayrı değerlendirerek analiz edilebilir. Başka bir deyişle, sürdürülebilir kalkınma, iki ayrı hedef veya sürecin yan yana konumlandırılmasını temsil eder ve bir denklem olarak düşünülebilir. Böylece, sürdürülebilir kalkınma teorisi, kalkınma teorisini sürdürülebilirlik kavramı ile birleştirir. Kaçınılmaz olarak bu, sürdürülebilir kalkınmanın kapsadığı politik, ekonomik, kültürel ve ekolojik süreçlerin karmaşık doğasını sadeleştirmektedir (Sharpley, 2000: 3) :

$$\text{Sürdürülebilir kalkınma} = \text{Kalkınma} + \text{Sürdürülebilirlik}$$

Diğer taraftan, sürdürülebilirlik teriminin kökeni ekoloji bilimine aittir. Ekosistemin uzun vadede kendini sürdürmesi için gereken koşulları ifade etmektedir. Bu nedenle bazı yazarlar,

sürdürülebilirliğin, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna veya bir sürece, sürdürülebilir kalkınmanın ise ürüne yani son duruma atıfta bulunduğunu iddia etmektedir. Ancak, literatürde bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur (Holden vd., 2017: 131).

Sürdürülebilir kalkınmada sürdürülmesi gereken tam olarak nedir? Bu soruya en geniş haliyle iki açıdan cevap verilebilir. İlk olarak, fayda sürdürülmelidir yani, gelecek nesillerin faydası azalmamalıdır. Gelecek, faydası ya da mutluluğu açısından en azından şimdiki kadar iyi olmalıdır. İkincisi, fiziksel verim sürdürülmeli, yani doğal kaynakların akışı ve doğal sermaye sağlam tutulmalıdır. Gelecek, ekosistem tarafından sağlanan biyofiziksel kaynaklara ve hizmetlere erişimi açısından en azından şimdiki gibi iyi olmalıdır. (Daly, 2006: 1). Öte yandan, sürdürülebilir kalkınma kavramının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak için Tablo 1’de bir bakış açısı sunulmaktadır. İlk sütunda, ne sürdürülecek başlığı altında üç ana kategori vardır: doğa, yaşam destek sistemleri ve topluluk. Benzer şekilde neyin geliştirilmesi gerektiğine dair ikinci sütunda da üç kategori sunulmuştur: İnsanlar, ekonomi ve toplum (Parris ve Kates, 2003: 2).

Tablo 1: Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Sınıflandırılması

Sürdürülecek Olan Nedir?	Geliştirilecek Olan Nedir?
*Doğa Gezegen Biyolojik çeşitlilik Ekosistemler	* İnsan Çocukların hayatta kalması Yaşam beklentisi Eğitim Eşitlik Eşit fırsatlar
*Yaşam desteği Ekosistem servisleri Kaynaklar Çevre	*Ekonomi Zenginlik Verimli sektörler Çevre Tüketimi
* Topluluk Kültürler Gruplar Yerler	*Toplum Kurumlar Sosyal sermaye Devletler Bölge

Kaynak: (Parris ve Kates, 2003: 3)

Bununla birlikte literatürde, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramı hakkında belirsizlik ve netlik eksikliği devam etmektedir. Araştırmalar, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili 80’den fazla tanım olduğunu iddia etmektedir. Ciegis vd. (2009), başlıklarında sürdürülebilirlik kelimesini içeren önemli sayıda kitap ve makalenin, kavramın bir tanımını sunmadığını vurgulamaktadır. Benzer bir sonuca, Salas-Zapata vd (2017) tarafından ulaşılmıştır. 2013 yılında yayınlanan 253 bilimsel araştırmayı inceledikten sonra, başlıklarında sürdürülebilirlik terimini içerenlerin % 91,3’ünün bu kavramın tanımını sağlamadığını tespit etmişlerdir. Bu, sürdürülebilirlik ile ilgili yapılacak çalışmalarda çeşitli sorunlara yol açabilmektedir (Salas-Zapata ve Ortiz-Munoz, 2019: 153; Ciegis vd., 2009: 29; Salas-Zapata vd., 2017: 8).

Bu makalede, sürdürülebilir kalkınma kavramı ve sürdürülebilirliğin sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları hakkında geniş bir kavramsal çerçeve oluşturmak amacı ile ilk önce sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel evrimi sunulmuştur. Ardından sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramları incelenmiş ve daha sonra sürdürülebilirliğin sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları açıklanarak çalışma sonlandırılmıştır.

2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Evrimi

Sürdürülebilir kalkınmanın geçmişi neredeyse iki yüzyıl öncesine kadar gitmektedir. Sürdürülebilir kalkınma fikri, Carlowitz'in orman bilimleri hakkındaki ilk kitabıyla 1713'te doğmuştur. Carlowitz, kerestenin günlük ekmek kadar önemli olacağını ve dikkatli kullanılması gerektiğini savunmuştur (Keiner, 2005: 2). Dünyanın sınırlı doğal kaynaklarının, artan insan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaya yetip yetmeyeceği tartışması, 1800'lerin başında İngiliz politik iktisatçı Thomas Malthus'un çalışmalarıyla başlamıştır. An Essay on the Principle of Population (1798), çevreciliğe dair bir çerçeve oluşturmuştur (Basiago, 1999:146). 19. yüzyılda, en önemli enerji kaynağı olarak odak, kömüre kaymış ve kömür yataklarının tükenebileceğine dair endişeler gündeme gelmiştir. Bu bağlamda en etkili yayın W. Stanley Jevons'un (1866) kitabındaki kömür sorusuydu. Jevons, eğer israfa yol açan kömür tüketimi değişmezse, İngiltere hâkim endüstriyel konumunu kaybedeceğini ve İngiliz kömür rezervlerinin yüzyıl içinde tükeneceğini yazmıştır (Du Pisani, 2006: 86).

1898'de yayınlanan Our Wonderful Century, 19. yüzyılın başarı ve başarısızlıklarına yönelik retrospektif değerlendirmesinde Alfred Russell Wallace, dünyanın yağmalanması üzerine bir bölüm yazmıştır. Wallece, doğanın depolanmış ürünlerinin pervasız imhasıyla yapılan hasarı tartışmış, kömür, petrol, gaz ve minerallerin sınırsızca çıkarılması ve yağmur ormanlarının sömürülmesini gelecek nesillere yapılan bir kötülük olarak bakmıştır. Bu bağlamda, 1987 Brundtland Raporunda ele alınan tüm temaların Wallace'ın metninde zaten var olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür (Du Pisani, 2006: 86). Sanayi Devrimi ve savaşlardan kaynaklanan küresel değişikliklerin bir sonucu olarak çevresel duyarlılık ve kaynak kıtlığı endişeleri iyice artmaya başlamıştır. İkinci dünya savaşı sona erdikten sonra, bilim insanı Rachel Carson'ın, DDT'nin yaygın kullanımı nedeniyle kuş hayatının tahribatını detaylandıran kitabı Silent Spring'i 1962'de yayınlamıştır. Silent Spring, kontrolsüz teknoloji kullanımının ve insan faaliyetinin çevreye verdiği zararlara dikkat çekmesiyle, dünyada çevrecilik adına önemli bir fark yaratmıştır (Tuazon vd., 2013: 40).

Bununla birlikte, her ne kadar doğanın korunması (ya da akıllı yönetim) ile sürdürülebilir kalkınmanın kalbinde yer alan ekonomik kalkınma arasındaki samimi bir bağın erken kökenleri 19. ve 18. yüzyıllara kadar uzansa da, kavramın modern anlayışı ve uluslararası topluluk düzeyinde resmen tanınması, 1972'de İsveç'te yapılan Stockholm Conference on the Human Environment ile başlamıştır. (Barral, 2012: 379). Konferans, çevre yönetiminin önemi, çevre değerlendirmesinin bir yönetim aracı olarak kullanılması ve sürdürülebilir kalkınma kavramının geliştirilmesinde önemli bir adımdır. Çevre ve kalkınma meseleleri arasındaki bağlantı güçlü bir şekilde ortaya çıkmasa bile, ekonomik kalkınma biçiminin değiştirilmesi gerektiğine dair göstergeler içermektedir (Mebratu, 1998: 500).

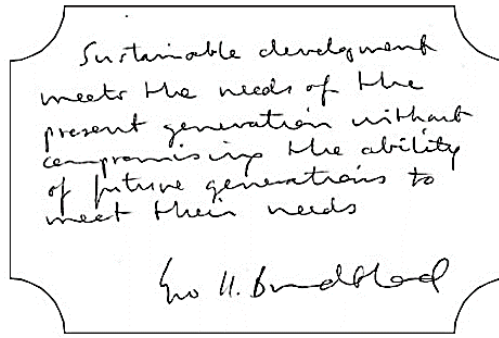
Stockholm Konferansı ile aynı zamanda gerçekleşen ve dünyada, ekonomik kalkınma paradigmasının sürdürülebilir olup olmadığını inceleyen ilk etkili çalışma, 1972'de, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde Donald ve Donella Meadows liderliğinde bir grup bilim insanının, sınırlı kaynak arzı, ekonomi ve nüfus artışı ilişkilerini bilgisayar simülasyonu ile incelediği, The Limits to Growth raporudur. Bu grup daha sonra Roma Kulübü olarak anılmıştır. Sonuçlar, sanayi toplumunun, 1960'larda ve 1970'lerde görülen ekonomik büyümeyi desteklemeye devam ederse, yakın bir tarihte çevre ve kaynak bozulmasının insanların hayatta kalmasına bir sınır getireceğini iddia etmektedir (Irurah ve Boshoff, 2003: 244; Mebratu, 1998: 501).

Sürdürülebilir kalkınma terimi ilk kez, Birleşmiş Milletler'in Norveç'ten Gro Harlem Brundtland başkanlığındaki Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (WCED), Our Common Future (Brundtland Raporu olarak da bilinir) raporunda, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişme olarak tanımlanmıştır (Basiago, 1999: 148; Redclif, 2005: 212). Şekil 1, Gro Harlem Brundtland'ın el yazısıyla sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk tanımını göstermektedir (Keiner, 2005: 2). Brundtland Raporu'ndaki sürdürülebilir kalkınma terimi, özünde iki temel kavram içerir (Barkemeyer ve Holt, 2014: 2):

* İhtiyaçlar kavramı, özellikle de dünyadaki yoksulların, öncelik verilmesi gereken temel ihtiyaçları ve

* Teknolojinin ve sosyal organizasyonun, çevrenin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılama becerisine getirdiği sınırlamalar fikri.

Şekil 1: Gro Harlem Brundtland'ın El Yazısı ile Sürdürülebilir Kalkınma Tanımı

Kaynak: (Keiner, 2005: 2)

Bir sonraki adım, çevre ve kalkınmayı birbirine bağlamak başlığıyla, 1992 yazında Rio de Janeiro, Brezilya'da, BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) tarafından düzenlenen, 178 ülkeden 1400 sivil toplum örgütü, 10.000 temsilci ve 114 devlet başkanının katılımıyla gerçekleşen ve Rio Dünya Zirvesi olarak adlandırılan konferans, tarihte önemli bir olaydır. Bu, Birleşmiş Milletler 'de Kuzey-Güney pazarlığının bir göstergesiydi. Konferansın kilit çıktıları; Rio Deklarasyonu, Gündem 21 (Agenda 21) ve Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'dur. Hepsi açık bir şekilde sürdürülebilir kalkınma ile ilgilidir ve böylece Dünya Zirvesi'nin sonunda kavramın gerçekten uluslararası sahneye ulaştığı sonucuna varmak mümkündür (Paul , 2008: 578). Ardından 1995 yılında, Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Dünya Zirvesi, Danimarka'da (Kopenhag) toplanmıştır. Toplantının sonunda, 186 delegenin katılımıyla 25 sayfalık bildirmede on taahhüt ve 100 sayfalık bir eylem programı açıklanmıştır. Zirvede ele alınan konular arasında yoksulluğun ortadan kaldırılması, üretken istihdamın genişletilmesi, işsizliğin azaltılması ve uluslararası/ ulusal düzeyde sosyal entegrasyonun teşvik edilmesi yer almıştır (Angus, 1995:1).

Rio Dünya Zirvesi, sera gazlarının atmosferde nihai olarak dengelenmesi için çerçeve oluşturan, ortak fakat farklılaştırılmış sorumlulukları ve ilgili yetenekleri, sosyal ve ekonomik koşulları tanıyan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (Framework Convention on Climate Change, FCCC) yol açmıştır. Sözleşme 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Daha sonra, 2005 yılında yürürlüğe giren 1997 Kyoto Protokolü, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarının dengelenmesinin ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine bağlı kalmanın önemini yeniden ortaya koymuştur. Protokol, katılımcı sanayileşmiş ülkelerin altı sera gazı emisyonunu - karbondioksit, metan, azot oksit, kloroflorokarbon, hidroflorokarbonlar ve perflorokarbonlar - ne ölçüde azaltması gerektiğine ilişkin yönergeler ve kurallar içermektedir. Protokol ayrıca sanayileşmiş ülkelerin 2008-2012 yılları arasında, sera gazı emisyonlarını,

1990 seviyelerine göre % 5.2 azaltmasını istemektedir ancak tek başına 2100 yılına kadar iklim değişikliğinin istikrarını sağlamak için yetersizdir (Sathaye vd., 2006: 314; Gundimeda, 2004: 329).

Eylül 2000'deki Birleşmiş Milletler Milenyum Zirvesi'nde BM üye ülkeleri, devletler yerine insanları BM gündeminin merkezine koyarak önemli bir adım daha atmıştır. Toplanan dünya liderleri, Milenyum Bildirgesi'nde kalkınma, çevre, insan hakları, savunmasızların korunması, Afrika'nın özel ihtiyaçları ve BM kurumlarının reformları yoluyla barışa dokunan kritik bir dizi geniş hedef üzerinde anlaşmıştır. Bu hedefler, bugüne kadarki en büyük Birleşmiş Milletler Genel Kurulu olan 189 üye devletin bir taahhüdünü temsil etmektedir. 2001 yazında yürürlüğe giren Milenyum Bildirge 'sinde şimdi tanıdık olan 8 hedefin (MDGs) kodlanması etkilidir (Doyle ve Stiglitz, 2014:1; Shaw, 2006: 207):

1) Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak (2015 yılına kadar günde bir dolardan az gelire yaşayan insanların ve açlıktan muzdarip olanların oranını yarıya indirmek)

2) Evrensel ilköğretim seviyesine ulaşmak (2015 yılına kadar tüm erkek ve kız çocuklarının ilköğretimi bitirdiğinden emin olmak)

3) Cinsiyet eşitliğini desteklemek ve kadınları güçlendirmek (ilköğretim ve ortaöğretimdeki cinsiyet eşitsizliklerini tercihen 2005 yılına kadar ve tüm düzeylerde 2015 yılına kadar ortadan kaldırmak)

4) Çocuk ölüm oranını azaltmak (2015 yılına kadar beş yaşın altındaki çocuklar arasında ölüm oranını üçte iki oranında azaltmak)

5) Anne sağlığını iyileştirmek (2015 yılına kadar doğumda ölen kadınların oranını dörtte üç azaltmak)

6) HIV / AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele etmek (2015 yılına kadar HIV / AIDS, sıtma ve diğer önemli hastalıkların insidansını durdurmak ve tersine çevirmek)

7) Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması (2015 yılına kadar sürdürülebilir kalkınma ilkelerini ülke politikalarına ve programlarına entegre etmek ve çevresel kaynakların kaybını tersine çevirmek; güvenli içme suyuna erişimi olmayan insanların oranının yarıya indirmek; 2020 yılına kadar, en az 100 milyon gecekondulu sakininin yaşamında önemli iyileşme elde etmek)

8) Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirmek (ulusal ve uluslararası düzeyde iyi yönetim, kalkınma ve yoksulluğun azaltılması taahhüdünü içeren açık bir ticaret ve finansal sistem geliştirmek; gelişmekte olan ülkelerin borç sorunları ile kapsamlı bir şekilde ilgilenmek; gençler için uygun ve üretken işler geliştirmek; ilaç şirketleri ile işbirliği içinde, gelişmekte olan ülkelere uygun fiyatlı temel ilaçlara erişim sağlamak; özel sektörle işbirliği içinde, yeni teknolojilerin, özellikle de bilgi ve iletişim teknolojilerinin avantajlarından yararlanmak)

26 Ağustos - 4 Eylül 2002 tarihlerinde Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD), 1992 Rio Dünya Zirvesi'nden bu yana sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çok taraflı bir taahhüdü güçlendirmeyi ve gelişmeleri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Hükümetler ve sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve bilim insanlarından oluşan 20.000'den fazla katılımcı, çevresel bozulma ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki artan zorlukları ele almak için bir araya gelmiş ve sivil toplumu küresel anlaşmalara ve eylem planlarına dahil etmek için yeni bir yaklaşım ortaya çıkarmıştır: BM Paydaş Forumu Uygulama Konferansı (IC). Konferans, 4 ana konuyu ele almıştır: su, enerji, sağlık ve tarım. Her tema toplamda 25 alt gruba ayrılmıştır. Bu alt gruplar kabaca: kapasite geliştirme; operasyonel geliştirme projeleri; ağ ve bilgi oluşturma; araştırma ve politika; ve kamuoyu bilincidir. Konferans temaları, Rio'da oluşturulan ve daha sonra Milenyum Kalkınma Hedefleri'ne dönüşen Uluslararası Kalkınma Hedefleri'nden (İDG) uyarlanmıştır (Carr ve Norman, 2007:1-2; La Vina vd., 2003: 1).

Brezilya'da 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında Rio+20, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (UNCSD), 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın 20.yıldönümünü ve Johannesburg, 2002'de Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nin (WSSD) 10. yıldönümünde gerçekleşmiştir. Rio + 20 müzakerecileri, her ne kadar evrensel sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ve isteklerini ortaya koymak için The Future We Want (Rio + 20 sonuç belgesi) adlı ortak bir bildiriye kabul etmeyi başarmış olsalar da, Zirve, cesur eylemlerin olmaması, yeterli pragmatik katılımların ve hedeflerin eksikliğinden dolayı eleştirilmiştir. Rio + 20, yasal olarak bağlayıcı bir anlaşma sağlayamamış ve ülkeler yalnızca kendi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için gönüllü taahhütleri kabul etmişlerdir (Langlois vd.,2012: 1-2).

Bir dizi sürdürülebilir kalkınma hedefi oluşturma kararı, 2012 Birleşmiş Milletler (BM) Rio + 20 Sürdürülebilir Kalkınma Konferansının en somut sonucu olarak kabul edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri, paylaşılan ve kalıcı bir refah için çoklu ölçeklerde yol gösterici olarak işlev görme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin (MDG) kalkınma gündeminin ötesinde, sosyal, ekonomik ve çevresel hedefleri bütünleştiren, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için hedefler içeren evrensel olarak ilgili bir gündeme doğru ilerlemek için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Bu sebeple, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açık Çalışma Grubu (OWG) 17 hedef ve 169 amaç önermiştir. Bu amaç ve hedefler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin, Eylül 2015'te BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmesi ile sonuçlanan resmi müzakerelerin temelini oluşturmuştur (Hajer, vd., 2015: 1652).

Eylül 2015'te BM Genel Kurulu, 2030 yılına kadar sürecek olan sürdürülebilir kalkınma gündeminin temel taşı oluşturan yeni bir çerçevenin ana hatlarını belirten bir karar olan Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi' ni (Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development) kabul etmiştir. Bu yeni çerçeve, sürdürülebilir kalkınma hedefleri olarak adlandırılan 17 evrensel hedef ve 169 amaç belirleyerek 2015 yılında sona eren Milenyum Kalkınma Hedefleri (MDG) çerçevesinin yerini almıştır. Hedeflere ulaşma yolundaki ilerlemeyi ölçmek için, BM İstatistik Komisyonu, hedeflerle uyumlu bir gösterge çerçevesi hazırlamakla birlikte Kurumlar Arası ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedef Göstergeleri Uzman Grubu (IAEG-SDG) oluşturmuştur. IAEG-SDG'ler 169 hedefe ulaşılmasını ölçmek için toplam 230 gösterge açıklamıştır (GBD 2015 SDG Collaborators, 2016: 1813).

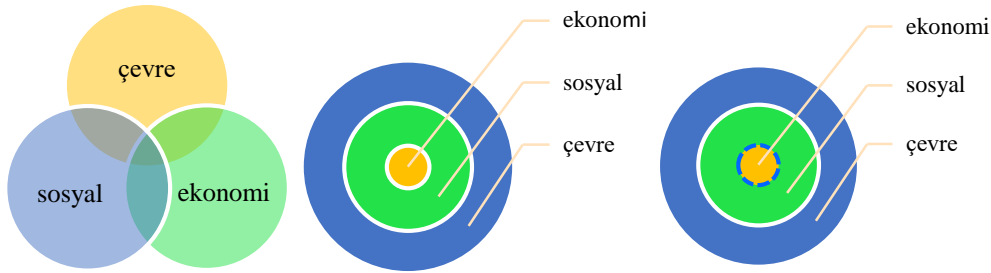
3. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, üç ahlaki zorunluluğa dayanmaktadır: İnsan ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal eşitliği sağlamak ve çevresel sınırlara saygı göstermek (Holden vd., 2017: 4). Genellikle sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve finansal/ekonomik olmak üzere üç sütundan oluşan üçlü alt çizgiye atıfta bulunur. Sürdürülebilirliğin en yaygın olarak kullanılan tanımı, sürdürülebilir kalkınma üzerine odaklanan, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişme biçimindedir (Pitelis, 2013: 3).

Sürdürülebilir kalkınma, doğal çevreyi ve sosyal eşitliği koruyan ve geliştiren ekonomik ve sosyal kalkınma türlerini kapsamaktadır. Bu geniş tanım açıkça üç temel yönün (ekolojik, ekonomik ve sosyal) olduğunu ve ekolojik yönün ve sosyal eşitliğin birincil olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca, bu tanım çevre, ekonomi ve toplum arasındaki birini elde etmek için diğerinden vazgeçme durumunu da önlemektedir. Çevreyi ve sosyal eşitliği koruyup geliştirmesi koşuluyla her türlü sosyal veya ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir olduğunu da belirtmektedir. Burada kullanılan kalkınma, sosyal ve ekonomik gelişmeyi kapsamaktadır. Ekonomik büyümeyi içerebilir veya içermeyebilir. Vurgu, ekonomik büyümenin kendisi değil, ekolojik iktisatçı Herman Daly tarafından tartışıldığı gibi, insan refahında ve insan potansiyelinin açığa çıkarılmasında niteliksel iyileştirme (Diesendorf, 2000: 3-4).

Şekil 2'in ilk Venn şemasında görüldüğü gibi, işletmeler operasyonlarında üç sütuna eşzamanlı önem verdiğinde, (üç sütun arasındaki ortak alan) gerçek sürdürülebilirliğe ulaşabilmektedir. İkinci ve üçüncü Venn diyagramlarında, çevresel sürdürülebilirlik hem sosyal hem de ekonomik sütunları kapsamaktadır. Dolayısıyla, bir kuruluş çevresel odağından sapmazsa, kaçınılmaz olarak sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğe ulaşacaktır. 3. Venn şemasında çevresel boyut, sosyal ve ekonomik sütunlar arasındaki tanımlayıcı sınırların azalmaya başladığı uzun vadeli performansa vurgu yapmaktadır. Elkington, işletmelerin sadece kâr ve çıktılarını en üst düzeye çıkararak değerini arttırmaya değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal konulara eşit olarak odaklanmaları gerektiğini savunmaktadır (Ebner ve Baumgartner , 2006: 2; Arya vd., 2020: 75).

Şekil 2: Sürdürülebilirliğin Üçlü Alt Çizgisi Kavramsallaştırması

Kaynak: (Arya vd.,2020: 75)

Üçlü alt çizgi (TBL) kavramı, 1997'de çevreci ekonomist John Elkington tarafından geliştirilmiştir. Elkington, aynı anda üç sürdürülebilirlik sütununun en azından temel seviyesine ulaşmadan, istenen düzeyde ekolojik veya sosyal ekonomik sürdürülebilirliğin (ayrı ayrı) elde edilmesinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. (McKenzie , 2004: 6). Üçlü alt çizgi konsepti, geleneksel ekonomik ölçütlere sosyal ve çevresel boyutlar ekleyerek performansı ölçmek için genişletilmiş bir temeldir. TBL raporlaması yapan şirketlerin çoğu, istihdam ettikleri bölgelerdeki istihdam ve genel ekonomi üzerinde önemli etkisi olan çok uluslu şirketlerdir. (Wikström, 2010: 100).

İnsan toplumunun bir parçası olduğu toplam sistem, çok sayıda bileşen sisteminden oluşur. Bireysel bileşen sistemleri düzgün bir şekilde işlevini yerine getiremezse, bütünsel olarak çalışamaz ve uygulanabilir ve sürdürülebilir değildir. Sürdürülebilir kalkınma, ancak bileşen sistemlerin yanı sıra toplam sistem uygulanabilir olduğunda mümkündür. Sürdürülebilir kalkınma yönünün belirsizliğine rağmen, temel bileşen sistemlerini tanımlamak ve her bir sistemin ve toplam sistemin yaşayabilirliği hakkında temel ve güvenilir bilgi sağlayabilecek göstergeleri tanımlamak gerekir (Harris, 2000: 7).

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel kaygılarla sınırlı değildir, aynı zamanda ekonomik ve sosyal kaygılara odaklanmayı da içerir. Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetler, az gelişmiş ülkelerde yoksulluk ve bozulma sorunları ile yakından bağlantılı olduğu için, sürdürülebilir kalkınmayı dikkate alan bir strateji bu bağlantıyı tanımalı ve işletmelerin faaliyetlerinden etkilenen daha az gelişmiş pazarlar için çevresel yükü azaltmaya ve ekonomik faydaları arttırmaya yönelik olmalıdır (Montiel ve Delgado-Ceballos, 2014: 10).

Sürdürülebilir kalkınma, mevcut ve gelecek nesiller için daha iyi bir yaşam kalitesi sağlamakla ilgilidir. Bu, bir bütün olarak dünyada aynı anda dört temel hedefe ulaşılmasını gerektirir (Zabihi vd., Habib, 2012: 571):

- * Herkesin ihtiyaçlarını tanıyan sosyal ilerleme
- * Çevrenin etkin korunması

* Doğal kaynakların ihtiyatlı kullanımı

* Yüksek ve istikrarlı ekonomik büyüme ve istihdam seviyelerinin sürdürülmesi

Diğer taraftan, Parris ve Kate (2003) çalışmalarında sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek ve karakterize etmek için 12 indikatör belirlemiştir (Parris ve Kates, 2003: 4). Tablo 2, söz konusu 12 indikatörün bir özetini sunmaktadır:

Tablo 2: Sürdürülebilir Kalkınmayı Ölçmek İçin Kullanılan Göstergeler

Gösterge	Açıklama
Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (UN CSD)	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın doğrudan bir sonucu olarak, 1992 yılında Ekonomik ve Sosyal Konseyin himayesinde oluşturulmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, çevresel, ekonomik ve kurumsal yönlerini kapsar. Asıl amaç, sonunda kapsamlı bir karşılaştırmalı zaman serisi veri seti olarak yayınlanabilecek ortak ülkeler düzeyinde göstergeler kümesi oluşturmak olsa da, son CSD müzakereleri, sadece ulusal düzeyde ülkeler tarafından gönüllü olarak kullanılmak üzere tasarlandıklarını, ülkelere özgü koşullara uygun olduklarını vurgulamıştır
Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri Danışma Grubu (CGSDI)	Alanında uzman kişilerden oluşan uluslararası bir panel olan CGSDI, 1996'da Wallace Global Fonu'ndan, göstergeler üzerindeki uluslararası çalışmaları uyumlu hale getirmek ve tek bir sürdürülebilirlik endeksi yaratma için kurulmuştur. Bu çalışma, 100'den fazla ülke için 4 kümeye (çevre, ekonomi, toplum ve kurumlar) düzenlenmiş 46 göstergeden oluşan bir dizi sürdürülebilirlik panosu oluşturur. Buna paralel olarak, CGSDI, kullanıcıların bireysel göstergelerden toplam puanları hesaplamak ve toplanan sonuçları grafiksel olarak analiz etmek için alternatif yöntemler seçmelerine izin veren bir yazılım paketi geliştirmiştir
Refah Endeksi	Refah Endeksi, 180 ülke için 88 göstergenin bir bileşimidir. Göstergeler iki alt endekte toplanır (insan sağlığı ve ekosistem sağlığı). İnsan refah endeksi, sırayla sağlık ve nüfus, zenginlik, bilgi ve kültür, topluluk ve eşitlik endekslerinin bir bileşimidir. Ekosistem refah endeksi, toprak, su, hava, türler ve genler ve kaynak kullanımı endekslerinin bir bileşimidir.
Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi	Dünya Ekonomik Forumu'nun çevresel sürdürülebilirlik endeksi, aynı zamanda 148 ülke için 68 göstergeden türetilen bir birleşik endekstir. Bu göstergeler, 5 bileşen ve 20 temel gösterge olarak toplanır: çevre sistemleri (hava ve su kalitesi, su miktarı, biyolojik çeşitlilik ve arazi); çevresel streslerin azaltılması (hava kirliliği, su ve ekosistem stresleri, atık ve tüketim baskıları ve nüfus artışı); insan savunmasızlığının azaltılması (temel insan beslenmesi ve çevre sağlığı); sosyal ve kurumsal kapasite (bilim ve teknoloji, tartışma özgürlüğü, çevresel yönetim, özel sektör duyarlılığı ve eko-verimlilik); ve küresel yönetim (sera gazı emisyonlarını ve sınır ötesi çevresel baskıları azaltmak için uluslararası işbirliği çabalarına katılım)
Global Senaryo Grubu	Global Senaryo Grubu, ulusal ve uluslararası eşitlik, açlık, enerji ve su kullanımı, ormansızlaşma, karbon emisyonları, sülfür emisyonları ve toksik atıkların özelliklerini tanımlayan 65 gösterge seti kullanmaktadır. Diğer retrospektif çabaların aksine, bu göstergeler, 2050 yılına kadar sürdürülebilirlik sorununa gelecekteki küresel yanıtların dört alternatif senaryosunu karakterize etmektedir: piyasa güçleri, politika reformu, kale dünyası ve büyük geçiş
Ekolojik Ayak İzi	İlerlemeyi yeniden tanımlamak iki sürdürülebilirlik endeksi üretir: ekolojik ayak izi ve gerçek ilerleme göstergesi. Ekolojik ayak izi, dünyanın yeni kaynaklar yaratma ve atıkları emme kapasitesine göre tüketim ve atıkların küresel ve ülke bazında hesaplanmasıdır. Ekin ve otlak alanlarının, ormanların, balıkçılığın, altyapının ve fosil yakıtların kullanımını yönetmeye yönelik etki önlemlerinden oluşturulmuştur. Bu önlemler daha sonra her bir kaynağın küresel stoku ile karşılaştırılır
Orijinal İlerleme Göstergesi	Orijinal İlerleme Göstergesi (GPI), suç, kirlilik ve aile sorunları gibi faktörleri çıkarırken, hane halkı ve gönüllü çalışmaların ekonomik katkılarını içeren ABD'nin ekonomik performansının bir ölçüsüdür. GPI, ulusal hesap sistemlerine ekonomik dışsallıkları dâhil etme çabalarının önemli bir örneğidir

Tablo 2 (devamı)

Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri ile ilgili ABD Kurumlar Arası Çalışma Grubu (IWGSDI)	Ulusal bir çabanın başka bir örneği olan IWGSDI, 13 ekonomik gösterge, 16 çevresel gösterge ve 11 sosyal göstergeden oluşan bir koleksiyondur. Göstergelerin bileşik endekslerini oluşturmak için hiçbir çaba gösterilmez. Bununla birlikte, 40 göstergeden 30'u sürdürülebilir kalkınma ile ilgili net bir etkisi olan eğilimleri, 30'unun 17'si de olumlu ulusal eğilimleri göstermektedir.
Kosta Rika Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri Sistemi	Ulusal ölçekte bir gayretin diğer örneği, ilk kez 1998'de yayınlanan Kosta Rika'nın Sürdürülebilir Kalkınma için Göstergeler Sistemi'dir. ABD'nin çabalarının aksine, Kosta Rika, ülkenin birincil istatistiksel özetini düzenlemek için sürdürülebilir kalkınma kavramını kullanır. Sonuç, şu anda 3 geniş kategoride düzenlenmiş 255 istatistik tablosu içeren bir özetir: sosyal (83 tablo), ekonomik (97 tablo) ve çevresel (75 tablo). Diğer ulusal istatistiksel özetlerde olduğu gibi, sunum neredeyse hiç yorum ya da genel değerlendirme ve grafiklerin gereksiz kullanımı olmaksızın gerçeğe yakındır.
Boston Göstergeleri Projesi	Bu çaba, sivil sağlık, kültür, ekonomi, eğitim, çevre, barınma, sağlık, güvenlik, teknoloji ve ulaşım olmak üzere 10 temada düzenlenen 159 göstergelyi değerlendirir. Rakamlar mahalle tarafından, bir bütün olarak Boston için ve daha geniş metropol alanı için verilir. Her tema tarihsel ve bölgesel bağlamı, şehir genelinde odaklanmayı, komşuluk odağını ve kalan zorlukları gösteren bir anlatı içerir. IWGSDI'da olduğu gibi, bileşik endeksler oluşturmak için hiçbir çaba gösterilmez.
ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı Devlet Başarısızlığı Görev Gücü	Bu grup, 1956–1996 yılları arasında (devlet başarısızlığı olarak adlandırılan) savaşlar, soykırımlar, politikalar, olumsuz ya da yıkıcı rejim krizleri gibi ülkelere ait tarihsel bir kayıt oluşturmuştur. Daha sonra, bu tür olayların başlangıcını iki yıl önceden tahmin edebilen göstergeleri indüktif olarak bulmak için kademeli olarak çok değişkenli regresyon ve sinir ağları gibi veri madenciliği tekniklerini kullanmıştır. Sosyal, ekonomik, politik ve çevresel konuları kapsayan 75 göstergeli bir havuzu bulunmaktadır. Küresel bazdaki en iyi model, bebek ölümleri, ticaret açığı [(ithalat ihracatı) / GSYİH] ve demokrasi düzeyi göstergelerini kullanmıştır. Bu basit model, arızanın yaklaşık üçte ikisini tahmin edebilir ve başarısız olmama nedenleri doğru bir şekilde ortaya çıkabilir.
Küresel Raporlama Girişimi	Sürdürülebilirlik sadece ülkeler, bölgeler, şehirler için değil, diğer nesnelere için de ölçülebilir. Örneğin, şirketlerin sürdürülebilirliğinin derecelendirilmesine artan bir ilgi vardır. Bu çabaların en göze çarpanı, başlangıçta işletmeler ve nihayetinde herhangi bir kuruluş, hükümet veya sivil toplum örgütü için ekonomik, çevresel ve sosyal performansın raporlanması için küresel olarak uygulanabilir kılavuzlar oluşturma çabası olan Küresel Raporlama Girişimi'dir. Bu kılavuz ilkeler, bu kuruluşlar tarafından rutin olarak raporlanması gereken üç sektörün her biri için göstergeleri belirtir.

Kaynak: (Parris ve Kates, 2003: 4-8)

4. Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin çevresel sonuçlarını tam olarak dikkate alan, değiştirilebilen veya yenilenebilen ve dolayısıyla tükenmeyen kaynakların kullanımına dayanan ekonomik kalkınmadır. Oxford İngilizce Sözlüğü sürdürülebilirliği, belirli bir oranda veya seviyede tutulabilme olarak tanımlar. İşletme açısından sürdürülebilirlik, bir işletmenin çevreyi korurken kâr elde etme yeteneğidir. Sürdürülebilirliğin erken tanımları temel olarak makro düzeyde bir bakış açısına sahiptir ve ilgi, sürdürülebilir doğal kaynak çıkarımı seviyelerini ve aynı zamanda ekonomik üretim ve tüketimi nasıl kontrol edeceğini tahmin etmeye yoğunlaşmıştır. Sürdürülebilirliğe yapılan ilk bilimsel katkılar doğal kaynakların kullanımına ve bunların yaşam kalitesi üzerindeki etkisine odaklanmış ve daha sonra ana hedef kitlesi olan gelecek nesiller ile ekonomi, çevre ve sosyal alanlarla ilişkileri dâhil edilmiştir. Kuruluşlar, sürdürülebilir koşullar oluşturmak için mevcut araçlar olarak kabul edilmiştir (Wikström, 2010: 99-100; Caniato vd., 2012: 660).

Sürdürülebilirlik, sistemi bir bütün olarak istikrarsızlaştırmadan şekillendirmesi gereken sosyal ve ekolojik sistemler arasındaki ilişkidir. Sistem teorisi bakışıyla, sürdürülebilirlik, bağlantılı alt

sistemlerin hem işlevselliğini hem de esnekliğini korumayı ve böylece tüm sistemi sabit tutmayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik araştırması, sadece ekolojik süreçlerle ilgili değil, aynı zamanda toplumun doğa ile etkileşimlerini ilgilendiren sosyal süreçleri kavramakla da ilgilidir. (Littig ve Griebl, 2005: 7). Sürdürülebilirlik, yalnızca ekolojik, sosyal ve ekonomik konuların entegrasyonunu, yaygın istişareleri ya da yaşam kalitesini iyileştirmeyi kapsamaz; bir şeyi korumak veya sürdürmekle ilgilidir. (McKenzie, 2004: 5).

Çok zayıf sürdürülebilirlik kuralı, sermaye varlıklarının toplam stokunun zaman içinde sabit kalmasıdır. Bu kural, böyle bir azalmayı telafi etmek için başka bir sermaye varlığının (veya varlıkların) artırılması koşuluyla bir varlığın azaltılmasına izin verir. Bu nedenle, doğal sermayenin her azalması, başka bir formdaki veya doğal/insan yapımı sermaye formlarındaki bir artışla dengelenmelidir. Zayıf sürdürülebilirlikte, ekolojik krizin mevcut toplumsal yapılar ve ekonomik kurumlar içinde ele alarak çözülebileceği varsayılmaktadır. Hiçbir radikal paradigma değişimi gerekli görülmemektedir. Güçlü sürdürülebilirlik savunucuları, bazı kritik doğal sermayelerin yerine başka sermaye biçimleri getirilemeyeceği için, toplam sermaye miktarını korumanın yeterli olmadığını; doğal sermayenin de korunması gerektiğini iddia etmektedir. Çok güçlü sürdürülebilirlik perspektifi, küresel taşıma kapasitesine göre insani gelişme ölçeğine odaklanmaktadır. Bu görüşe göre, insani gelişme, küresel taşıma kapasitesine ulaştığında, hiçbir doğal sermaye biçimi ikame edilemez, bu nedenle insani gelişmenin mutlak sınırları vardır (Holden vd., 2014: 132; Laine, 2005: 4).

Kaynak kıtlığı ve işletme maliyetleri, iş dünyasının sürdürülebilirliğe odaklanmasının nedenleri arasındadır. Ek olarak işletmeler günümüzde, doğal kaynakların kullanımı ve yönetimi konusunda daha fazla şeffaflık, sorumluluk ve hesap verebilirlik baskısı altındadır. Kirlilik, ekonomik atıkların bir tezahürüdür ve kaynakların eksik kullanımını içerir. Kirliliğin azaltılması genellikle kaynak kullanımında verimliliği artırmaya eşdeğerdir. Ayrıca, girdi faktörlerinin daha fazla tüketimi ve istenmeyen çıktılarının daha fazla üretimi, endüstriyel sistemi ekolojik olarak sürdürülemez hale getirmektedir (Gatimbu vd., 2018: 1765). Sürdürülebilir yönetim, işletmeler için kritik önemini giderek artırmaktadır. Üstün kaynaklara sahip firmaların pazarda rekabet avantajı kazanma olasılığı daha yüksektir. Bu tür rekabet avantajlarına ulaşmanın bir yolu, çevresel sürdürülebilirlik stratejilerinin uygulanmasıdır (Knight vd., 2019: 25; Shou vd., 2019: 1).

İşletmelerin sürdürülebilirlik arayışındaki kilit rolü, kurumsal sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kurumsal sürdürülebilirlik, bir işletmenin ticari faaliyetlerinde ve paydaşlarla etkileşimlerinde, sosyal ve çevresel endişelerin gönüllü olarak dâhil edilmesidir. Kurumsal sürdürülebilirlik, hesap verebilirliği, çevresel ve sosyal bileşenleri içerecek şekilde ekonomik odağının ötesine genişletir. İşletmelerin geleneksel ekonomik sorumlulukları, müşteri değeri yaratma ve finansal performans ile ilgilidir. Sosyal sorumlulukları, toplum üzerindeki etkiler, bireylerin ve toplulukların refahı (örn: çalışan sağlığı, sosyal eşitlik, etik, ortaklıklar vb.) ile ilgilidir. Çevresel sorumlulukları, doğal çevreye ilişkin faaliyetlerine odaklanır ve ekolojik ayak izini azaltmak, çevreyi korumak ve yenilenemeyen kaynakların kullanımını azaltmak gibi faaliyetler içerir (Ozanne vd., 2016: 250).

İşletmelerin sürdürülebilirlik yönetimi için kullanabileceği çeşitli araç ve yöntemler bulunmaktadır. (Arena vd., 2009: 210). Yaşam döngüsü değerlendirmesi (LCA), bir ürünün yaşam döngüsü boyunca, yani hammadde ediniminden üretim ve kullanım aşamalarına, atık yönetimine kadar kullanılan çevresel etkileri ve kaynakları değerlendirmek için bir araçtır (Finnveden vd., 2009: 1). Yaşam döngüsü maliyetlendirmesi (LCC), ürün ve hizmetlerin yaşam döngüleri boyunca ekonomik etkilerini ele almaktır. ISO 14000 serisi, bir ürün veya hizmetin kullanım ömrü boyunca çevresel etkilerini dikkate almak için uluslararası bir standart yöntemi belirler (Hutchins ve Sutherland, 2008: 1689).

Sürdürülebilirlik kavramının yaygın olarak kullanılmasına rağmen, sürdürülebilirliği neyin oluşturduğuna çok net bir anlaşma yoktur. Tanım, uygulamanın ölçeğine ve içeriğine göre değişmektedir (Vos, 2007: 1). Tablo 3'te sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramı ile ilgili literatürde yapılan tanımların bir özeti sunulmaktadır:

Tablo 3: Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma Tanımları

Yazar(lar)	Yıl	Tanım
World Commission on Environment & Development	1987	Sürdürülebilir Kalkınma: Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma
Swaney	1987	Sürdürülebilirlik: Güçlü bir mali tabanı korumaya çalışırken doğal kaynakları bozmayacak veya yok etmeyecek uygulamaları benimsemek
IISD, 1992	1992	Sürdürülebilirlik: Günümüzde işletmenin ve paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılayan iş stratejilerini ve faaliyetlerini benimsemek, aynı zamanda insanı korumak, sürdürmek ve güçlendirmek, gelecekte ihtiyaç duyulacak insan ve doğal kaynakları korumak, sürdürmek ve geliştirmek
Starik ve Rands	1995	Sürdürülebilirlik: Bir veya daha fazla kuruluşun, bireysel veya toplu olarak, uzun süreli zaman dilimlerinde var olma ve gelişebilme yeteneği (diğer toplulukların varlığına ve gelişmesine izin verilecek şekilde)
Shrivastava	1995	Sürdürülebilirlik: Kaynakların tükenmesi, enerji maliyetlerindeki dalgalanmalar, ürün yükümlülükleri, kirlilik ve atık yönetimi ile ilgili uzun vadeli riskleri azaltma potansiyeli
Gladwin, Kennelly ve Krause	1995	Sürdürülebilir kalkınma: Kronik tehditlerden güvenlik ve biyolojik çeşitlilik kaybı, iklim değişikliği, tatlı su kıtlığı, gıda güvensizliği ve nüfus artışı dâhil olmak üzere zararlı bozulmalardan korunmayı gerektiren bir güvenlik kavramını
Costanza ve Patten	1995	Sürdürülebilir bir sistem hayatta kalan veya devam eden sistemdir
Callicott ve Mumford	1997	Ekolojik Sürdürülebilirlik: Ekosistemin sağlığından ödün vermeden insan ihtiyaçlarını karşılamak
United Nations Environment Programme Finance Initiative	1997	Sürdürülebilir kalkınma, mevcut ve gelecek nesillerin çıkarlarını dengelemek için ekonomik ve sosyal kalkınma ile çevrenin korunması arasında pozitif bir etkileşime dayanmaktadır
AccountAbility	1999	Kurumsal Sürdürülebilirlik: Bir kuruluşun (veya toplumun) doğal, sosyal ve beşeri sermaye üzerindeki etkisini dikkate alarak faaliyetlerini süresiz olarak sürdürme yeteneği
Dyllick ve Hockerts	2002	Kurumsal Sürdürülebilirlik: Bir işletmenin doğrudan ve dolaylı paydaşlarının (hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, baskı grupları, vb.) ihtiyaçlarını, gelecekteki paydaşların ihtiyaçlarını da karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılamak
Sikdar	2003	Sürdürülebilirlik: Ekonomik kalkınma, çevresel yönetim ve sosyal eşitlik arasında akıllı bir denge
McKenzie	2004	Sosyal sürdürülebilirlik: Topluluklar içinde yaşamı iyileştiren bir koşul ve bu koşula ulaştırabilecek bir süreç
Berglund	2005	Sürdürülebilir kalkınma: Biyosferin insan kullanımının yönetimi, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılama potansiyelini korurken mevcut nesillere en büyük sürdürülebilir faydayı sağlayabilir
Steurer, Langer, Konrad ve Martinuzzi	2005	Sürdürülebilir kalkınma, genellikle uzun vadede çok çeşitli yaşam kalitesi sorunlarına değinen toplumsal rehberlik modeli iken, kurumsal sürdürülebilirlik, işletmelerin kısa ve uzun vadeli, ekonomik, sosyal ve çevresel performansını ele alan kurumsal bir yol gösterici modeldir

Tablo 3 (devamı)

United Nations General Assembly	2005	Ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan sürdürülebilir kalkınma, Birleşmiş Milletler faaliyetlerinin kapsayıcı çerçevesinin kilit bir unsurunu oluşturmaktadır
European Commission	2007	Sürdürülebilir kalkınma: Acil ve uzun vadeli ihtiyaçları, yerel ve küresel ihtiyaçları birleştiren ve sosyal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçları insan ilerlemesinin ayrılmaz ve birbirine bağlı bileşenleri olarak gören ilerleme
Glavie ve Lukma	2007	Sürdürülebilir tüketim: herkesin daha sorumlu davranışları ile sosyal ve çevresel dengesizliklere uygulanabilir çözümler bulmak
Carter ve Roger	2008	Sürdürülebilirlik: Bir işletmenin ve tedarik zincirlerinin uzun vadeli ekonomik performansını iyileştirmek için, organizasyonlar arası iş süreçlerinin sistematik koordinasyonunda, sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflere stratejik, şeffaf entegrasyonu ve ulaşılması
Eltayeb , Zailan ve Filho	2010	Sürdürülebilirlik: Kullanılan enerjinin en aza indirilmesini ve üretilen atıkların verimli kullanılmasını teşvik eden organizasyonel uygulama. Böylece işletmelerin insanlar üzerindeki eylemlerinin olumsuz etkileri azaltılabilir
Jones and Kramer	2010	Sürdürülebilirlik: Sosyal ve beşeri sürdürülebilirlik, insanların ihtiyaçlarının karşılanması ile uzun vadede gelişecek sosyal ilişkilerin sürdürülmesini içerir. Çevresel sürdürülebilirlik, günümüz ve gelecek nesiller için biyosferin korunması ve yenilenmesini ifade etmektedir. Finansal sürdürülebilirlik, kuruluşun sahiplerinin ihtiyaçlarını şimdi ve gelecekte karşılama yeteneğidir
Bansal	2010	Sürdürülebilirlik: Entegre ekonomik, sosyal ve çevresel sistemler yoluyla esnek kuruluşların oluşturulması
Slawinski ve Bansal	010	Sürdürülebilirlik, işletmelerin uzun vadeli finansal, sosyal ve çevresel performanslarından ödün vermeden kısa vadeli finansal, sosyal ve çevresel taleplere cevap verme yeteneği
Chabowski Mena ve Gonzalez	011	Sürdürülebilirlik: Geleceğe odaklanmaya yardımcı olabilecek yetenekler geliştirirken mevcut gereksinimleri karşılamak için benimsenen bir yaklaşım
Morelli	011	Çevresel Sürdürülebilirlik: Mevcut ve gelecek nesillerin kaynak ve hizmet ihtiyaçlarını, bunları sağlayan ekosistemin sağlığından ödün vermeden karşılamak
Hassini, Surti ve Searcy	012	Sürdürülebilirlik: Ekonominin, çevrenin ve toplumun refahını sürdürmek için uzun vadeli hedeflerle iş yapma yeteneği

Kaynak: Bhanot vd.,2019: 43; Ahi ve Searcy, 2013: 331; Wiese vd., 2012: 321

4.1. Sosyal Sürdürülebilirlik

Sosyal sürdürülebilirliği kavramsallaştırmanın zorlukları, analitik, normatif ve politik yönler arasında net bir farklılaşma olmaması ve insanların bir diğerine öncelik verebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun bir nedeni, analitik olduğu kadar normatif bir anlamı olan sosyal kelimesinin geniş ve çok yönlü çağrışımında zaten bulunabilir (Littig ve Griebler, 2005: 5). Sosyal sürdürülebilirliğin en yaygın tanımı, topluluklar içinde olumlu bir koşul ve bu koşula ulaşabilecek bir süreçtir. Bu tanım, aşağıdaki ilkeleri içerir (Morelli, 2011: 3):

- * Kilit hizmetlere erişim eşitliği
- * Kuşaklar arası eşitlik
- * Farklı kültürlere değer veren bir ilişkiler sistemi
- * Vatandaşların, özellikle yerel düzeyde siyasi katılımı
- * Topluluk olma duygusu

- * Sosyal sürdürülebilirlik bilincini iletmek için bir sistem
- * Bir toplumun mümkün olan yerlerde kendi ihtiyaçlarını karşılaması için mekanizmalar
- * Topluluk eylemiyle karşılanamayan ihtiyaçları karşılamaya yönelik siyasi savunuculuk

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna yaklaşımlar, ekonomik boyutuna yaklaşımlar kadar çeşitlidir. Sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal değerlerin, sosyal kimliklerin, sosyal ilişkilerin ve sosyal kurumların geleceğe ne ölçüde devam edebileceği olarak tanımlanabilir. Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun bütünlüğünün ve ortak hedeflere yönelik çalışma yeteneğinin korunmasını gerektirir. Sağlık ve esenlik, beslenme, barınma, eğitim ve kültürel ifade gibi bireysel ihtiyaçları karşılamalıdır (Moldan vd.,2012: 5).

Sürdürülebilir kalkınma söyleminin önemli bir kısmı artık sosyal eşitliğin önemini vurgulamaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik, sivil toplumun evrimi ile uyumlu, kültürel ve sosyal olarak farklı grupların uyumlu bir şekilde birlikte yaşamalarını sağlayan bir ortam yaratırken, aynı zamanda toplumun bütün kesimleri için yaşam kalitesinde iyileşmelerle sosyal entegrasyonu teşvik eden gelişme ve/veya büyümedir. Bu tanım, toplumsal sürdürülebilirliği toplumun kolektif işleyişi ve bireysel yaşam kalitesi meseleleri açısından ele almaktadır. Kentsel sosyal sürdürülebilirlik ise, bir kentin insan etkileşimi, iletişim ve kültürel gelişim için uzun vadeli, uygulanabilir bir ortam olarak işlev görme yeteneğidir. (Bramley ve Power, 2009: 31). Sosyal sürdürülebilirliğin istikrarı, sosyal/ kültürel tercihlerin ve özelliklerin ve çevrenin zaman içinde nasıl muhafaza edildiği ile ilgilidir (Vallance vd, 2011: 345).

4.2 Çevresel Sürdürülebilirlik

Çevresel sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Çevre, çevreye bağımlılıkları nedeniyle hissedarlar, çalışanlar, müşteriler ve toplum ile birlikte işletmeler için önemli bir paydaştır. İşletmeler, tüketiciler ve hükümetlerin faaliyetleri çevreyi önemli şekillerde etkilemektedir. Çevresel sorunlara yanıt veren işletmeler için üç motivasyon vardır: meşruiyet, rekabetçilik ve ekolojik sorumluluk (Prasad vd., 2019: 374-375). Çevresel sürdürülebilirlik, insanların ve doğanın üretken bir uyum içinde var olabileceği ve gelecek kuşakların sosyal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçlarının karşılanmasına izin veren koşulları yaratmak ve sürdürmek olarak tanımlanabilir (U.S Department of Energy, 2020). Çevresel sürdürülebilirlik, ekosistemlerin sağlığından ödün vermeden insan ihtiyaçlarını karşılamaktır (Morelli, 2011:2).

Çevresel bütünlük ilkesi, insan faaliyetlerinin dünyanın kara, hava ve su kaynaklarını aşındırmamasını sağlar. Ekosistemlerin rejeneratif kapasitenin ve taşıma kapasitesinin sınırlı olduğu varsayılmaktadır. Nüfus artışı, aşırı tüketim, artan kirlilik ve doğal kaynakların tükenmesi ile birleştiğinde, çevresel bütünlüğü tehdit etmektedir. İnsan faaliyetlerinin, biyolojik çeşitliliğin azalması, ozon tabakasının incilmesi, sera gazlarının birikmesi, atık yönetimi, ormansızlaşma dahil ancak bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, doğal çevre üzerinde önemli olumsuz etkileri olabilir. Doğal çevre tehlikeye girerse, insan yaşamı için hava, su ve yiyecek gibi temel ve gerekli kaynaklar da tehlikeye atılacaktır (Bansal, 2005: 198).

Günümüzde çevre, işletmeler için önemli bir sorun haline gelmiştir. İşletmeler, çok sayıda paydaş tarafından sosyal ve çevresel sorumlulukları benimseme baskısı altındadır. Yöneticiler için, işletmelerinin nasıl daha fazla sosyal sorumluluk sahibi, ekolojik olarak sürdürülebilir ve ekonomik açıdan rekabetçi olabileceğini konusu hassasiyet taşımaktadır. Bu nedenle işletmelerin, yönetim uygulamalarının, nihai ürünlerinin ve süreç sistemlerinin, şirketin doğal çevre üzerindeki etkisini azaltacak şekilde dönüştürülmesi ve çevresel unsurların işletmenin tüm stratejilerine dâhil edilmesi gerektirecektir (Yacob vd.,2019: 1; Orlitzky vd., 2011: 3). İşletmeler sadece kendilerinin değil,

tedarikçilerinin yarattığı çevresel ve sosyal problemlerden de sorumlu tutulmaktadır (Caniato vd., 2012, s. 659).

Çevresel sürdürülebilirlik yönetimi, işletme performansını artırmak için operasyon stratejisinin yürütülmesinde kritik bir faaliyettir. Son yıllarda, birçok işletme çevreye uyumlu misyon beyanları oluşturmakta ve uygulamaktadır. Benzer şekilde, finansal raporlamalar, artık yıllık çevre raporlarını da içermektedir. Çevre dostu politikaların uygulanması, işletme verimliliğini arttırmakta ve dolayısıyla üstün bir rekabet avantajı kaynağı olarak hizmet etmektedir. Ayrıca işletmeler yeşil bir imajla; vergi indirimi, çeşitli sübvansiyonlar, marka itibarını ve bilinirliğini arttırma, tüketici güvenini elde etme, pazar payını ve ihracatı arttırma, mevzuata daha iyi uyum sağlama ve yenilikçi kapasitelerinde iyileştirme gibi faydaları da elde etmektedir (Danso vd., 2019: 3; Amankwah-Amoah vd., 2019: 79; Jugend vd., 2017: 432-433).

Sürdürülebilir kalkınma bağlamında düşük maliyetli ve operasyonel çevre politikalarını geliştirmek için birbiriyle bağlantılı hedefler ve çevresel sürdürülebilirliğin temel ilkeleri şu şekilde sayılabilir (Moldan vd., 2012: 6):

- * Doğal kaynakların verimli yönetimi ile ekosistemlerin bütünlüğünü korumak
- * Karar alma için bilgileri iyileştirmek (göstergeler yoluyla ilerlemeyi ölçme)
- * Sosyal ve çevresel ara yüz (yaşam kalitesini artırmak)
- * Küresel çevresel bağlılık (yönetişimin ve işbirliğinin geliştirilmesi)
- * Geri dönüşüme önem vermek
- * Tehlikeli ve kirletici maddelerin çevreye salınımını önlemek
- * Yenilenemez kaynakları verimli kullanmak (yenilenebilir kaynaklarla ikame edilmeli)
- * Uzun vadeli perspektif (belirlenmiş herhangi bir zaman sınırı olmaksızın)
- * Geri bildirimleri dikkate almak
- * Farklı ölçeklere önem vermek (zaman ve mekânda)
- * Esneklik (değişen bir duruma tepki verme, yaparak öğrenme)
- * Doğaya ve biyolojik çeşitliliğe saygı

4.3. Ekonomik Sürdürülebilirlik

Ekonomik sürdürülebilirliğin birçok tanımı vardır. Bunlar arasındaki fark, başlangıç noktası olarak farklı sürdürülebilirlik modellerinin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik, ekolojik veya sosyal sürdürülebilirlik üzerinde olumsuz bir etkisi olmayan ekonomik kalkınmadır. Bu nedenle ekonomik sermayedeki bir artış, doğal sermaye veya sosyal sermayenin azaltılması pahasına olmamalıdır (KTH Royal Institute of Technology, 2018). Ekonomik olarak sürdürülebilir işletmeler, garanti nakit akışları ve kârlılığı olan işletmelerdir. (Njoroge vd., 2019: 255).

Ekonomik sürdürülebilirlikte, işletmelerin iç ve dış etkilerini analiz etmek önemlidir. Bu, sürdürülebilirlik yönetiminin aşağıdakileri dikkate alması gerektiği anlamına gelir (Doane ve MacGillivray, 2001: 19):

- * İşletmelerin finansal performansı,
- * İşletmelerin maddi olmayan duran varlıkları nasıl yönettiğini,
- * İşletmelerin ekonomi üzerindeki etkisi,

* İşletmelerin sosyal ve çevresel etkileri ve bunları nasıl yönettiği.

İdeal ve sürdürülebilir bir ekonomi, en az miktarda kaynak kullanımı ve çevresel zarar ile en yüksek miktarda genel refahı sağlayan ekonomidir. Ekonomik açıdan, gerçekten sürdürülebilir olmak için, doğal kaynaklara yönelik genel talep, doğanın yenilenebilir kaynak arzından daha az olmalıdır (<https://econation.co.nz/>, 2020).

Sonuç

Literatürde sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirliğin tüm dünyada kabul edilmiş tek bir tanımı bulunmamaktadır. Her iki kavram da farklı yazarlar tarafından farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında sürdürülebilir kalkınma, ilk olarak çevresel endişeler sebebiyle ortaya çıkmış; ardından hem kalıcı ekonomik büyümeyi hem de sınırlı doğal kaynakların verimli kullanılmasını sağlayarak ve sosyal kaygıları da kapsayarak ülke politikalarında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma nesiller arasında ve nesiller içinde eşitsizlikleri en aza indirmeyi ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüz ihtiyaçlarını karşılamayı gerektirir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik ile ilgili bir eşitlik ve denge meselesidir. Diğer taraftan Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınmayı ülke politikalarına dâhil etme ve küresel amaçlar oluşturma çabaları arasında 1972 Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, 1987 Brundtland Raporu, 1992 Rio Dünya Zirvesi, 1995 Kopenhag Sosyal Kalkınma Zirvesi, 1997 Kyoto Protokolü, 2000 Milenyum Zirvesi, 2002 Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, 2012 Brezilya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı ve 2015 Transforming Our World Raporu bulunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın işletmeler için en önemli varsayımlarından biri de üçlü alt çizgi kavramıdır. Kurumsal sürdürülebilirliğin ve performansın artarak devamı için üçlü alt çizgi, işletmelerin sadece ekonomik kâr oluşturan operasyonlarına değil, sosyal ve çevresel etkilerine de odaklanmaları gerektiğini savunur. Günümüzün hızla gelişen teknolojik ve küresel rekabet ortamında bir diğer önemli husus sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilirlik, en geniş haliyle, bir süreci veya durumu zaman içinde devam ettirebilme kapasitesidir. Sürdürülebilirlik; işletmelerin, yasal ve çevresel düzenlemelere uymak, kurumsal itibarlarını geliştirmek, verimliliği arttırmak, maliyetlerini azaltmak, rekabet avantajı ve paydaşlarıyla etkili bir iletişim sağlamak için kullanabileceği anahtar faktördür. Esasen işletmelerin hayatta kalabilmesi için sürdürülebilirlik olmazsa olmaz bir şarttır.

Bu makalede bir taraftan sürdürülebilir kalkınma kavramı tarihsel evrimi ile birlikte incelenirken, diğer taraftan sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları da dâhil olmak üzere geniş bir kavramsal perspektiften ele alınmıştır. Bununla birlikte, her iki kavramın da neden önemli olduğu, işletmelerin ve politika yapıcılarının neden kullanmak zorunda oldukları açıklanmaya çalışılmıştır. İnsanların temel ihtiyaçlarının karşılanması, doğadaki kaynakların dengeli kullanımı, uzun vadeli ekonomik büyüme ve gelecek nesillere daha güzel bir dünya bırakmak için sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma en kritik meselelerden biridir. Bu noktada tüm ülkelerin Birleşmiş Milletler'in en son 2015 yılında güncellediği 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda çalışması da ayrıca önemlidir. Son olarak, dünyanın bize ebeveynlerimizin mirası değil, çocuklarımızın emaneti olduğu unutulmamalıdır. Ona iyi bakmak ve gelecek nesillere daha iyi durumda teslim etmek bizim sorumluluğumuzdur. Bu sorumluluğu yerine getirmek için de sürdürülebilirliğin ve sürdürülebilir kalkınma kavramının içeriğini ve önemini anlamak zorunludur.

Kaynakça

Ahi, P. ve Searcy, C. (2013). A Comparative Literature Analysis Of Definitions For Green And Sustainable Supply Chain Management, *Journal of Cleaner Production*, 52, 329-341.

Amankwah-Amoah, J., Danso, A. ve Adomako, S. (2019). Entrepreneurial Orientation, Environmental Sustainability And New Venture Performance: Does Stakeholder Integration Matter? , *Business Strategy And The Environment*, 28(1), 79-87.

Angus, J. (1995). The United Nations World Summit For Social Development: Copenhagen 6-12 March 1995, *Social Policy Journal of New Zealand*, 3(4), 1-5.

Arena, M., Ciceri , N., Terzi , S., Bengo, I., Azzone , G. ve Garetti , M. (2009). A State-Of-The-Art Of Industrial Sustainability: Definitions, Tools And Metrics, *International Journal of Product Lifecycle Management*, 4(1-3), 207-251.

Arya, P., Srivastava, M. ve Jaiswal, M. (2020). Modelling Environmental And Economic Sustainability Of Logistics, *Asia-Pacific Journal of Business*, Vol. 12(1), 73-94.

Bansal, P. (2005). Evolving Sustainably: A longitudinal Study Of Corporate Sustainable Development, *Strategic Management Journal*, 26(3), 197-218.

Barkemeyer, R. ve Holt, D. (2014). What Happened to the Development in Sustainable Development? Business Guidelines Two Decades After Brundtland, *Sustainable Development*, 22(1), 15-32.

Barral, V. (2012). Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm, *The European Journal of International Law* Vol. 23(2), 377-400.

Basiago, A. (1999). Economic, Social And Environmental Sustainability In Development Theory And Urban Planning Practice, *The Environmentalist* 19, 145-161.

Bhanot, N., Rao, P. ve Deshmukh, S. (2019). Sustainable Scenario: A Systematic Review of Definitions of Sustainability and Agenda for Future Research, *South Asian Journal of Management*, Vol: 11(1), 32-70.

Bramley, G., ve Power, S. (2009). Urban Form And Social Sustainability: The Role Of Density And Housing Type. Environment and Planning B, *Planning and Design*, 36(1), 30-48.

Caniato, F., Caridi, M., Crippa, L., ve Moretto, A. (2012). Environmental Sustainability In Fashion Supply Chains: An Exploratory Case Based Research, *International journal Of Production Economics*, 135(2) , 659-670.

Carr, D. ve Norman, E. (2007). Global Civil Society? The Johannesburg World Summit on Sustainable Development, *Geoforum*, doi:10.1016/j.geoforum.2007.07.006, 1-14

Ciegis, R., Ramanauskiene, J.ve Martinkus, B. (2009). The Concept of Sustainable Development and its Use for Sustainability Scenarios, *Engineering Economics*, 62(2), 28-37.

Daly , H. (2006). Sustainable Development: Definitions, Principles, Policies. The Future Of Sustainability, *Springer, Dordrecht*.39-53.

Damtoft, J., Lukasik, J., Herfort, D., Sorrentino, D. ve Gartner, E. (2008). Sustainable Development And Climate Change Initiatives, *Cement and Concrete Research*, 38, 115–127.

Danso, A., Adomako, S., Lartey, T., Amoah, J. ve Yirenyki, D. (2019). Stakeholder Integration, Environmental Sustainability Orientation And Financial Performance, *Journal of Business Research*, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.02.038>, 1-11.

Diesendorf, M. (2000). Sustainability and Sustainable Development, *Sustainability: The Corporate Challenge Of The 21st Century*, 2, 19-37.

Doane, D. ve MacGillivray, A. (2001). Economic Sustainability The Business Of Staying In Business, *New Economics Foundation*, 1-52.

Doyle , M. ve Stiglitz, J. (2014). Eliminating Extreme Inequality: A Sustainable Development Goal, 2015–2030, *Ethics & International Affairs*, 28(1), 5-13.

Du Pisani, J. (2006). Sustainable Development – Historical Roots Of The Concept, *Environmental Sciences*, 3(2), 83-96.

Ebner , D. ve Baumgartner , R. (2006). The Relationship Between Sustainable Development and Corporate Social Responsibility, *Corporate Responsibility Research Conference*, Vol: 4: (5-9), Queens University, Belfast Dublin., 1-17.

Finnveden , G., Hauschild, M., Ekvall , T., Guinee, J., Heijungs , R., Hellweg, S., Koehler A., Pennington, D. ve Suh, S. (2009). Recent Developments In Life Cycle Assessment., *Journal of Environmental Management*, 91, 1-21.

Gatimbu, K., Ogada, M., Budambula, N. ve Kariuk, S. (2018). Environmental Sustainability And Financial Performance Of The Small-Scale Tea Processors in Kenya, *Business Strategy & the Environment*, John Wiley & Sons, Vol: 27(8), 1765-1771.

GBD 2015 SDG Collaborators. (2016). Measuring The Health-Related Sustainable Development Goals in 188 countries: A Baseline Analysis From The Global Burden of Disease Study 2015, *The Lancet*, Vol: 388 (10053) , 1813-1850.

Gundimeda, H. (2004). How Sustainable Is The Sustainable Development Objective Of CDM In Developing Countries Like India?, *Forest Policy and Economics*, 6, 329-343.

Hajer, M., Nilsson, M., Raworth, K., Bakker, P., Berkhout, F., De Boer, Y., Rockström J., Ludwig, K. Ve Kok, M. (2015). Beyond Cockpit-ism: Four Insights to Enhance the Transformative Potential of the Sustainable Development Goals, *Sustainability*, 7, doi:10.3390/su7021651, 1651-1660.

Harris, J. (2000). Basic Principles of Sustainable Development, *Dimensions of Sustainable Development*, 21-41.

Holden, E., Linnerud, K. ve Banister, D. (2014). Sustainable Development: Our Common Future Revisited, *Global Environmental Change*, 26, 130-139.

Holden, E., Linnerud, K. ve Banister, D. (2017). The Imperatives Of Sustainable Development, *Sustainable Development*, 25(3), 213-226.

<https://econation.co.nz/sustainable-economy/> (2020). Sustainable economy, Erişim Tarihi: 08.04.2020

Hutchins, M. ve Sutherland, J. (2008). An Exploration Of Measures Of Social Sustainability And Their Application To Supply Chain Decisions, *Journal of Cleaner Production*, 16, 1688–1698.

Irurah , D. ve Boshoff, B. (2003). An Interpretation of Sustainable Development and Urban Sustainability in Low-Cost Housing and Settlements, *South Africa. University of Cape Town Press*, 244-262.

Jugend, D., Figueiredo, J. ve Pinheiro, M. (2017). Environmental Sustainability and Product Portfolio Management in Biodiversity Firms: A Comparative Analysis between Portugal and Brazil, *Contemporary Economics*, Vol. 11(4), 431-441.

Keiner, M. (2005). History, Definition(s) and Models of Sustainable Development, *ETH Zurich*, 1-8.

Knight, H., Megicks, P., Agarwal, S. ve Leenders, M. (2019). Firm Resources And The Development Of Environmental Sustainability Among Small And Medium-Sized Enterprises: Evidence From The Australian Wine Industry, *Business Strategy & the Environment*, John Wiley & Sons, Vol. 28 (1), 25-39.

KTH Royal Institute of Technology, (2018). Economic sustainability, <https://www.kth.se/en/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktygslada/sustainable-development/ekonomisk-hallbarhet-1.431976>, Erişim Tarihi: 08.14.2020

La Vina, A., Hoff, G. ve DeRose, A. (2003). The Outcomes of Johannesburg: Assessing The World Summit On Sustainable Development, *SAIS Review*, 23(1), 53-70.

Laine, M. (2005). Meanings Of The Term Sustainable Development in Finnish Corporate Disclosures, *Accounting Forum*, Vol: 29 (4), Taylor & Francis, 395-413.

Langlois, E., Campbell, K., Prieur-Richard, A.-H., Karesh, W. ve Daszak, P. (2012). Towards a Better Integration of Global Health and Biodiversity in the New Sustainable Development Goals Beyond Rio+20, *EcoHealth*, 9(4), 381-385.

Littig, B. ve Griebler, E. (2005). Social Sustainability: A Catchword between Political Pragmatism and Social Theory, *International Journal for Sustainable Development*, 8(1/2), 65-79.

McKenzie, S. (2004). Social Sustainability: Towards Some Definitions, *Hawke Research Institute, Working Paper Series*, 27, 1-31.

McKeown, R., Hopkins, C., Rizzi, R. ve Chrystalbride, M. (2002). Education for Sustainable Development Toolkit. Knoxville: Energy, *Environment and Resources Center*, University of Tennessee., 1-142.

Mebratu, D. (1998). Sustainability and Sustainable Development: Historical And Conceptual Review, *Environmental Impact Assessment Review*, 18(6), 493-520.

Moldan, B., Janousková, S. ve Hak, T. (2012). How To Understand And Measure Environmental Sustainability: Indicators And Targets, *Ecological Indicators*, Vol:17, 4-13.

Montiel, I. ve Delgado-Ceballos, J. (2014). Defining and Measuring Corporate Sustainability: Are We There Yet?, *Organization & Environment*, 27(2), 113-139.

Morelli, J. (2011). Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals, *Journal of Environmental Sustainability*, Vol: 1(1), Article 2, 1-10.

Njoroge, M., Anderson, W. ve Mburu, O. (2019). Innovation Strategy And Economic Sustainability In The Hospitality Industry, *The Bottom Line*, Vol: 32 (4), 253-268.

Orlitzky, M., Siegel, D. ve Waldman, D. (2011). Strategic Corporate Social Responsibility and Environmental Sustainability, *Business & Society*, 50(1), 6-27.

Ozanne, L. K., Phipps, M., Weaver, T., Carrington, M., Luchs, M., Catlin, J., Gupta S., Santos, N. J.C., Scott, K. ve Williams, J. (2016). Managing the Tensions at the Intersection of the Triple Bottom Line: A Paradox Theory Approach to Sustainability Management, *Journal of Public Policy & Marketing*, 35(2), 249-261.

Parris, T. ve Kates, R. (2003). Characterizing And Measuring Sustainable Development, *Annual Review Of Environment And Resources*, 28(1), 559-586.

Paul, B. (2008). A History Of The Concept Of Sustainable Development: Literature Review, *The Annals Of The University of Oradea, Economic Sciences Series*, 17(2), 576-580.

Pitelis, C. (2013). Towards a More Ethically Correct Governance for Economic Sustainability, *Journal Of Business Ethics*, 118(3), 655-665.

Prasad, M., Mishra, T. ve Bapat, V. (2019). Corporate Social Responsibility And Environmental Sustainability: Evidence From India Using Energy Intensity As An Indicator Of Environmental Sustainability, *IIMB Management Review*, Vol: 31 (4), 374-384.

Redclif, M. (2005). Sustainable Development (1987–2005): An Oxymoron Comes of Age, *Sustainable Development*, 13, 212–227.

Salas-Zapata, W. ve Ortiz-Muñoz, S. (2019). Analysis Of Meanings Of The Concept Of Sustainability, *Sustainable Development*, 27(1), 153-161.

Salas-Zapata, W., Rios-Osorio, L. ve Cardona-Arias, J. (2017). Methodological Characteristics Of Sustainability Science: A Systematic Review, *Environment, Development and Sustainability*, 19(4), 1127–1140.

Sathaye, J., Shukla, P. ve Ravindranath, N. (2006). Climate Change, Sustainable Development And India: Global And National Concerns, *Current Science*, Vol: 90 (3), 314-325.

Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide, *Journal Of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19.

Shaw, D. (2006). Women's Right To Health And The Millennium Development Goals: Promoting Partnerships To Improve Access, *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 94, 207-215.

Shou, Y., Shao, J., Lai, K.-h., Kang, M. ve Park, Y. (2019). The Impact Of Sustainability And Operations Orientations On Sustainable Supply Management And The Triple Bottom Line, *Journal Of Cleaner Production*, 240, 1-13.

Tuazon, D., Corder, G. ve McLellan, B. (2013). Sustainable Development: A Review of Theoretical Contributions, *International Journal Sustainable Future for Human Security*, 1(1), , 40-48.

U.S Department Of Energy. (2020). Environmental Sustainability, <https://www.energy.gov/lm/listings/environmental-sustainability> Erişim Tarihi: 08.04.2020

Vallance, S., Perkins, H. ve Dixon, J. (2011). What Is Social Sustainability? A Clarification Of Concepts, *Geoforum*, 42, 342-348.

Vos, R. (2007). Perspective Defining Sustainability: A Conceptual Orientation, *Journal Of Chemical Technology & Biotechnology: International Research in Process, Environmental & Clean Technology*, 82(4), , 334-339.

Wiese, A., Kellner, J., Lietke, B., Toporowski, W. ve Zielke, S. (2012). Sustainability In Retailing –A Summative Content Analysis, *International Journal of Retail & Distribution Management*, Vol: 40 (4), 318-335.

Wikström, P. A. (2010). Sustainability and Organizational Activities – Three Approaches, *Sustainable Development*, 18(2), 99-107.

Yacob, P., Jaganathan, M., Fared, M., Wira, A. ve Fong, Y. (2019). An Empirical Investigation Of Green Initiatives And Environmental Sustainability For Manufacturing SMEs, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 1-6.

Zabihi, H., Habib, F. ve Mirsaedie, L. (2012). Sustainability in Building and Construction: Revising Definitions and Concepts, *International Journal of Emerging Sciences*, 2(4), 570-578.